

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОЗІН АНАСТАСІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 342.97

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А.О. Козін

Науковий керівник **Дрозд Олексій Юрійович**, доктор юридичних наук,
доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Козін А.О. Організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081–Право. – Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020.

Дисертаційну роботу присвячено визначенню сутності та особливостей організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні, та опрацюванні шляхів їх удосконалення з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Обґрунтовано, що незважаючи на значні досягнення в сфері організаційно-правового забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні, розвиток юридичних засад в зазначеному напрямку все ще триває. Наразі важливим питанням все ще залишається зміст булінгу, як об'єкту правової протидії, так як зазначене явище для нашої країни є новим.

Надано характеристику булінгу (цькуванню), як об'єкту протидії, а саме: це система суспільних відносин, що виникає внаслідок протиправних, насильницьких дій учасників соціальних груп сформованих в рамках освітнього процесу, направлених на спричинення іншим учасникам цих груп психологічної або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги або соціальної ізоляції останніх. Встановлено, що становлення та розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні відбувався протягом п'яти історичних етапів, а саме: IX – XIII століття – формування юридичних підвалин захисту та протидії цькуванню та людських прав на території Київської Русі – відбулось закладення основ прав людини у звичаєвому праві, а також вираження його норм у перших пам'ятках писаних юридичних джерел; XIII – початок XVIII століття – розвиток організаційно-

правових засад протидії цькуванню та прав людини в цілому на території України за часів територіальної роздробленості – асиміляція в національній правовій системі юридичних тенденцій литовської та польської держав, привалювання декларативних правових норм, що регулювали права людини на території сучасної України; XVIII – початок XX століття – окреслення та формування законодавчої основи організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини за русько-імперської доби – визначення на законодавчому рівні правового статусу людини, поява перших нормативних актів, які регламентували профілактичну роботу із неповнолітніми щодо питань попередження вчинення ними правопорушень; 20-ті – 90-ті роки XX століття радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) – поява на території України юридичних гарантій захисту прав людей та дітей конституційного та міжнародного значення, формування механізму державного управління освітою на засадах рівності та демократизму; сучасний етап становлення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) на території незалежної України – кінець XX століття – по теперішній час – створення нормативно-правової бази, положення якої регулюють питання булінгу (цькування), визначення змісту даного негативного явища, а також механізмів протидії йому.

Узагальнюються теоретичні підходи щодо визначення поняття організаційні засади. Визначено, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) – це група правових норм, які упорядковують та регулюють суспільні відносини, що виникають в рамках організаційної діяльності уповноважених суб'єктів, направлену на формування найбільш сприятливого середовища та умов, в межах яких протидія булінгу (цькуванню) можлива, дієва та максимально ефективна Проаналізовано нормативно-правові акти, норми яких регулюють відносини в сфері протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Значення організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) виражається в тому, що організаційно-правові

засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні пов'язані із: правовим статусом суб'єктів протидії булінгу (цькуванню); розподілом компетенції, функцій та повноважень між подібними суб'єктами, формуванням кадрового складу; налагодженням та забезпеченням ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу (цькуванню); встановленням організаційних аспектів реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування), визначення її меж, завдань, принципів, тощо; визначенням основних цілей та пріоритетів роботи із особами, які стали жертвами булінгу (цькування).

Досліджується поняття адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Виявлено, що адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні являє собою організаційно-правову систему, яка складається із правових і неправових засобів, що розробляються і впроваджуються як у централізованому порядку, так і на локальному рівні, державними та недержавними інституціями з метою забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню). Наголошено, що за своєю суттю вказаний механізм є явищем складним та багатоаспектним, що обумовлює наявність певної структури. Виокремлено та охарактеризовано ключові елементи адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні охарактеризовано як систему самостійних, взаємодіючих між собою, існуючих у сукупності уповноважених законодавством юридичних та фізичних осіб, які на підставі наданих їм законом прав та обов'язків виступають учасниками суспільних відносин, виникаючих в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню). Окреслено коло органів державної влади, які складають систему суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Відзначено, що до відповідних суб'єктів відносяться як органи влади, так і окремі посадові особи. Всі окреслені суб'єкти запропоновано поділити на три великі групи:

1) суб'єкти прямої організації протидії; 2) суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню); 3) суб'єкти реагування.

Узагальнено наукові думки з приводу тлумачення внутрішньо-організаційних засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Акцентовано увагу, що організаційні засади – слід розуміти як найбільш принципові вимоги та ключові засоби за допомогою яких відбувається управління функціонуванням певного механізму (механізмів), протіканням, реалізацією якогось процесу (процесів). За допомогою даних засад досягається необхідний рівень упорядкованості та злагодженості, ефективності та дієвості об'єкта (об'єктів) управління, забезпечується раціональний та доцільний підхід до здійснення управлінських заходів. Організаційні засади, що реалізуються в середині окремих інституцій (організацій) і стосуються їх внутрішньої діяльності іменуються внутрішньо-організаційними. Надається змістовна характеристика окремим елементам відповідних засад. Констатовано, що на внутрішньо-організаційному рівні існує цілий ряд важливих питань, від вирішення яких значним та прямим чином залежить дієвість та ефективність протидії булінгу (цькуванню). Специфіка саме внутрішньо-організаційних засад полягає у тому, що вони реалізуються і забезпечуються у межах окремих закладів освіти з урахуванням особливостей умов і характеру їх діяльності.

Визначено зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні, які являють собою сукупність визначених чинним законодавством принципів, заходів і засобів, що здійснюються компетентними органами і посадовими особами механізму держави з метою упорядкування зазначеної протидії, забезпечення її високої дієвості та ефективності. Визначено коло найбільш важливих елементів, які у своїй сукупності складають зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні. До основних із зазначених засад, на нашу думку, слід віднести такі: 1) нормативно-правове забезпечення, яке являє собою

впорядкування діяльності із протидії булінгу за допомогою регулятивного впливу правових норм; 2) функціонування системи органів публічної влади, які здійснюють відповідне забезпечення протидії та управління нею; 3) координація і контроль; 4) налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади, а також останніми та інститутами громадського суспільства, щодо протидії булінгу; 5) визначення процедур протидії булінгу (цькуванню), тобто порядку здійснення заходів із запобігання, припинення, випадків булінгу, а також врегулювання конфліктних ситуацій, що лежать в їх основі. Зроблено висновок про те, що зовнішньо-організаційні засади формують організаційно-правові, політичні та управлінські основи діяльності національного механізму протидії булінгу (цькуванню). Вони (засади) визначають пріоритети, напрямки, стан і перспективи функціонування та розвитку вказаного механізму, встановлюють інструменти впливу на його ефективність та дієвість.

Проаналізовано зарубіжний досвід протидії булінгу (цькуванню) на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Іспанія, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Грузія та Республіка Казахстан. Зроблено висновок, відповідно до якого найбільш доцільно запозичити досвід європейських держав в аспекті імплементації в рамках українських реалій спеціальних соціальних програм протидії булінгу, що дозволить не тільки карати винних за його вчинення осіб, але й виховувати суспільство з метою зміни психологічного ставлення до означеного негативного явища в цілому.

Спираючись на аналіз наукових поглядів та норм чинного законодавства України визначено та охарактеризовано найбільш проблемні питання, пов'язані із взаємодією суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в нашій державі. Запропоновано авторське бачення щодо шляхів усунення цих проблем. Виявлено, що взаємодія є тим фактором, що забезпечує встановлення взаємозв'язків між суб'єктами механізму протидії булінгу

(цькуванню), через які вони певним чином впливають один на одного, визначають спільні цілі, шляхи, засоби і способи їх досягнення, ресурси необхідні для цього. Якісно налагоджена управлінська взаємодія надає функціонуванню механізму усталеного та прогнозованого (передбачуваного) характеру, так як вона має гуртуватися на сталих очікуваннях її сторін. Тобто, в ході взаємодії кожна з її сторін має знати, на яку допомогу один від одного вони можуть розраховувати у спільній справі, які умови, форми і порядок надання/отримання цієї допомоги. Доведено, що з метою покращення якості та ефективності функціонування механізму протидії булінгу (цькуванню) вдосконаленню має піддаватися взаємодія не лише на локальному рівні, але та, що має міжвідомчий характер, тобто така, що відбувається між органами публічної влади, останніми та закладами освіти, громадськістю. Оскільки нас цікавить адміністративно-правовий аспект даної взаємодії, то вважаємо, що одним із важливих кроків на шляху її вдосконалення є прийняття міжвідомчого нормативно-правового акту, який би визначав основні засади взаємовідносин суб'єктів з питань протидії булінгу (цькуванню).

Відзначається чимала кількість прогалин та недоліків у чинному законодавстві України, нормами яких визначаються організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Визначено шляхи вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Запропоновано ряд змін та доповнень до діючих нормативно-правових актів, нормами яких регулюється даний правовий інститут. Наголошено, що одним із пріоритетних напрямків формування і розвитку державної політики щодо протидії булінгу (цькуванню) має стати профілактична робота. Досить часто протидія, зокрема протидія булінгу, розглядається у досить вузькому розумінні, а саме як реагування на вже виниклі, існуючі випадки протиправної поведінки, з метою здійснення впливу на винних у її чиненні осіб та надання допомоги постраждалим.

Однак такий підхід не зовсім вірний і є виправданим тільки для ситуативних явищ, у той час як сучасний булінг до таких не належить і в його основі лежить цілий комплекс умов і факторів, що власне і призводять до проявів даної форми насильства. Саме тому дуже важливо зосередити увагу саме на виявленні та усуненні чинників, які спонукають до булінгу, сприяють його здійсненню і розповсюдженню у суспільстві. А для цього мають бути запровадженні відповідні профілактичні програми і заходи. Стверджується, що на сьогодні Україна тримається вірного курсу у напрямку протидії булінгу (цькуванню) в країні. Втім, для того, щоб забезпечити комплексний та послідовний підхід до урегулювання даного питання, слід здійснити ще певні кроки у напрямку вдосконалення державної антибулінгової політики, зокрема чітко сформулювати і закріпити на законодавчому рівні основоположні засади цієї політики, які відображатимуть відправні ідеї і наміри, що вкладає і якими керується держава, запроваджуючи відповідний політичний курс.

Ключові слова: організаційно-правові засади, правове регулювання, нормативно-правовий акт, протидія, булінг, цькування, об'єкт протидії, суб'єкт протидії, система, структура, внутрішньо-організаційні засади, зовнішньо-організаційні засади, зарубіжний досвід, законодавство, удосконалення.

SUMMARY

Kozin A.O. Organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine – *Qualifying scientific work as a manuscript.*

Thesis on the degree of Doctor of Philosophy (PhD), specialty 081–Law. – Scientific Institute of Public Law, Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2020.

The thesis determines the essence and specificities of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine, and elaboration of ways to improve them taking into account domestic and foreign experience.

The historical and legal analysis of formation and development of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine is carried out. The author argues that despite significant achievements in the field of organizational and legal framework of bullying (harassment) in Ukraine, the development of legal principles in this area goes on. At present, the content of bullying as an object of legal counteraction is still an important issue, as this phenomenon is new for our country.

Bullying (harassment) is described as an object of counteraction, namely: it is a system of social relations that arises as a result of illegal, violent actions of members of social groups within the educational process, aimed at causing other members of these groups psychological or physical harm, humiliation, fear, anxiety or social isolation of the latter. It is established that the formation and development of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine was during five historical stages, such as: IX – XIII centuries – the formation of legal foundations to protect and combat harassment and human rights in Kievan Rus – the foundations of human rights in customary law were laid, as well as its provisions were revealed in the first testaments of written legal sources; XIII – early XVIII century – development of organizational and legal principles of counteracting bullying and human rights in general in Ukraine in times of territorial disunity – assimilation in the national legal system of legal trends of the Lithuanian and Polish States, supreme declarative legal provisions governing

human rights in the territory modern Ukraine; XVIII – early XX century – delineation and formation of the legal framework of organizational and legal principles of counteraction to bullying and human rights in the Russian-imperial era – determination at the legislative level of the legal status, occurrence of the first regulations governing prevention work with minors on issues of prevention of their offenses; 20s – 90s of the XX century – Soviet period of development organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) – occurrence in Ukraine of legal guarantees of protection of human and children's rights of constitutional and international significance, formation of the mechanism of State management of education on the basis of equality and democracy; the current stage of formation of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) on the territory of independent Ukraine – the end of the XX century to date – the creation of a regulatory framework governing the issues of bullying (harassment), determination of the content of this negative phenomenon and mechanisms counteracting it.

Theoretical approaches to determining the concept of organizational principles are generalized. It is determined that organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) is a group of legal provisions that standardise and regulate public relations arising within the organizational activities of authorized entities, aimed at creating the most favourable environment and conditions for counteraction to bullying (harassment) to be possible, efficient and most effective. The legal regulations, provisions of which regulate the relations in the field of counteraction to bullying (harassment) in Ukraine are analysed. The importance of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) is in the relation of organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) with: the legal status of anti-bullying; distribution of competence, functions and powers between similar subjects, formation of personnel; instituting and ensuring effective interaction between the subjects of bullying (harassment); establishing organizational aspects of the

implementation of anti-bullying activities, defining its boundaries, objectives, principles, etc.; determining the key goals and priorities of work with victims of bullying (harassment).

The concept of administrative and legal anti-bullying mechanism in Ukraine is studied. It is revealed that the administrative and legal anti-bullying mechanism in Ukraine is an organizational and legal system consisting of legal and non-legal means, developed and implemented both centrally and locally, by State and non-State institutions in order to ensure effective counteraction to bullying (harassment). It is emphasized that in essence this mechanism is a complex and multifaceted phenomenon, which determines the existence of a certain structure. The key elements of the administrative and legal anti-bullying mechanism in Ukraine are highlighted and characterized.

Subjects of counteracting bullying (harassment) in Ukraine are characterized as a system of independent, interacting with each other, existing in the aggregate of legally authorized legal entities and individuals, who on the basis of their rights and responsibilities are participants in public relations arising in the field of counteracting bullying activities (harassment). The range of public authorities that make up the system of subjects of counteracting bullying (harassment) in Ukraine is outlined. It is noted that the relevant entities include both authorities and individual officials. It is proposed to group all the outlined subjects into: 1) direct organizers of counteraction; 2) providers of counteracting bullying (harassment); 3) responding subjects.

Scientific perspectives on the interpretation of internal organizational principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine are generalized. It is emphasized that organizational principles should be considered as the most fundamental requirements and key means to carry out the management of the functioning of a certain mechanism (mechanisms), flow, implementation of a process (processes). These principles enable to achieve the necessary level of order and coherence, efficiency and effectiveness of the object (objects) of management,

to provide a rational and appropriate approach to the implementation of managerial actions. Organizational principles that are implemented within individual institutions (organizations) and relate to their internal activities are internal. The individual elements of the relevant principles are described. It is stated that at the internal organizational level, a number of important issues exist, and their solution significantly and directly depends on the effectiveness and efficiency of counteracting bullying (harassment). The specificity of the internal organizational principles is that they are implemented and provided within individual educational institutions, taking into account the peculiarities of the conditions and nature of their activities.

The external organizational principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine are determined as a set of principles, actions and means provided by the current legislation, exercised by the competent bodies and officials of the State mechanism in order to regulate this counteraction, ensure its high efficiency and effectiveness. The range of the most important elements, which together constitute the external organizational principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine, are identified. Therefore, key principles should involve the following: 1) the regulatory framework, which is a streamlining of activities to counteract bullying through the regulatory impact of legal provisions; 2) the functioning of the public authority system that provide appropriate support of counteraction and its management; 3) coordination and control; 4) establishing effective cooperation between public authorities, as well as the latter and civil society institutions, regarding bullying counteraction; 5) definition of anti-bullying procedures, i.e. the procedure for implementing actions to prevent, stop cases of bullying, as well as the settlement of conflict situations that underlie them. It is concluded that the external organizational principles form the organizational, legal, political and managerial foundations of the national anti-bullying mechanism. They (principles) determine the priorities, areas, state of affairs in and prospects of

functioning and development of the mechanism, establish tools of influence on its efficiency and effectiveness.

Foreign experience of counteracting bullying (harassment) is analysed on the example of countries such as the United States, Canada, Great Britain, Sweden, Norway, Finland, Spain, the Republic of Belarus, the Russian Federation, Georgia and the Republic of Kazakhstan. It is concluded that it is most expedient to follow the experience of European States in terms of implementation within the Ukrainian realities of special social anti-bullying programs, which will not only punish those responsible for its commission, but also educate society to change the psychological attitude to this negative phenomenon in general.

The analysis of scientific perspectives and provisions of the current legislation of Ukraine enables to identify and characterize the most problematic issues related to the interaction of subjects counteracting bullying (harassment) in our country. The author offers an original perspective on ways to solve these problems. It was found that the interaction is the factor that ensures the establishment of relationships between the subjects of the anti-bullying mechanism, through which they in some way affect each other, determine common goals, ways, means and ways to achieve them, resources needed for this. Effective well-established managerial interaction gives the functioning of the mechanism a stable and predictable (expectable) nature, as it should be based on the constant expectations of its parties. That is, in the course of interaction, each of its parties should know what assistance from each other they can count on in the common cause, what are the conditions, forms and procedure for providing/receiving this assistance. It is proved that in order to improve the quality and efficiency of the anti-bullying mechanism, the interaction should be improved not only at the local level, but also between at interdepartmental one, i.e. between public authorities, the latter and educational institutions, and the public. Since the administrative and legal aspect of this interaction is under focus, one of the important steps towards its improvement is the adoption of an interdepartmental legal regulation to determine

the basic principles of the relationship between the parties on counteracting bullying (harassment).

A number of gaps and shortcomings in the current legislation of Ukraine, the provisions of which determine the organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine, exist. The ways of improving the organizational and legal principles of counteracting bullying (harassment) in Ukraine are determined. A number of changes and additions to the current legal regulations, provisions of which regulate this legal concept, are proposed. It is emphasized that one of the priority areas of formation and development of state policy on counteracting bullying (harassment) should be preventive work. Frequently, counteraction, in particular counteraction to bullying, is considered in a rather narrow sense, namely as a response to existing cases of illegal behaviour, in order to influence the perpetrators and provide assistance to victims. However, this approach is not entirely correct and is justified only for situational phenomena, while modern bullying is not such and is based on a range of conditions and factors that actually lead to manifestations of this form of violence. That is why it is very important to focus on identifying and eliminating the factors that motivate bullying, contribute to its implementation and spread in society. To this end, appropriate prevention programs and actions must be implemented. It is stated that today Ukraine is on the right course of counteracting bullying (harassment) in the country. However, in order to ensure a comprehensive and consistent approach to resolving this issue, some steps should be taken to improve the state anti-bullying policy, in particular to clearly formulate and enshrine in law the basic principles of this policy, which will reflect the initial ideas and intentions of the State to be guided by, implementing the appropriate policy.

Key words: organizational and legal principles, legal regulation, regulatory act, counteraction, bullying, harassment, object of counteraction, subject of counteraction, system, structure, internal organizational principles, external organizational principles, foreign experience, legislation, improvement.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Козін А.О. К проблеме определения буллинг (травли) в Украине, как объекта противодействия. *Право и Закон*. 2019. № 3. С. 92–97. (Кыргызская Республика).

2. Козін А.О. До характеристики системи суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. С. 111–116.

3. Козін А. О. До характеристики організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. С. 126–131.

4. Козін А.О. До проблеми застосування в Україні зарубіжного досвіду організації протидії булінгу (цькуванню). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 134–140.

5. Козін А.О. Історико-правовий аналіз становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні (з часів існування Російської Імперії по теперішній час). *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Р. 84–89 (Словацька Республіка).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Козін А.О. Досвід США у сфері організації протидії булінгу (цькуванню) та можливості його використання в Україні. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 1–2 листоп. 2019 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 78–80.

7. Козін А.О. До характеристики Радянського періоду розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–15 лют. 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 45–47.

8. Козін А.О. Розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні за часів існування Російської Імперії. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17–18 січ. 2020 р.).* Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 61–63.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ	26
1.1 Становлення та розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні.....	26
1.2 Особливості булінгу (цькуванню) в Україні, як об'єкту протидії.....	42
1.3 Поняття та значення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні.....	56
Висновки до Розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ	79
2.1 Поняття та структура адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні.	79
2.2. Система суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні	94
2.3 Внутрішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні	112
2.4. Зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні	129
Висновки до Розділу 2	144
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ	155
3.1. Зарубіжний досвід організації протидії булінгу (цькуванню) та можливості його використання в Україні.....	155
3.2. Способи вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні.....	170
3.3. Шляхи вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні.....	183
Висновки до Розділу 3	194
ВИСНОВКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	235

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Україна, як і будь-яка інша сучасна соціально-спрямована та демократична держава повинна забезпечувати всі необхідні умови для нормального розвитку суспільства, виховання його в дусі справедливості та егалітаризму. Разом із тим, незважаючи на всі намагання законодавця, в Україні поширеними є ряд негативних соціальних явищ, серед яких, беззаперечно, ключове місце належить булінгу (цькуванню), яке на сьогоднішній день існує у багатьох сферах: від дошкільних навчальних закладів – до дорослих колективів. Одним із найбільш жорстких та негативних проявів булінгу є цькування у дитячих колективах, що в подальшому переростає у суттєві психологічні проблеми, які заважають нормальному розвитку дитини, знижують її самооцінку, а також не дають реалізувати себе у майбутньому як особистість та професіонала. Саме тому, важливим завданням держави, суспільства, а також кожного окремого громадянина, є попередити виникнення цього негативного явища.

Все вказане вище підтверджує багатовекторність булінгу, яке є новим явищем для правової та соціальної системи нашої держави, але має досить довгий шлях становлення, як в аспекті визначення його змісту, так і створення основ подолання. Разом із тим, новизна вказаного явища вимагає особливого підходу щодо забезпечення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Варто відзначити, що проблема протидії булінгу, хоча і є відносно новою, однак при цьому вона неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема вказаному питанню приділяли увагу: В.Б. Авер'янов, В.Л. Андрєєнкова, Ю.М. Антонян, В.Ю. Багдасаров, М.В. Бородаєва, Д.А. Булда, В.А. Ватрас, Н.А. Голованова, Т.Г. Гришина, Д. Г. Заброта, В.В. Зубенко, Ю. І. Крегул, С.В. Крисюк, О.В. Кузьменко, М.П. Курилов,

А.Є. Лавринець, Я. В. Лазур, О.М. Литвинов, Т.О. Лукіна, Л.І. Миськів, О.А. Мороз, М.О. Мусієнко, О.О. Навроцький, О.І. Наливайко, О.О. Онищук, В.Р. Петросянц, К.М. Плутицька, Н.Г. Протасова, Р.Ф. Рамкулов, Д.М. Соловійов, В.О. Стремецька, О.В. Турута, Ю.В. Харченко, А.Л. Худобородов, Р.Д. Шарапов та багато інших. Втім, не применшуючи здобутки вказаних вище фахівців, справедливим буде відзначити, що більшість їх наукових розробок носили суто теоретичний характер, а питання організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні розглядалось ними лише поверхнево або ж не досліджувалось взагалі.

Таким чином, необхідність підвищення якості та ефективності протидії булінгу (цькуванню) в Україні, а також фактична відсутність наукових розробок у цій сфері та недосконалість норм чинного законодавства, обумовлюють актуальність та своєчасність представленого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження проводилося відповідно до: Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021 роки); «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»», яка була затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 №5/2015 «Національної стратегії у сфері прав людини», затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015; «Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р; «Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки», затвердженої розпорядженням КМУ від 25.10.2017 №779-р.

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі на основі комплексного аналізу теоретичних положень, українського та міжнародного законодавства та практики його реалізації, навести узагальнення та нове вирішення наукового завдання – з'ясувати сутність та

особливості організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні, а також на основі опрацювання позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду, надати пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання даної сфери суспільних відносин.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі завдання:

- здійснити історико-правовий аналіз становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- встановити особливості булінгу (цькуванню) в Україні, як об'єкту протидії;
- з'ясувати поняття та значення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- визначити поняття та розкрити структуру адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- окреслити систему суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- надати характеристику внутрішньо-організаційним засадам протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- встановити зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- узагальнити зарубіжний досвід організації протидії булінгу (цькуванню) в Україні та опрацювати можливості його використання в Україні;
- з'ясувати способи вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- встановити шляхи вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Об'єкт дослідження – сукупність правовідносин, що виникають в процесі організації діяльності, спрямованої на протидію булінгу (цькуванню) в Україні

Предмет дослідження – організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність як загальних, так і спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, в роботі за допомогою історико-правового методу було здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 1.1). Логіко-семантичний та формально-логічний методи було використано для того щоб: встановити особливості булінгу (цькуванню) в Україні, як об'єкту протидії (підрозділ 1.2); з'ясувати поняття та значення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 1.3), а також визначити поняття та структуру адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 2.1). Системно-структурний метод було використано для того, щоб окреслити систему суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 2.2). Метод документального аналізу дозволив надати характеристику внутрішньо- та зовнішньо-організаційним засадам протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділи 2.3 та 2.4). Зарубіжний досвід організації протидії булінгу (цькуванню) в Україні було узагальнено за допомогою порівняльно-правового методу (підрозділ 3.1). Прогностичний метод та метод абстрагування було використано для того, щоб: з'ясувати способи вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 3.2) та встановити шляхи вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні (підрозділ 3.3). В роботі було використано низку й інших загальних та спеціальних методів, використання яких дозволило комплексно підійти до розв'язання завдань дисертаційного дослідження.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації становлять наукові праці фахівців із різних галузей наукового пізнання, зокрема: адміністративного права, кримінального права, філософії, теорії управління та інших галузевих наук, у тому числі зарубіжних дослідників.

Нормативну основу праці складають Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, що були ратифіковані у встановленому законом порядку та є частиною вітчизняного законодавства. Окрім того, було використано низку інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять узагальнення практики діяльності різних органів державної влади у відповідній сфері, а також довідкові видання, статистичні матеріали, тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є першою спробою на монографічному рівні комплексно, за допомогою використання сучасних методів наукового пізнання, на основі аналізу норм чинного законодавства України, а також існуючих здобутків вітчизняних та зарубіжних правників, встановити сутність та особливості організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні, та на основі опрацювання найбільш позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду опрацювати шляхи вдосконалення відповідних засад.

Основні наукові положення, які виносяться на захист, такі:

уперше:

- запропоновано розробити та прийняти міжвідомчий нормативно-правовий акт «Порядок взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні», запропоновано зміст вказаного акту. Наголошено, що розробка такого нормативно-правового акту є важливим кроком на шляху підвищення якості та ефективності взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню), оскільки він забезпечить дану взаємодію відповідними загальними та

обов'язковими для виконання правилами, що у свою чергу робить її (взаємодію) більш системною, керованою, контрольованою та прогнозованою;

- наведено вичерпне коло внутрішньо- та зовнішньо- організаційних засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні;

- запропоновано авторське визначення поняття організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню). Констатовано, що особливості організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні пов'язані із: правовим статусом суб'єктів протидії булінгу; розподілом компетенції, функцій та повноважень між подібними суб'єктами; налагодженням та забезпеченням ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу (цькуванню) в Україні; встановленням організаційних аспектів реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування), визначення її меж, принципів, завдань тощо; тощо;

удосконалено:

- перелік характерних ознак адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні, до яких віднесено: системний характер; адміністративно-правовий характер; має декілька організаційно-управлінських рівнів; спрямований на забезпечення безпечного освітнього середовища;

- поняття та перелік ключових характеристик булінгу (цькування), як об'єкту протидії;

- перелік історичних етапів становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Наголошено, що незважаючи на значні досягнення в сфері організаційно-правового забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні, розвиток юридичних засад в зазначеному напрямку все ще триває. Наразі важливим питанням все ще залишається зміст булінгу, як об'єкту правової протидії, так як зазначене явище для нашої країни є новим

- класифікацію суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні, які запропоновано поділити на три великі групи: а) суб'єкти прямої організації протидії; б) суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні; в) суб'єкти реагування;

дістали подальший розвиток:

- твердження про те, що освітній омбудсмен та підпорядкована йому служба – це важливий суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Саме існування та діяльність зазначеної посадової особи є гарантією дотримання прав і свобод в сфері освітянської діяльності держави;

- обґрунтування доцільності розробки та запровадження в Україні Концепції з питань протидії булінгу (цькуванню);

- теза про те, що на сьогодні в нашій державі на відміну від багатьох інших країн створено дієвий правовий механізм протидії булінгу, який має власні нормативні джерела та суб'єктів реалізації. Проте, даний факт не свідчить, що Україні у питанні боротьби із булінгом нема до чого прагнути. Запропоновано авторське бачення щодо можливостей імплементації позитивного зарубіжного досвіду у сфері протидії булінгу у вітчизняній реалії.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – як основа для подальшого розроблення наукових питань щодо організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні;

- *правотворчості* – для подальшого удосконалення норм чинного законодавства України, яким визначаються організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню), а також при розробці нових локальних та загальнодержавних актів у відповідній сфері;

- *практичній діяльності* – з метою підвищення якості та ефективності діяльності суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- *освітньому процесі* – під час підготовки підручників з дисципліни «Адміністративне право» та навчально-методичних матеріалів для підготовки фахівців, які будуть здійснювати свою трудову діяльність в органах державної влади, діяльність яких спрямована на протидію булінгу (цькуванню) в Україні.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднено та обговорено на трьох міжнародних науково-практичних конференціях: «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє:» (м. Харків, 1–2 листопада 2019 р.), «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14–15 лютого 2020 р.), «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р.).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, список використаних джерел містить 244 найменування і займає 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ

1.1 Становлення та розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Протягом багаторічної історії існування людства, ідея особистих прав кожної особи неодноразово підіймалась та формувала свою конструкцію у переконаннях великого числа мислителів та філософів. Сюди можна віднести грецьких філософів, таких як Сократ та Арістотель, представників європейської теорії права – Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Гроція, Л. Гріна, Ф. Бастіа, а також представників вітчизняної філософської думки, Ю. Біласа, М. Братасюка, С. Головатого, О. Івакіна, М. Козюбра, М. Костицького, І. Майданюк тощо. При цьому, незважаючи на «стародавність» теорії людських прав та свобод, боротьба за них розпочалася двісті років тому, була результатом зусиль західного Просвітництва та демократичних революцій у Північній Америці та Західній Європі. Однак, за останні два століття використовувався настільки широкий діапазон різних концепцій прав людини, що жодна культурна чи політична спільнота не спроможна стверджувати, що саме її розуміння та інтерпретація таких гарантій є винятково «правильною» [19, с.137].

Водночас, поряд із розвитком теорії прав людини, у світі розвивались явища, які мали діаметрально протилежний характер, порушуючи своїм існуванням загальні свободи. Одним з подібних на сьогоднішній день виступає булінг (цькування). Зазначене явище стало «мішенню» науково-юридичного дослідження досить давно, що свідчить про значний історичний шлях його становлення та розвитку. Однак, нас в рамках розпочатого дисертаційного дослідження та відповідно до завдань, які поставлені перед ним, цікавить процес еволюції організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню),

що формувались паралельно розповсюдженню згаданих «хворобі людської свободи» на території всього світу та України зокрема.

Варто відзначити, що дослідження питання становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні ускладнено відсутністю історико-правових розробок за даним вектором у сучасній юридичній літературі. Особливо гостро дана проблема виражена в нашій державі, де булінг загалом є відносно молодим явищем, теоретична модель якого тільки починає формуватися у працях вчених. Утім, логічним на наш погляд є припущення, відповідно до якого історичний розвиток протидії булінгу, як явища, що порушує права та свободи людини, відбувався паралельно становленню та укоріненню в нашій державі інституту прав людини в цілому, факт чого буде доведено надалі у підрозділі.

Розвиваючи наведену думку необхідним також є представлення періодики історичного процесу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні та прав людини в цілому. Як і будь-які історико-правові процеси, досліджуване питання еволюціонувало паралельно зародженню та укоріненню державності в нашій країні. Тобто, його періодизація у великій мірі відповідає історичним етапам розвитку України загалом. Так, необхідно відмітити, що, наприклад, О. Субтельний, періодизацію історії України бачив наступним чином: 1) період Київської Русі; 2) польсько-литовська доба; 3) епоха козацтва; 4) період імперського панування на території України; 5) розвиток України у ХХ столітті [200]. В.Я. Білоцерківський аналізуючи в своїх працях історію розвитку нашої держави виділяв наступні етапи її становлення та еволюції:

- первісне суспільство, найдавніші цивілізації;
- розвиток України за часів Київської Русі;
- роздробленість Київської Русі та розквіт Галицько-Волинського князівства;

- «Литовська» доба (друга половина XIV — перша половина XVI століття), виникнення козацтва;
- Україна під владою Польщі, зростання козацтва (друга половина XVI — перша половина XVII століття);
- Національно-визвольна революція, утворення Української держави;
- боротьба за незалежність, поділ України, громадянська війна (друга половина XVII століття);
- Україна у XVIII століття – знищення царизмом її державності;
- розвиток Західної та Східної України у кінці XVIII — середині XIX століття);
- «Російська» та Західна Україна у другій половині XIX — на початку XX століття;
- українська революція, громадянська війна у 1917– 1920 роках;
- Радянська Україна між двома світовими війнами;
- становище України під час другої світової війни;
- Україна: друга половина 40-х — 80-і роки
- Україна незалежна, 1991–2005 роки, кроки оновлення, кризові явища [17].

В.А. Греченко та О.Н. Ярмиш до етапів становлення нашої держави віднесли такі:

- найдавніші часи історії України;
- княжа доба, Київська Русь;
- українські землі під владою Литви та Польщі (XIV – XVI століття);
- визвольна війна українського народу середини XVII століття;
- становище України в кінці XVII – XVIII століття;
- українські землі у складі Російської та Австрійської імперії (XIX століття);

- розвиток України в 20-30-ті роки ХХ століття;
- розбудова незалежної держави України [39].

Отже, беручи о уваги факт загальної невизначеності питання становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) і прав людини в цілому на території нашої держави, а також загально-наукові підходи до періодизації етапів історичного розвитку України, ми побудували власну теоретичну позицію. Відповідно до неї еволюція організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) відбувалось паралельно формуванню ідеї прав людини на території України протягом всієї історії останньої та поділяється на наступні етапи:

- 1) формування юридичних підвалин захисту та протидії цькуванню та людських прав на території Київської Русі – IX – XIII століття;
- 2) розвиток організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини в цілому на території України за часів територіальної роздробленості – XIII – початок XVIII століття;
- 3) окреслення та формування законодавчої основи організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини за русько-імперської доби – XVIII – початок ХХ століття;
- 4) радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) – 20-ті – 90-ті роки ХХ століття;
- 5) сучасний етап становлення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) на території незалежної України – кінець ХХ століття – по теперішній час.

Необхідно розуміти, що протягом перших трьох етапів на території України терміну «булінг» фактично не існувало. Водночас, протягом виділених історичних відрізків на землях нашої держави з'явилися численні правові норми та цілісні документи, на основі яких в подальшому було сформовано організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню). Так, перший історичний етап пов'язано із формуванням такого державного

утворення, як Київська Русь. Знана на момент свого розвитку у світі держава, мала розвинуті і багатогранні міжнародні стосунки, високий рівень суспільного, економічного і політичного розвитку і з якою вважали за честь поріднитися монархи Візантії, Польщі, Франції, Швеції, Угорщини. Зазначимо, що внаслідок збігу ряду історичних обставин Русь не знала нелюдського у своєму ставленні до особистої свободи рабовласницького ладу, хоча окремі його риси у вигляді холопства і мали місце. Давнє звичаєве право – «Закон руський» створювало певні правові гарантії, закріплювало поступову відмову від варварських принципів кривавої помсти і таліону, обмежувало сваволлю і врегульовувало повсякденний побут населення Київської Русі. Ознакою реального демократизму були «ряди»– договори, які укладали жителі зі своїми князями. А договори з Візантією X століття засвідчили і помітну віротерпимість наших предків. Правову основу Київської Русі становила «Руська правда» (1036–1037 років)– перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, авторство якого пов'язують з іменами Ярослава Мудрого та його нащадків. «Руська правда» в багатьох аспектах вигідно відрізнялася своїм відносним гуманізмом і юридичною технікою від аналогічних європейських «варварських правд». Кодексом урегульовувався широкий спектр суспільних відносин і в тому числі в ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод. Зокрема, широко врегульовувалися відносини власності і спадкові відносини. Низка норм закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи [33]. Людиноцентристські основи та нетирпимість до утиску особистих свобод простежувались також в інших сферах життєдіяльності населення Київської Русі, що мало відбиток і в правовій сфері.

Наприклад, у цивільному праві Київської Русі не сформувався загальний термін щодо визначення права власності, так як його зміст залежав

від того, хто був суб'єктом і що належало до об'єктів права власності; розрізнялося «право власності» і «право володіння» речами. Ні норми звичаєвого права або Руської Правди не обмежували представників будь-яких категорій вільного та залежного населення у праві володіння, користування і розпорядження речами. Відтак, суб'єктами права власності могли бути князі, бояри, дружинники, духовенство, купці, ремісники, смерди. Суб'єктами могли бути і залежні за-купи, рядовичі, «ролейні» холопи, але суб'єктами не були «обільні» холопи, челядь і раби [69, с.51; 18, с.119; 225, с.284].

Отже, протягом першого періоду, а саме за часів існування Київської Русі на території нашої країни було закладено правові підвалини забезпечення та захисту прав людини, які укорінилися у звичаєвому праві цієї стародавньої держави та виразилися у її юридичних писаних джерелах. Аналіз цих джерел показав, що вже у ті часи на землях сучасної України досить глибоко усвідомлювався зміст людського життя та його важливість, у зв'язку із чим поряд із соціальним, було закладено правовий статус особи, яка мала право на власність, справедливий суд, недоторканість від утиску та цькування.

Протягом другого виділеного нами історичного етапу надбання Київської Русі у галузі розвитку правових засад забезпечення прав людини та цькуванню фактично припинили своє існування та розвиток. Даний негативний момент було обумовлено тим, що із XIII століття, Київська Русь, як централізована держава фактично припинила своє існування, а її землі було поділено між сусідніми країнам, на території яких існували власні порядки та погляди на права людини та захист останніх. Звісно, в окремих випадках вітчизняні норми мали вплив на іноземні правові реалії, але цей вплив мав незначний характер. Так, наприклад, починаючи з XIV століття, більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. У цій багатонаціональній державі українські князівства

отримали сприятливі умови для свого соціально-економічного і культурного розвитку. Річ у тім, що Литва частково перейняла українські культуру і традиції державного життя Київської Русі. У цей період основна частина українського населення – селянство підпала під владу земельних власників, а у розшарованому на окремі стани суспільстві на перший план вийшла боротьба за станові права, вільності та привілеї. Унаслідок цього Литовські статuti (1529, 1566, 1588 років) і особливо останній з них, який багатьма сучасниками вважався найдосконалішим в Європі збірником законів, закріпили низку принципово нових підходів до статусу особи [196]. Офіційно проголошувалось, що законодавство – єдине для всіх підданих держави і вони рівні перед законом. Щоправда, наявність суттєвих станових привілеїв і обмежень робили ці положення багато в чому декларативними та фіктивними, але сам факт проголошення цього принципу мав прогресивне значення. Було проголошено недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду, право на розгляд справи неупередженим судом, право на допомогу адвоката (у тому числі і для осіб, неспроможних її оплатити). Заборонялося карати за чужу провину родичів або слуг правопорушника [196]. Для повного уявлення про тогочасні права і вільності людини суттєве значення має аналіз політичного зближення Великого князівства Литовського і Польщі, яке розпочалося Кревською (1385 року) і завершилося Люблінською (1569 року) уніями та утворенням єдиної держави Речі Посполитої, до складу якої входила значна частина українських земель. Від Польщі на нашу землю прийшли не тільки посилення феодалного гноблення і покатоличення населення, а й ідеї шляхетської демократії, наріжним каменем якої були проголошені шляхетські вільності й рівність. У постійній боротьбі з королівською владою і магнатами польська шляхта виступила під гаслом верховенства права, здійснення законодавчої влади лише сеймом (колегіальним органом) за умови одностайного прийняття рішення, непорушності шляхетських прав і гідності. Шляхетство мало значні права,

які були невід'ємними (наприклад, особиста недоторканність). Водночас звичаї залишалися первісними, дикими: у школах при монастирях шляхетських недоростків монахи били, сікли різками зовсім великих хлопців і, навіть, дівчин, але підняти руку на дорослого шляхтича не мав права ніхто, навіть сам король. У випадку порушення монархом прав і свобод підданих, останні отримували право на так звану «конфедерацію» - створення коаліцій, спрямованих проти цього, і «рокош» - офіційне повстання проти короля. Усі ці права й вольності були згодом поширені й на українську шляхту [209; 210, с.172 – 173].

Таким чином, на другому історичному етапі здобутки Київської Русі у секторі забезпечення та захисту людських прав, зокрема, в аспекті протидії утиску та цькуванню було зведено нанівець, що пов'язано із кризовими політико-економічними явищами, які активізувались у вказаний історичний період. Фактично, період перебування території нашої держави під владою Литви та Польщі, а згодом Польсько-Литовської держави можна охарактеризувати загалом як негативний, так як:

- по-перше, правові основи захисту прав людини почали носити не реальний, а суто декларативний характер;
- по-друге, утиск, цькування (булінг) в його зародковому стані прийшов на наші землі із культурою католицьких поляків.

Починаючи розгляд третього історичного етапу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в нашій державі слід відмітити, що на цьому періоді політична ситуація на території України більш-менш вирівнялась за рахунок об'єднання українських земель під владою єдиної держави – Російської Імперії. Враховуючи те, що зазначений період загалом вважають негативним з точки зору розвитку української культури, в аспекті формування правових засад забезпечення прав людини та протидії цькуванню, булінгу, його можна вважати позитивним.

Варто наголосити, що на ранніх етапах розвитку Російської Імперії, правовий статус російських підданих визначався їх соціальним становищем, тобто, станів включених до Зводу законів Російської імперії. Саме тому найменша зміна в політичній і правовій організації країни неминуче приводила до радикального перегляду системи взаємовідносин між державою і особистістю. Колективізм як основа російської державності і як невід'ємний принцип життя російського народу наклав відбиток на специфіку національної правосвідомості. Особистість повністю поглиналася світом, а загальнозначущими були тільки громадські (суспільні) інтереси. При цьому приватне же право заперечувалося. Революційною за своїм характером зміною в напрямку забезпечення прав та свобод людей на території Російської Імперії слід вважати судово-правову реформу 1864 року основними підсумками якої стали ліквідація екстраординарних судилищ, незмінюваність суддів, гласність судового процесу, суд присяжних, встановлення загальної правоздатності з деякими винятками (набуття особистістю цілого ряду процесуальних гарантій, зміцнення інституту домагання), система гарантій, сильна адвокатура. В свою чергу, законодавче закріплення прав і свобод російських підданих вперше отримали в Маніфесті від 1905 року який багато хто називає «першою російською конституцією». Зокрема, було закріплено саме поняття цивільних і політичних прав і свобод. Далі було прийнято Основні державні закони 1906 року в яких гарантувалися такі «основоположні істини», як недоторканність особи і житла, законність юридичного переслідування, свобода совісті, пересування, виїзду за кордон і безперешкодного повернення, вибору місця проживання тощо [224; 13; 184].

В цей же історичний період було закладено перші організаційно-правові засади протидії булінгу та цькуванню в сфері життєдіяльності неповнолітніх. Виразалось це у декількох моментах:

- по-перше, появи перших в Росії правових гарантій забезпечення та захисту прав неповнолітніх;

- по-друге, започаткуванні програм роботи із неповнолітніми особами, які відносились до групи ризику, тобто, вчиняли правопорушення щодо суспільства та окремих осіб, зокрема, своїх однолітків.

Так, в «Зібранні малоросійських прав» 1807 року, було введено дефініцію «неповноліття», а саме: хлопчики віком до 18 років, дівчатка – до 13 років. Після досягнення цього віку у дітей виникала можливість реалізовувати певні цивільні права, зокрема такі як успадковувати майно, виходити заміж тощо. Даним нормативно-правовим актом було визначено межі цивільної дієздатності особи. На тлі судової реформи почали формуватися правові основи профілактичної роботи з дітьми-правопорушниками. Законодавством у цій сфері передбачалось, що стосовно дітей закон повинен мати мету менш каральну, ніж виправну, а саме покарання для них має бути не стільки помстою за вчинене діяння, скільки запорукою кращого майбутнього, отже, мати характер переважно виховний, бути засобом виправлення поганих зародків та розвитку добрих якостей. Відповідно до «Положення про виправні притулки» 1866 року соціальні права дітей реалізовувались шляхом патронату над неповнолітніми, що звільнилися з місць позбавлення волі, створення перших притулків та виправних закладів для неповнолітніх девіантів та делінквентів (бродяг, жебраків, правопорушників) [67; 211, с.74].

Тож, аналіз третього, російсько-імперського етапу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні показав, що протягом XIX – початку XX століття на території нашої держави, яка входила в склад Російської Імперії були видані численні правові акти в сфері прав людини. Зазначені нормативні документи встановили основи використання організаційно-правових механізмів забезпечення та захисту людських свобод, визначили правовий статус людини на території Російської Імперії, закріпили гарантії їх правового статусу. Однак, найбільш цікавим моментом зазначеного етапу стало те, що в продовж нього вперше н

території України було створено правові засади профілактичної роботи із дітьми правопорушниками, девіантну поведінку яких, зокрема, було направлено по відношенню до своїх однолітків. Зазначений аспект можна вважати найпершими організаційно-правовими засадами протидії булінгу (цькуванню) не просто, як утиску людських прав взагалі, а в тому вигляді в якому зазначене негативне явище існує на сьогоднішній день.

Переходячи до розгляду радянських періоду необхідно зауважити, що впродовж нього суттєвих зрушень в області протидії булінгу (цькуванню) як в закладах освіти, так і інших сферах життєдіяльності суспільства не відбулось. Пов'язано це було із репресивно-тоталітарною політикою Радянського Союзу, де утиск був одним з інструментів державного впливу на окремі версти населення. Так, з 30-х років ХХ століття на території України та всього СРСР розгорнулась активна боротьба з інакомисленням. Вона виражалась в тому, що держава контролювала практично всі сфери життєдіяльності суспільства, які мали підпорядковуватись єдиній існуючій в державі соціалістичній доктрині. Порухники даної доктрини міг стати будь-хто, починаючи від поета та закінчуючи науковцем, які «неправильно» висловлювались проти влади, або вчиняли дії, що не «вписувались» у загальний порядок речей.

Парадоксально, але поряд із вищевказаним, в Радянському Союзі існувало багато правових гарантій та організаційно-юридичних механізмів в галузі забезпечення захисту прав людини та протидії цькуванню в окремих галузях суспільного життя. Одним із прикладів є Конституції СРСР, першою з яких є законодавчий акт 1936 року. Глава Х документу проголошувала численні особисті людські права та свободи, а саме: рівність громадян СРСР, недопустимість дискримінації за суб'єктивними ознаками особи, недоторканість особи тощо. Ширше момент рівності громадян було викладено у Конституції СРСР від 1976 року, де зазначеному питанню присвячувалась окрема глава. В стаття останньої вказувалось, що громадяни

СРСР є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Рівноправність громадян СРСР забезпечується в усіх областях економічної, політичної, соціальної та культурного життя. Громадяни СРСР різних рас і національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою і мовами інших народів СРСР. Яке б то не було пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих або непрямих переваг громадян за расовими і національними ознаками, так само як і всяка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі або зневаги - караються за законом [82].

Важливим заходом в сфері протидії утиску в сфері освіти стало ратифікація СРСР Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. Відповідно до норм Конвенції дискримінація охоплює будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносини в області освіти, і, зокрема:

- закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до утворення будь-якого ступеня або типу;
- обмеження освіти для будь-якої особи або групи осіб нижчим рівнем освіти;
- створення або збереження роздільних систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб або групи осіб;

- положення, несумісне з гідністю людини, в яке ставиться будь-яка особа або група осіб [80].

Варто також наголосити, що у 1985 році в СРСР було прийнято Закон «Про затвердження основ законодавства Союзу СР та союзних республік про народну освіту». Вказаний нормативно-правовий акт було пронизано ідею соціалістичного розвитку держави та виховання молоді у традиціях радянської держави. В статтях акту проголошувалось рівність всіх громадян на отримання освіти та доступність освіти для всіх без винятку. Водночас, ніяким чином зазначений законодавчий акт прямо не регулював питання протидії цькуванню в освітянській сфері [130].

Отже, радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні характеризується розвитком загально юридичних гарантій в сфері прав людини, які носили суто декларативний характер, враховуючи історичні особливості побудови державної влади на території СРСР. В зазначеній країні таке явище як булінг (цькування) не мало законодавчого окреслення, адже основою політики як в сфері освіти, так і прав людини в цілому було забезпечення розвитку, перш за все, колективної свідомості, побудови соціальних зв'язків на основі соціалістичної ідеології. В подібних рамках цькування з боку влади було ефективним засобом примусу та застосовувалось до різних верст населення.

Водночас, ситуація докорінно змінилась за часів незалежної України. В цей період на законодавчому рівні з'явилися нормативно-правові акти, які сформували новий підхід до правового регулювання протидії явищу булінгу та загалом дозволили визначити його форму, а також межі, як самостійного об'єкту юридичного впливу. Передумовою цим позитивним зрушенням можна вважати ратифікацію Україною у 1991 році Конвенції про права дитини. В статтях документу проголошується, що в усіх випадках будь-які дії щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального

забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури [81].

У 1991 році було прийнято Закону України «Про освіту» від 23.05.1991 №1060-XII в положеннях якого було встановлено, що освіта в нашій державі будується на принципах:

- доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою, у тому числі доступність для осіб з особливими освітніми потребами освітніх послуг, зокрема інклюзивного навчання, за місцем проживання;

- гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей тощо [172].

В подальші роки булінг (цькування) набув офіційного закріплення у законодавстві України та що найголовніше визначення. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 №2657-VIII було змінено положення нового Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII та Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-X. Перший нормативно-правовий акт було доповнено нормами, які визначили форми та зміст булінгу (цькування), а також організаційний порядок протидії даному явищу в закладах освіти; другий нормативно-правовий акт – статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», яка встановила адміністративну відповідальність за вчинення булінгу (цькування) [163; 60; 74].

В цей же період активізувалась робота багатьох некомерційних організацій, які працюють під егідою держави, в галузі протидії булінгу (цькуванню). Зокрема, у лютому 2017 році Український фонд «Благополуччя дітей» разом із Міністерством освіти і науки України в рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи», що впроваджує ВБО Український фонд «Благополуччя дітей» у партнерстві з Фундацією «Даємо дітям силу» (Польща) за фінансової підтримки ОАК Foundation, в активній співпраці з представниками закладів загальної середньої освіти розпочав роботу з розробки та апробації Кодексу безпечного освітнього середовища. Зазначений кодекс було створено у формі методичних рекомендацій, в яких міститься інформація, яка допоможе проаналізувати теоретичні та практичні підходи до освітнього середовища, визначити складові безпечного освітнього середовища, визначено фактору безпеки роль у навчально-виховному процесі, ризики та небезпеки, які виникають у процесі навчання і таке інше [227].

Тож, проведений історико-правовий аналіз процесу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні дав можливість побачити, що останній відповідає багатовіковій історії еволюції на теренах нашої держави прав та свобод людини. Найперші правові основи забезпечення людських правомочностей та протидії цькуванню усіх верст населення почали формуватися ще за часів Київської Русі та продовжували видозмінюватись протягом наступних часових відрізків, коли територія нашої держави входила до складу Литви, Польщі, об'єднаної Польсько-Литовської держави, Російської Імперії тощо. При цьому необхідно відмітити той факт, що нормативні основи забезпечення прав і свобод людини та протидії цькуванню в ті часи досить часто носили декларативний характер та інколи не мали реального втілення у життя, що пояснювалось майновим та соціальним розшаруванням суспільства, наявністю привілейованих станів. Більш-менш ситуація в даному напрямку почала вирівнюватись у XVIII – початку ХХ століття, коли в Російській Імперії було започатковано низку реформ, які удосконалили механізм правового регулювання суспільних відносин у державі.

В той же час, момент започаткування лінійки організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) можна вважати період панування радянської влади на території нашої держави. Саме тоді було сформовано перші конституційні закони, частину норм яких було присвячено правам людини, а також законодавчу базу регулювання процесу освіти, яка також базувалась на демократичних принципах. Надбанням періоду незалежності України стало формування юридичного визначення та змісту булінгу (цькуванню), а також створення нормативних джерел, які безпосередньо регулюють дане питання та юридичну відповідальність за його вчинення.

Незважаючи на значні досягнення в сфері організаційно-правового забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні, розвиток юридичних засад в зазначеному напрямку все ще триває. Наразі важливим питанням все

ще залишається зміст булінгу, як об'єкту правової протидії, так як зазначене явище для нашої країни є новим.

1.2 Особливості булінгу (цькування) в Україні, як об'єкту протидії

Проведене історико-правове дослідження показало багатовекторність булінгу (цькування), яке є новим явищем для правової та соціальної системи нашої держави, але має досить довгий шлях становлення, як в аспекті визначення його змісту, так і створення основ подолання. Однозначно на сьогоднішній день можна стверджувати, що булінг (цькування) – це негативне утворення, яке засуджується з боку населення країни та держави. Разом з тим його новизна не дає можливості одностайно зробити висновок щодо змісту, як об'єкту протидії, питанню чого буде присвячено подальше дослідження у даному підрозділі дисертації.

Зауважимо, що особливості булінгу (цькування), як об'єкту протидії, нерозривно пов'язані із сутністю об'єкту в праві загалом. У загальнословниковій літературі під терміном «об'єкт» розуміється особа, явище, предмет, на які спрямовується певна діяльність або увага [124, с.392].

У філософії під об'єктом розуміється те, що протистоїть суб'єктові в пізнавальній і практичній діяльності, або частина об'єктивної реальності, з якою взаємодіє суб'єкт у процесі пізнання [195, с.264; 28, с.1032; 77, с.33]. Дещо інші трактування наводяться у філософському словнику Д. Жюліа, де пишеться наступне: «Об'єкт (від латинської «objectum» - розташоване перед): все те, що постає погляду. У більш вузькому сенсі об'єкт - це зміст нашої думки, що протилежно мислячому суб'єкту. В цьому відношенні об'єкт може означати (що і відбувається у Декарта) відчуття або почуття, про яке я міркую, або образ в моєму розумі, а не обов'язково об'єкт, реально існуючий в світі. Саме в цьому сенсі сучасна феноменологія (Гуссерль) говорить про

інтенціональний об'єкт: вона виносить «за межі» проблему реального існування; коли вона розглядає, наприклад, сенс релігії, її об'єкт - це одночасно і специфічне почуття, і та сукупність символів, догматів, ритуалів, яка в ньому виражається. Феноменологічна рефлексія не ставить проблему того, чи існують ще дані релігії в світі і чи будуть вони «істинними» релігіями: її мета - просте розгортання сенсу її об'єкта, в даному випадку - релігії. Отже, термін «об'єкт» відрізняється від терміну «реальне». Що стосується тимчасового порядку нашого пізнання, то тут ми спочатку створюємо поняття про об'єкти зовнішнього світу і тільки потім починаємо усвідомлювати самих себе. Але з психологічної точки зору, будь-яке сприйняття або дія передбачає як незаперечний факт солідарності суб'єкту та об'єкту: не існує об'єкта без думаючого про нього суб'єкта. З метафізичної точки зору, проблема причини або підстави об'єкта корениться в теологічній проблемі походження світу. Вона протистоїть критичній проблемі (Кант) підстав «нашого знання» про об'єкти» [50, с.296 – 297].

У науковій літературі зміст поняття «об'єкт» часто розкривається через призму його співвідношення із схожим поняттям «предмет», на що варто звернути увагу. Так, не існує сьогодні однозначної думки з приводу вказаного моменту. На підставі узагальнення різних позицій можна виокремити два підходи до визначення співвідношення об'єкту та предмету. Перший полягає в тому, що під об'єктом розуміється частина об'єктивної дійсності (реальності), на яку спрямована пізнавальна діяльність, під предметом же – певні аспекти об'єкта, ті його властивості і стани, які за певних умов та обставин з огляду на пізнавальну потребу суб'єкта становлять мету цієї діяльності [214, с.379]. Тобто в такому підході по суті предмет і об'єкт розрізняються як частина й ціле. Для ілюстрації цього підходу досить часто використовується приклад, запропонований в одній з праць В.І. Леніна, де мова йде про грановану склянку (гранчак) (об'єкт – це багатогранна склянка, предмет же – це певна його грань). Щоправда, в

такому підході, – як зазначає В. Вахштайн, незрозумілим є те, як же складається уявлення про об'єкт, мабуть індуктивним чином, – відповідає вказаний автор. Суть другого підходу полягає в тому, що предмет – це не складова частина об'єкта, а його особливе бачення, особливий проблемний підхід до нього (щодо наукового пізнання – це те, що є спочатку прихованим, і те, що наука планує виявити з допомогою цього пізнання) [24, с. 109; 35, с.20–28]. На думку П.Г. Щедровицького, об'єкт є об'єктом оперування, а предмет пов'язаний з напрямом формування знання, який обрано. Коли у нас є складний об'єкт «X», то, застосовуючи до нього ту чи іншу процедуру або операцію, ми отримуємо ту чи іншу предметну проекцію цього об'єкта. У той же час ми можемо щодо об'єкта «X» застосувати іншу процедуру-операцію й одержати інше знання – іншу предметну проекцію. У кожному випадку ці знання будуть охоплювати тільки певний пласт життя й існування об'єкта і виражати застосовану процедуру-операцію у знаковій формі, отже, і в знанні особливого типу [21, с.161].

Не менш велике коло поглядів на значення «об'єкту» існує безпосередньо у правовій науці. Наприклад, в Юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученко зазначає, що об'єкт права – це матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких виникають правовідносини [147; 126, с.47]. Досить ґрунтовно з приводу змісту об'єкту права висловлюється Є.В. Курінний, який пише наступне: «Об'єкт права – це сукупність різноманітних суспільних потреб та інтересів, реалізація яких забезпечується правовою регламентацією і відбувається у форматі відповідних видів владної діяльності. Аналізуючи дане визначення, необхідно докладніше спинитися на окремих його аспектах. Перший стосується назви цієї правової категорії. За своїми обсягами зміст об'єкта права набагато перевищує зміст категорії «предмет правового регулювання», бо включає у себе ті суспільні потреби та інтереси, які вже реалізуються за допомогою норм права, та такі складові об'єкта права, що в близькій або далекій перспективі мають бути забезпечені

правовою регламентацією (тобто ті потреби та інтереси, що лежать в основі потенційних правовідносин). Також обрання цього варіанта назви пов'язано з незавершеним процесом розвитку концепції «широкого розуміння права», в рамках якого, окрім такого звичайного словосполучення, як «правове регулювання», розглядаються інші, близькі до нього поняття «дія» або «вплив права». Нарешті, зважаючи на те, що під час реалізації суспільних потреб та інтересів застосовують усі основні функції права (регулятивну, охоронну та виховну), на наш погляд, використання у назві нової правової категорії словосполучення «правове регулювання» може штучно звужувати уяву про її зміст, масштаби та соціальне призначення. Другий аспект, пов'язаний з визначенням об'єкта права, стосується виразу «суспільні потреби та інтереси». Категорії «інтерес» та «потреба» є основними соціологічними категоріями і співвідносяться між собою як ціле та окреме. Інтерес визначається як: 1. Увага до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось; цікавість, захоплення. 2. Вага, значення. 3. Те, що найбільш цікавить кого-небудь, що становить зміст чийось думок і турбот; прагнення, потреба. 4. Те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийось прагненням, потребам; користь, вигода, прибуток. Категорію «потреба» небезпідставно можна вважати похідною від інтересу, і тлумачиться вона як: 1. Необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність, конечність. 2. Те, без чого не можна обійтися; вимоги, які необхідно задовольнити; запити» [125; 38, с.90; 94, с.114].

В наукових працях М.П. Курило знаходить своє визначення поняття «об'єкт процесуальних правовідносин», який розкривається через призму характерних йому рис, а саме:

- об'єкт є складовою частиною процесуальних правовідносин які виникають під час здійснення процесуальних прав і обов'язків, які безумовно спрямовані на досягнення очікуваного правового результату під час звернення до суду;

- об'єкт – це різні матеріальні й нематеріальні блага, які характеризуються своєю індивідуальністю;
- об'єкт досягається через процесуальні дії сторін і суду у вигляді матеріалізованого результату, який має своє закріплення в судовому рішенні, постанові чи ухвалі суду;
- об'єкт – це «ціль» або «мета», до якої у своїх інтересах прагнуть учасники процесу [93].

Окрім того вчений зауважує, що до об'єктів правовідносин належать матеріальні блага (речі, гроші, майно цінності), нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь, гідність), продукти духовної діяльності, документи (паспорти, диплом, посвідчення тощо), акти чи рішення органів публічного права, поведінка та результати поведінки учасників правовідносин [93].

З того ж приводу вказує О.Ф. Скакун. Вчена визначає, що об'єкти правовідносин – це матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки [188, с.396]. М.С. Кельман та О.Г. Мурашин об'єктами правових відносин називають матеріальні, духовні та інші соціальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини і здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки [70, с.127]. Об'єкти правових відносин – матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки, вважає Л.В. Авраменко [2, с.238; 183, с.175 – 176].

Визначення об'єкту права також мається у рамках галузевих юридичних наук. Наприклад, розглядаючи його у межах цивільної галузі В.І. Жуков та О.В. Піхурець вказують, що об'єктом права слід вважати тільки річ чи продукт творчої діяльності: торгову марку, винахід і таке інше [49, с.12; 144, с.22].

У кримінальному праві термін «об'єкт» найчастіше вживається у контексті поняття об'єкт злочину, де під ним розуміється те, що

охороняється кримінальним законом, на що спрямоване злочинне посягання, чому завдається або створюється загроза заподіяння істотної шкоди. Домінуючою у кримінально-правовій науці є концепція, яка під об'єктом злочину, як елементом його складу, розуміє суспільні відносини в певній сфері (наприклад, суспільні відносини щодо забезпечення основ національної безпеки, щодо життя та здоров'я людини, її особистої волі, честі та гідності, щодо права власності, у сферах господарської діяльності, громадського порядку тощо) [21].

Як бачимо, термін «об'єкт» має багато тлумачень, кожне з яких пов'язано із науковою галуззю в рамках якої поняття знаходить трактування. В найбільш узагальненому розумінні об'єкт – це певного роду «мішень» впливу, тобто, те, на що направляється дія, увага, вплив. Незалежно від галузі знань вказана сутність об'єкту не змінюється, однак, в кожному разі різною є внутрішня будова об'єкту, тобто, сукупність його змістобудівних елементів на які направлено впливу. Тож, у правовій реальності об'єкт – це сукупність суспільних відносин, що виникають в різних сферах життєдіяльності суспільства та на які направлено дію правового впливу.

При цьому, зміст об'єкту може ускладнюватись в залежності від характеру та специфіку суспільних відносин, що його складають, наприклад, якщо ми говоримо про булінг (цькування). Слово «булінг» походить від англійських слів «bully» та «bullying», перш з яких значить знущатись, задирати, забіяка, а друге – з залякувати [113, с.73]. В українській мові зазначеному терміну відповідає слово «цькувати», яке має наступний зміст:

- напускати собак на кого-небудь;
- переслідувати кого-небудь різними нападками, наклепами і таке інше;
- знущатись з когось тощо [16].

У світовій науковій практиці термін «булінг» почав викривуватись в 70-х роках ХХ століття, а саме в Скандинавії, де група дослідників вивчала

явище насильства між дітьми в школі [185]. На сьогоднішній день трактування булінгу різноманітні, в рамках кожного з яких вчені звертають увагу на певні характеристики явища цькування. Наприклад, відомий дослідник булінгу Д. Ольвеус визначає його через три взаємопов'язані компоненти:

- булінг – агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії;
- булінг охоплює патерн поведінки (патерн (від англ. patron) прийняті в певній культурі зразки та стереотипи поведінки), що постійно повторюється;
- булінг характеризується нерівністю влади або сили [185; 240].

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця виділяє сім ознак булінгу:

- емоційне приниження, що виключає вербальне і невербальні способи вираження;
- продовження емоційно-образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду;
- непривітна і недовірлива поведінка;
- втручання у приватне життя людини;
- погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія;
- намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події;
- агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [242, с.12 – 13; 198, с.177].

Д. Лейн та Е. Міллер визначаються булінг як довготривалий процес усвідомленого жорсткого поводження, фізичного або психічного, з боку індивіда або групи по відношенню до іншого індивіда, який не здатен себе захистити в конкретній ситуації [198].

Н. Данкансон визначає булінг як соціальну взаємодію через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [238, с.168].

На думку В. Бесага булінг – це поведінка, що може бути визначена як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [236; 185].

Визначення булінгу (цькування) також висувались і вітчизняними вченими. Наприклад, В.О. Стремецька, Г.О. Алексеєнко наголошують, що булінг виявляється через різні акти фізичного або психологічного насильства та утисків, пережитих дітьми, з боку інших дітей. По відношенню до одних дітей - це систематичні глузування, що відображають якісь особливості зовнішнього вигляду або особистості потерпілих. По відношенню до інших - псування їх особистих речей, заштовхування під парту, вимагання грошей. Щодо третіх він виявляється у відвертих знущаннях, що принижують почуття людської гідності. Булінг - це соціальне явище, властиве переважно організованим дитячим колективам, в першу чергу, школі [198].

О.А. Морозов, Д.А. Будда та М.В. Бородаєва визначають булінг, як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими членами колективу або його частиною [114, с.262-263]

В.І. Пономарьов та Є.Н. Ожйова, досліджуючи феномен булінгу, зазначають, що така агресивна поведінка може проявлятися як у фізичному,

так у психологічному або комбінованому (фізичному і психологічному) насильстві [149; 131].

Т.В. Доукіна розуміє булінг як агресивну поведінку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу. В подібній взаємодії особи виконують наступні ролі:

- булери - учні, які мають соціальну вагу або наділені більшою фізичною силою, з високим потенціалом агресивності, що вживана на інших учнів, вчителів;

- жертви - учні, які є об'єктами знущань. Ця категорія додатково поділяється на покірних і агресивних жертв. Агресивна жертва володіє тими ж якостями, що і кривдники. Вони вчиняють агресивні дії проти інших осіб і водночас є жертвами;

- спостерігачі (свідки) - учні, що спостерігають за булінгом. У свою чергу спостерігачів поділяють на тих, які надають допомогу (допомагають булеру, але безпосередньо не здійснюють агресивних дій, закликають до подальшого насильства однолітків, що їх оточують); посилювачів (відіграють лише незначну роль у булінгу, наприклад, вони можуть сміятися над діями кривдника); аутсайдери (випадкові спостерігачі, які зовсім не беруть участі у булінгу, але є свідками); відповідачів (безпосередньо залучені для захисту або втішення жертви після знущань) [146, с.78].

Схожу думку відстоює Д.М. Соловйов який зазначає, що булінг не є поведінкою, а є формою взаємодії, в якій виявляються різні типи поведінки. Булінг має структуру, характерну для конфлікту, але володіє специфічними рисами (тривалий повторюваний характер булінгу, дисбаланс сил кривдника і жертви, булінг-структура містить фіксовані типи учасників - кривдник, жертва, свідок, помічник буллі, захисник жертви), що відрізняють булінг від інших форм конфліктної взаємодії. Таким чином, під булінгом розуміється

тип деструктивної конфліктної взаємодії в групі, при якому кривдником щодо жертви, нездатною себе захистити, здійснюються тривалі повторювані насильницькі дії [192; 146].

Н.М. Опольська переконана, що булінг – це суто соціальне явище, яке виникає в середині певної формації людей та являє собою активні дії, направлені на знущання та залякування одного з членів подібної групи. Крім того актор зазначає, що на сьогоднішній день різновиди знущання, глузування, цькування як соціальні явища присутні на різних щаблях соціуму: від систем соціалізації дитини і до дорослих колективів. Цькування існує в дошкільних та позашкільних освітніх закладах, школах, вищих навчальних закладах, у дорослих колективах. Булінг у трудовому колективі визначається як мобінг, в інформаційному просторі – кібербулінг тощо. Одним із найбільш небезпечних проявів булінгу є цькування у дитячих колективах, адже стає причиною низької самооцінки жертви, підвищеного рівня депресивності та тривожності в період формування особистості дитини. Серед причин, які сприяють поширенню булінгу в сучасному українському суспільстві, є недоліки виховання підростаючого покоління, відповідна атмосфера в сім'ї, всюдозволеність для малолітніх та неповнолітніх, відсутність чітких меж у свободі поведінки дитини, соціальна нерівність. Школярі широко користуються мережею Інтернет, зокрема соціальними мережами, де пропагується насилля і всюдозволеність. Це має великий вплив на формування особистості, відкритість Інтернет-ресурсів не завжди несе позитивний характер для користувача, особливо малолітнього та неповнолітнього. Вагоме значення має середовище, у якому перебуває дитина. Воно безпосередньо впливає на її дії та психічний стан [133, с.101 – 102].

А.О. Реан та М.О. Новікова досліджуючи проблематику булінгу вказують, що на сьогодні це одна з найгостріших проблем шкільного життя. У підлітковому середовищі, серед однокласників, нерідко трапляються бійки,

знущання, погрози, шантаж, наклеп. Одному або групі учнів навмисно і регулярно завдають шкоди: фізичної, психологічної, соціальної, причому сили буллі (агресора) і жертви свідомо нерівні. Цькування зазвичай відбувається за підтримки або неутручання інших учнів. Булінг може бути прямим - у вигляді насильства, залякування тощо, або непрямим (плітки, наклеп та інше). Однак будь-який вид агресії має наслідки. Школярі, які зазнали цькування, замикаються в собі, відчують комплекс неповноцінності, гірше вчаться. Серед причин буллінг дослідники називають, наприклад, високий рівень недовіри в суспільстві (підлітки сприймають світ як вороже середовище), нападки з боку батьків і педагогів, проблеми в родині, вікові кризи (підліткові бунти), труднощі з навчанням і спілкуванням і шкідливі звички (куріння, алкоголізм та інше). Одними з факторів булінгу є так звані «сімейні» це: структура сімейної системи (ієрархія або більш демократичні відносини старших і молодших членів сім'ї, взаємодія братів і сестер та інше); стиль батьківського виховання (наприклад, авторитарний або більш м'який), поведінка батька і матері (в тому числі, ступінь участі у вихованні дітей), стиль спілкування в сім'ї (закритість або відверте обговорення проблем), соціально-економічний статус батьків (рівень їх освіти, доходів, зайнятість) [180].

А.А. Нестерова стверджує, що булінг є умисне, яке не носить характеру самозахисту і не санкціоноване нормативно-правовими актами держави, тривале (повторюване) фізичне або психологічне насильство з боку окремих індивідів або групи людей, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) щодо іншого індивіда, і яке відбувається переважно в організованих колективах. Найбільш уразливими для жорстокого поводження в освітньому середовищі стають діти, що відрізняються від своїх однолітків. Доповнює позицію вченої Т.Н. Матанцева, яка до основних причин і факторів виникнення віктимної поведінки в ситуації шкільної булінгу (цькування) відносить:

- індивідуально-психологічні особливості неповнолітніх, що сприяють формування девіантної поведінки: порушення в емоційно-вольовій сфері;
- акцентуації (надмірно виражені окремі риси) характеру підлітка;
- бурхливо протікаюча підліткова криза, прагнення до дорослості, на тлі протиріч фізіологічного і психічного розвитку (звідси і неадекватність реакцій у взаєминах з оточуючими і суперечливість у діях і вчинках);
- негативний вплив стихійно-групового спілкування у формуванні особистості підлітків тощо [40, с.327 – 328].

Варто звернути увагу на те, що поняття булінгу часто трактують від вузького (бійки) до масштабного (насильство взагалі) [143]. Водночас, однозначне віднесення булінгу (цькування) до якоїсь конкретної категорії є, на наш погляд, не зовсім вірним, що пояснюється більш вузьким змістом бійки та насильства. Так, перше слово, трактується як взаємне завдання ударів, побоїв, биття, або бій [16]. Тобто, характеризує фізичний вплив одного індивіда по відношенню до іншого. В свою чергу, насильство, визначається як навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток [122]. Формулюючи кримінально-правове визначення насильства, Р.Д. Шарапов вказує, що під ним розуміється злочинне зазіхання на особисту безпеку людини в вигляді умисного неправомірного заподіяння фізичної або психічної шкоди потерпілому всупереч (проти або крім) його волі шляхом енергетичного (фізичного) або інформаційного (психічного) впливу на організм (органи, тканини, фізіологічні функції, психіку) людини [231]. На думку О.Ю. Тевлюкова, насильство визначається як елемент політичної, соціальної, економічної організації суспільства [204]. Своєї черги Ю.М. Антонян визначає насильство як неминучий і вічний супутник людства, без якого воно

не в змозі вирішити свої проблеми, побачити своє майбутнє, встановити порядок між людьми, покарати винних і захистити невинних. Насильство є способом існування живих організмів і незмінно означає руйнування чогось, нанесення шкоди комусь заради когось-то [9; 64].

Таким чином, терміни «бійка» та «наси́льство» в обох випадках описують певні негативні дії, або систему дій, які в кожному випадку направлено на досягнення результату у вигляді шкоди психологічного або фізичного характеру. В цей же час, з усіх представлених визначень вбачається, що булінг – це більш складне явище, яке наряду з насильством та бійкою включає також в себе певне розподілення соціальних ролей та особливу взаємодію між індивідами.

Надаючи характеристику булінгу як об'єкту правової протидії не можна залишити поза увагою позицію законодавця з даного питання. Так, в Кодексі України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-Х зазначається, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [74].

Більш широке поняття булінгу (цькування) представлено у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII. В тексті нормативно-правового акту вказується, що булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи

була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [60].

Таким чином, проведений у даному підрозділі дисертації системний аналіз різних теоретичних підходів до визначення поняття «булінг (цькування)», а також законодавчої позиції з приводу даного явища дав змогу виділити найбільш типові характеристики останнього. Так, булінг (цькування) характеризується:

- негативністю дій – фактично в рамках булінгу вчиняється насильство одного індивіда над іншим, яке може мати психологічний або фізичний характер;
- системністю та послідовністю дій – булінг включає в себе сукупність дій, направлених на завдання потерпілій стороні відповідної шкоди;
- соціальною природою – булінг (цькування) є явищем соціальним, тобто, таке, що зароджується та існує в середині соціальних груп де особи пов'язані, змушені між собою взаємодіяти та відігравати певні соціальні ролі;
- протиправністю – булінг (цькування) передбачає вчинення протиправних, таких, що засуджуються законодавством дій;
- обмеженістю сферою виникнення – наразі булінг (цькування) є визначеним на законодавчому рівні явищем, що фактично звужує галузі його виникнення виключно до освітнього процесу, тобто, колективів навчальних закладів.

Виходячи з наведених положень, булінг (цькування) – це соціально-негативне, насильницьке, засуджуване з боку законодавства явище.

Спираючись на приведені характеристики, можемо охарактеризувати булінг (цькування), як об'єкт протидії, а саме: це система суспільних відносин, що виникає внаслідок протиправних, насильницьких дій учасників соціальних груп сформованих в рамках освітнього процесу, направлених на спричинення іншим учасникам цих груп психологічної або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги або соціальної ізоляції останніх. На наш погляд саме в цьому виражається особлива природа булінгу (цькування), а також необхідність формування якісних правових механізмів протидії даному явищу та удосконалення відповідно до зазначеного вектору національної правової системи.

1.3 Поняття та значення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Ефективна робота будь-якого юридичного явища пов'язана із гармонійним поєднанням в середині нього трьох аспектів, а саме: теоретичного, нормативного та практичного. Іншими словами, той чи інший правовий інститут чи окрема норма має бути опрацьована та зрозуміла у науковому середовищі, мати офіційне закріплення, а також дієвий механізм реалізації, який, в свою чергу, складається з великого кола організаційно-правових засад.

Так, протидія булінгу (цькуванню) в Україні – це цілісний комплекс правових норм та інститутів, розвиток якого спрямовано на мінімізацію розповсюдження булінгу на території нашої держави, як соціального явища, а також захист населення від його проявів. Водночас, ефективна дія цього комплексу залежить від не менш важливої системи організаційно-правових засад, поняття та значення яких варто сприймати як окрему проблематику, що потребує нашої уваги.

Етимологічну основу поняття «організаційно-правові засади» становить термін «організація». Останній походить від французької «organisation» та латинського «organize» — надаю впорядкований вигляд, улаштовую [216, с.463]. В літературі дане слово тлумачиться наступним чином:

- дія за знач, організувати, організовуватися;
- об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і таке інше;
- компанія, установа, їх підрозділи чи об'єднання, які виконують самостійні функції та мають адміністрацію;
- особливості будови чого-небудь, структура;
- фізичні й психічні особливості окремої особи;
- комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи;
- в патології - процес обмеження та заміщення грануляційною тканиною ділянок некрозу [23, с.853].

До сутності терміну «організація» свого часу звертались різні вчені. Так, М. Вебер зазначає, що організацією називається сукупність соціальних відносин — закритих або з обмеженим доступом ззовні, — у якій регулювання здійснюється особливою групою людей [244, с.48]. Відповідно до визначення сучасного теоретика соціології організації А. Стинчкомба, організація виступає як система стійких соціальних відносин, свідомо формованих з ясно вираженим і безперервним спрямуванням на досягнення деяких специфічних цілей і завдань [243, с.142]. А. Пригожий формулює наступну дефініцію: організація є цільова спільність; колективне досягнення мети утворює похідні ознаки — ієрархію і управління [159, с.41]. Д.М. Гвішіані вважає, що організація — це комплекс взаємопов'язаних елементів, до яких відносять: по-перше, мету та завдання; по-друге, розробку системи заходів для реалізації мети та розділення завдання на окремі види

робіт, які можуть доручатися певним працівникам усередині організації; по-третє, інтеграцію окремих видів робіт у відповідних підрозділах, які могли б їх координувати різними засобами, включаючи і формальну ієрархічну структуру; по-четверте, мотивацію, взаємодію, поведінку, погляди членів організації, які частково визначаються заходами, спрямованими на реалізацію її цілей, а частково носять випадковий, особистий характер; по-п'яте, такі процеси, як прийняття рішень, комунікації, інформаційні потоки, контроль, заохочення і стягнення, що мають вирішальне значення для забезпечення цілей організації; по-шосте, єдину організаційну систему, яка розуміється не як особлива, додаткова ознака, а як внутрішня узгодженість, що має бути досягнутою між усіма вказаними елементами організації [32, с.185; 153, с.100 – 101]. В. Радаєв пише, що організація – це система соціальних відносин, орієнтована на досягнення спільної мети, що володіє власними ресурсами, внутрішньою нормативною та статусною структурами, в межах яких члени організації за відповідну винагороду виконують відведені їм функціональні ролі [178, с.92]. Г. Саймен визначає організацію як систему взаємозалежної поведінки певного кола осіб [160, с.78; 25, с.13 – 14]. О.С. Автономов, О.В. Кузьменко наводять наступне визначення: «Організація – це динамічний аспект системи. Хоча і організація, і структура віднесені до опису внутрішньої будови системи, структура фіксує порядок розташування частин (елементів) і їх ієрархію, а організація визначає єдність, упорядкованість взаємодії всіх елементів, що і забезпечує цілісність системи» [3, с.33; 91, с.23].

У науці управління під організацією розуміється діяльність, спрямована на створення ефективної системи та структури управління. При цьому, найчастіше в зазначеній сфері наукових знань переважає поняття «організація роботи» або «організація управління». Зокрема, І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, О.Б. Червякова вважають, що організацію роботи варто розглядати у двох аспектах. Згідно з першим, – це комплекс заходів,

спрямованих на раціональний розподіл праці, створення її належних умов і підтримку організаційного порядку, здорової психологічної атмосфери в колективі. До другого аспекту науковці відносять повсякденну процесуальну й непроцесуальну діяльність прокурора, пов'язану з поставленням підлеглим конкретних завдань, контролем за їх виконанням і оцінкою проведеної роботи. Динамічний аспект організації роботи прокуратури охоплює також суть оперативного керівництва роботою працівників прокуратури [135, с.5]. В.І. Бабенко та М.В. Руденко під організацією роботи розуміють сукупність взаємозалежних і взаємодоповнюючих заходів (елементів) по підборі, розміщенню, підвищенню кваліфікації прокурорських кадрів; забезпеченню способами збору екологічної інформації; аналізу інформації та її оцінці; плануванню роботи та контролю виконання; об'єднанню зусиль оперативного складу з метою досягнення найкращих кінцевих результатів щодо зміцнення екологічної законності (дотримання законодавства про охорону довкілля) [12, с.150]. М. Говоруха зауважує, що організація роботи передбачає комплекс заходів з упорядкування і оптимізації діяльності конкретного колективу прокуратури, реалізований її керівником. Управління прокурорами – це покладення на них завдань і контроль за їх виконанням. Саме завдяки цьому організація роботи здійснюється у горизонтальній площині, а управління – у вертикальній [36, с.46; 10, с.105].

В правовій науці, як указує Л.В. Винар, найчастіше, організацію розглядають з точки зору ознаки юридичної особи – організаційної єдності. Вказують, що будь-якій організації притаманні наступні характерні ознаки. По-перше, це соціальні взаємозв'язки людей, що її утворюють, по-друге, це наявність певної визначеної цілі, по-третє, це наявність внутрішньої структури, функціональної диференціації. Вважають, що юридична особа як організація – це єдине ціле з певною внутрішньою структурою, визначеними цілями та завданнями. При цьому, організація, що є юридичною особою є соціальним утворенням (соціальною спільністю) з певними, притаманними

лише юридичній особі ознаками. З'ясувати ці ознаки, – означає впритул наблизитись до поняття юридичної особи. До ознак, що характеризують юридичну особу, крім організаційної єдності, належать: самостійна відповідальність та участь в правовідносинах від власного імені. Необхідною умовою появи (виникнення) юридичної особи є її державна реєстрація [25, с.14].

Таким чином, термін «організація» характеризується біполярністю тлумачення. З одного боку, він виражає упорядковану сукупність елементів, певну єдність, наближену до системного вигляду, з іншого – процес або діяльність із упорядкування подібних елементів з метою приведення їх до певного організованого вигляду, тобто, формації, групи тощо. Проаналізуємо поєднання обох представлених трактувань у змісті організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) на прикладі вчених визначень з приводу даного питання.

Зазначимо, що в сучасній літературі не має єдиної точки зору з приводу загального змісту категорії організаційно-правові засади. Наприклад, Д.Г. Заброда, зазначає, що організаційно-правові засади шляхом характеристики їх елементного складу. Так, вчений вимічає, що останні містять обов'язкові та факультативні елементи. До обов'язкових елементів організаційно-правових засад відносяться правова основа (законодавство); об'єкт правового регулювання; пріоритетні напрями, принципи; суб'єкти та їх завдання, функції та повноваження; засоби (заходи та методи), за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, у тому числі й відповідальності та механізми контролю й нагляду. До факультативних елементів організаційно-правових засад Д.Г. Заброда пропонує включити організацію міжнародного співробітництва у відповідній сфері (галузі); інформаційне забезпечення; специфіку фінансування; особливості взаємодії та координації у певній сфері (галузі) [52, с.47; 117, с.36].

Багато визначень організаційно-правових засад формулюються вченими із прив'язкою до конкретного об'єкту, іншими словами того, що на подібних засадах безпосередньо засновується, або ототожнюючи їх із суміжними категоріями. Наприклад, Д.В. Приймачено та Р.В. Ігонін, досліджуючи співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління у судах» та «судове управління», дійшли висновку про те, що організаційне забезпечення органів судової влади можна визначити як сукупність адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, що реалізуються Державною судовою адміністрацією, мають позапроцесуальний характер впливу і спрямовані на створення та підтримання належних умов для ефективного функціонування органів судової влади. Таким чином, вчені повністю ототожнюють поняття організаційно-правових засад із організаційно-правовим забезпеченням [161, с.60]. Наведену позицію займає багато інших вчених. Зокрема, під організаційним забезпеченням діяльності прокуратури П.І. Шаганенко пропонує розуміти комплекс нормативно-правових, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, інформаційних та оперативних заходів, які направлені на раціональний розподіл трудової діяльності, гарантування правого статусу прокурорів, забезпечення адекватними умовами праці, підтримку організаційного порядку, психологічно здорової атмосфери у колективі з метою досягнення високої ефективності виконання прокуратурою своїх повноважень і містить регулярну щоденну процесуальну та іншу діяльність органів прокуратури, а також контроль та оцінку виконаної роботи [229, с.146]. О.М. Синкова зазначає, що організаційно-правове забезпечення управлінського аудиту дозволяє: погоджувати цілі, засоби та методи їх досягнення; формувати критерії для оцінки діяльності апарату управління; регламентувати виконання функцій управління в органі виконавчої влади за змістом і часом;

впроваджувати найкращі управлінські технології та зменшувати дублювання, непродуктивні витрати та втрати часу [186, с.80; 117, с.36].

Н.В. Лукашук, Н.Р. Нижник, С.Д. Дубенко, В.І. Мельниченко та інші в означеному ракурсі пишуть, що: «Організаційні засади державного управління є положеннями-принципами, які втілюються в організаційній діяльності влади, а правові засади – положеннями, які відображені в нормативно-правових актах. Організаційні і правові засади поєднуються в процесі здійснення державної влади. Приміром, згідно з Конституцією України (частина 2 статті 19) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, практична реалізація принципів має спиратися на певне юридичне закріплення правообов'язків суб'єктів публічної влади у правових актах. У свою чергу, правові засади набувають практичного значення винятково за умови їх реалізації, у тому числі за допомогою організаційних засобів. Це дає нам підстави об'єднати організаційні і правові засади в єдину дефініцію «організаційно-правові засади», що означає сукупність закономірностей та принципів державного управління, втілених в організаційній діяльності та в нормативно-правових актах. Загалом організаційно-правові засади державного управління можна визначити як органічне поєднання правоположень, закріплених у нормативно-правових актах, та принципів організаційної діяльності, які забезпечують цілеспрямованість і результативність державно-управлінського впливу на той чи інший об'єкт управління» [42; 102, с.16].

Ю.І. Крегул, характеризуючи поняття та види організаційно-правових засад здійснення державного контролю відносить до них проведення нарад, обговорень, перевірок, розробку проектів планів, прогнозів, програм, методичних рекомендацій, здійснення заходів щодо підвищення якості та ефективності управлінської праці [87, с.278]. Розмірковуючи в тій же

площині В.М. Гаращук цілком справедливо відмітив, що вони включають в себе прийняття рішення про здійснення контролю; вибір об'єкта контролю; визначення завдань та цілей контролю; визначення форм та методів контролю; підбір кадрів контролерів відповідної кваліфікації; технічне та фінансове оснащення суб'єкта контролю; визначення оптимальних строків проведення контрольно-наглядових дій; прогнозування очікуваної ефективності роботи контролерів; визначення (за наявності підстав) порядку взаємодії різних контролюючих органів тощо [31, с.326–327]. В.І. Опацький досліджуючи проблему організаційно-правових засад здійснення державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів України поділив останні на два види: зовнішньоорганізаційні та внутрішньоорганізаційні. На його думку, перша група – це такі основи контролю, які закріплені в нормативно-правових актах загальної спрямованості та мають на меті встановити загальні риси контрольних дій суб'єктів контролю в державі. До таких заходів вчений відносить:

- розробку плану державного контролю на наступний рік та доведення його до органів управління освітою та навчальних закладів;
- розроблення програми, за якою буде здійснено контроль;
- видання наказу про проведення державного контролю органом, на який покладені функції контролю, де зазначаються склад комісії і термін його проведення, та посвідчення на період здійснення контрольного заходу;
- формування складу комісії з представників органів управління освітою, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, підприємств, організацій та установ, які мають відповідну освіту і практичний досвід;
- призначення голови комісії, якою може бути працівник органу державного контролю, який несе персональну відповідальність за результат діяльності комісії;

- встановлення терміну проведення державного контролю, який залежить від типу навчального закладу, форми контролю тощо.

У свою чергу, внутрішньоорганізаційні засади включають в себе комплекс заходів з організації безпосередньої діяльності контролюючих суб'єктів під час контролю за вищими навчальними закладами [132, с.739 – 740].

Яким чином питання сутності організаційно-правових засад відображається на законодавчому рівні? Так, в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 №3341-ХІІ поняття даних засад безпосередньо не наводиться. Крім того, за текстом нормативного акту, слово «засади» ототожнюється із терміном «основи», що виходить із змісту аспектів які включені до сутності подібних основ, це:

- визначення системи державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та їх взаємовідносин;
- встановлення повноважень спеціальних державних органів по боротьбі з організованою злочинністю та спеціальних заходів, що здійснюються ними;
- встановлення обов'язків інших державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю;
- правове забезпечення фінансових, матеріально-технічних та інших умов, необхідних для боротьби з організованою злочинністю;
- забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю [171].

Дещо інше трактування організаційно-правових засад представлено у Наказі Міністерства фінансів України «Про Організаційно-правові засади здійснення операцій з державним боргом та напрямів використання їх результатів у 2003 році» від 07.10.2003 №569. В документі зазначається наступне: «Організаційно-правові засади здійснення операцій з державним

боргом визначають основні принципи, якими керується Міністерство фінансів при проведенні операцій з державним боргом з метою економії бюджетних коштів» [170].

До прикладу також варто навести положення Наказу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи «Про організаційні засади діяльності підрозділів технічного захисту інформації у структурі МНС» від 05.11.2010 №977. Зазначений порядок визначає засади діяльності підрозділів МНС, яким надано повноваження на проведення відповідних видів робіт з технічного захисту інформації в урядових органах державного управління, територіальних органах управління МНС, підприємствах, установах та організаціях, що належать до сфери управління МНС. Порядком також встановлюються організаційні засади проведення робіт з технічного захисту інформації у системі МНС такими підрозділами [169].

Отже, аналіз доктринальних положень не дав можливості виділити серед великого кола наукових підходів, щодо питання сутності організаційно-правових засад, єдиної позиції до цієї проблематики. Подібна ситуація сформувалась через те, що у літературі практично відсутнє загальнотеоретичне визначення організаційно-правових засад. У всіх випадках вчені тлумачать останні з посиланням на якийсь конкретний об'єкт або цілу сферу правового регулювання. Аналогічна ситуація існує і на законодавчому рівні.

Ураховуючи зазначену проблематику, ґрунтуючись на позиціях науковців щодо значення організаційно-правових засад у інших галузях правового регулювання, положеннях нормативно-правового матеріалу, нами було синтезовано власне поняття організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. На нашу думку, при трактуванні останніх необхідно враховувати їх юридичну природу. Так, вчені характеризують організаційно-правові засади як заходи, засоби, основи, ототожнюючи їх із

принципами і тому подібне. Такий підхід є помилковим, так як вони «йдуть від права», а, отже, уособлюються в його писаній проекції – нормах. Через це організаційно-правові засади є не просто основою, а вираженням регламенту суспільних відносин. Останні є об'єктом впливу подібних засад, та включають в себе відносини, які виникають з приводу організаційної роботи, тобто, діяльності із формування умов за яких протидія булінгу буде можлива та дієва.

Таким чином, беручи за основу побудовану теорію ми визначили, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) – це група правових норм, які упорядковують та регулюють суспільні відносини, що виникають в рамках організаційної діяльності уповноважених суб'єктів, направлену на формування найбільш сприятливого середовища та умов, в межах яких протидія булінгу (цькуванню) можлива, дієва та максимально ефективна.

Що розібратись більш детально та глибше із визначеними засадами проаналізуємо законодавчі та підзаконні документи, що формують правову основу протидії булінгу. Наприклад, в Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII до організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) можна віднести вимоги щодо прозорості та інформаційної відкритості закладів освіти. Так, в статті 30 Закону говориться, що заклади освіти формують відкриті та загальнодоступні ресурси з інформацією про свою діяльність та оприлюднюють таку інформацію. Доступ до такої інформації осіб з порушенням зору може забезпечуватися в різних формах та з урахуванням можливостей закладу освіти. При цьому, заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, зобов'язані забезпечувати на своїх веб-сайтах (у разі їх відсутності - на веб-сайтах своїх засновників) відкритий доступ до такої інформації та документів, як:

- план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

- порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;

- порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) [60].

Досить ретельно в Законі прописують права та обов'язки учасників освітнього процесу в сфері протидії булінгу (цькуванню), а саме керівників, засновників закладів освіти, здобувачів освіти, педагогічного персоналу, представників психологічних служб, соціально-педагогічного патронажу тощо. Так, наприклад, представники соціально-педагогічного патронажу у системі освіти сприяють взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування) [60].

В доповнення до положень Закону організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) визначаються у Наказі Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 №1646. Даним нормативним актом затверджено спеціальний Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), який визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти [120]. Так, у Порядку чітко встановлюються суб'єкти протидії булінгу в закладах освіти, обов'язки даних суб'єктів, а також порядок роботи спеціальних органів, які створюють для констатації та протидії випадкам булінгу, а саме комісії з розгляду випадків булінгу (цькування). Документом визначено, що метою діяльності таких комісій є

припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти; відновлення та нормалізація стосунків, створення сприятливих умов для подальшого здобуття освіти у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування); з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення таких причин; оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах та забезпечення таких послуг [120].

Окремим блоком Порядок встановлює організаційні моменти діяльності із запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладах освіти. Відповідно до норм документу подібна діяльність має бути постійним системним процесом, спрямованим на: визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів запобігання виникненню булінгу (цькування) та потенційних ризиків його виникнення; виявлення булінгу (цькування) та потенційних ризиків його виникнення; визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та усунення потенційних ризиків його виникнення. Завданнями діяльності щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти є: створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти, що включає психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу; визначення стану, причин і передумов поширення булінгу (цькування) в закладі освіти; підвищення рівня поінформованості учасників освітнього процесу про булінг (цькування); формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини; заохочення всіх учасників освітнього процесу до активного сприяння запобіганню булінгу (цькуванню) [120]. До заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо:

- організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереженням за місцями загального користування тощо);

- організації безпечного користування мережею Інтернет під час освітнього процесу;

- контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу;

- розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема: розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, добросовісності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні від власних думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо;

- підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо;

- створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, в тому числі булінгу (цькування) [120].

До організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні також відносяться положення нормативних документів, які регулюють діяльність окремих суб'єктів, які здійснюють свою діяльність за цим вектором, наприклад, органи Національної поліції України (далі – НПУ). Так, в Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII визначено, що НПУ – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [59]. В цій же площині варто відмітити положення Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 №1044. Інструкцією визначає особливості організації роботи, завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. До підрозділів ювенальної превенції входять: підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві; підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП [165].

В цьому ж ракурсі наукової розробки варто відмітити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей» від 30.08.2007 №1068. Документ визначає основи діяльності одного із суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Відповідно до Типових положень Служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації є структурним підрозділом

обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, який утворюється головою обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, підзвітний та підконтрольний відповідно голові обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації. У своїй діяльності Служба керується Конституцією і законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції і законів України, актами Кабінету Міністрів України, наказами Мінсоцполітики, рішеннями голови обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, актами відповідного органу місцевого самоврядування [167]. Крім того, Служба відповідно до своїх повноважень, виконую ряд функцій із протидії булінгу (цькуванню), зокрема передбачених Наказом Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 №1646, взаємодіє із органами Національної поліції та освіти в означеному напрямку тощо [167].

Проаналізовані нормативно-правові акти, норми яких регулюють відносини в сфері протидії булінгу (цькуванню) в Україні, дозволили наглядно побачити значення організаційно-правових засад за тим же вектором правового регулювання. Тож, підсумовуючи проведену у підрозділі дисертації наукову розробку, представимо, спираючись на положення законодавчих та підзаконних документів, параметри, які визначають значення досліджуваних засад. На наш погляд, даний аспект виражається в тому, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні пов'язані із:

- правовим статусом суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- розподілом компетенції, функцій та повноважень між подібними суб'єктами, формуванням їх кадрового складу;

- налагодженням та забезпеченням ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- встановленням організаційних аспектів реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування), визначення її меж, принципів, завдань тощо;
- визначенням основних цілей та пріоритетів роботи із особами, які стали жертвами булінгу (цькування) і так далі.

Висновки до Розділу 1

Відзначено, що дослідження питання становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні ускладнено відсутністю історико-правових розробок за даним вектором у сучасній юридичній літературі. Особливо гостро дана проблема виражена в нашій державі, де булінг загалом є відносно новим явищем, теоретична модель якого тільки починає формуватися у працях вчених. Утім, логічним є припущення, відповідно до якого історичний розвиток протидії булінгу, як явища, що порушує права та свободи людини, відбувався паралельно становленню та укоріненню в нашій державі інституту прав людини в цілому.

З'ясовано, що еволюція організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) поділяється на наступні етапи:

- 6) формування юридичних підвалин захисту та протидії цькуванню та людських прав на території Київської Русі – IX – XIII століття;
- 7) розвиток організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини в цілому на території України за часів територіальної роздробленості – XIII – початок XVIII століття;

8) окреслення та формування законодавчої основи організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини за русько-імперської доби – XVIII – початок XX століття;

9) радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) – 20-ті – 90-ті роки XX століття;

10) сучасний етап становлення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) на території незалежної України – кінець XX століття – по теперішній час.

Обґрунтовано, що за часів існування Київської Русі на території нашої країни було закладено правові підвалини забезпечення та захисту прав людини, які укорінились у звичаєвому праві цієї стародавньої держави та виразились у її юридичних писаних джерелах. Аналіз цих джерел показав, що вже у ті часи на землях сучасної України досить глибоко усвідомлювався зміст людського життя та його важливість, у зв'язку із чим поряд із соціальним, було закладено правовий статус особи, яка мала право на власність, справедливий суд, недоторканість від утиску та цькування.

Доведено, що розвиток організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини в цілому на території України за часів територіальної роздробленості (XIII – початок XVIII століття) здобутки Київської Русі у секторі забезпечення та захисту людських прав, зокрема, в аспекті протидії утиску та цькуванню було зведено нанівець, що пов'язано із кризовими політико-економічними явищами, які активізувались у вказаний історичний період. Фактично, період перебування території нашої держави під владою Литви та Польщі, а згодом Польсько-Литовської держави можна охарактеризувати загалом як негативний, так як: по-перше, правові основи захисту прав людини почали носити не реальний, а суто декларативний характер; по-друге, утиск, цькування (булінг) в його зародковому стані прийшов на наші землі із культурою католицьких поляків.

Аргументовано, що в період існування Російської Імперії було закладено перші організаційно-правові засади протидії булінгу та цькуванню в сфері життєдіяльності неповнолітніх. Виразалось це у декількох моментах: по-перше, появі перших в Росії правових гарантій забезпечення та захисту прав неповнолітніх; по-друге, започаткуванні програм роботи із неповнолітніми особами, які відносились до групи ризику, тобто, вчиняли правопорушення щодо суспільства та окремих осіб, зокрема, своїх однолітків. Окрім того, аналіз російсько-імперського етапу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні показав, що протягом XIX – початку XX століття на території нашої держави, яка входила в склад Російської Імперії були видані численні правові акти в сфері прав людини. Зазначені нормативні документи встановили основи використання організаційно-правових механізмів забезпечення та захисту людських свобод, визначили правовий статус людини на території Російської Імперії, закріпили гарантії їх правового статусу. Однак, найбільш цікавим моментом зазначеного етапу стало те, що в продовж нього вперше на території України було створено правові засади профілактичної роботи із дітьми правопорушниками, девіантну поведінку яких, зокрема, було направлено по відношенню до своїх однолітків. Зазначений аспект можна вважати найпершими організаційно-правовими засадами протидії булінгу (цькуванню) не просто, як утиску людських прав взагалі, а в тому вигляді в якому зазначене негативне явище існує на сьогоднішній день.

Констатовано, що Радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні характеризується розвитком загально юридичних гарантій в сфері прав людини, які носили суто декларативний характер, враховуючи історичні особливості побудови державної влади на території СРСР. В зазначеній країні таке явище як булінг (цькування) не мало законодавчого окреслення, адже основою політики як в сфері освіти, так і прав людини в цілому було забезпечення розвитку, перш

за все, колективної свідомості, побудови соціальних зв'язків на основі соціалістичної ідеології. В подібних рамках цькування з боку влади було ефективним засобом примусу та застосовувалось до різних верст населення.

Акцентовано увагу, що історико-правовий аналіз процесу становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні дав можливість побачити, що останній відповідає багатовіковій історії еволюції на теренах нашої держави прав та свобод людини. Найперші правові основи забезпечення людських правомочностей та протидії цькуванню усіх верст населення почали формуватися ще за часів Київської Русі та продовжували видозмінюватись протягом наступних часових відрізків, коли територія нашої держави входила до складу Литви, Польщі, об'єднаної Польсько-Литовської держави, Російської Імперії тощо. При цьому необхідно відмітити той факт, що нормативні основи забезпечення прав і свобод людини та протидії цькуванню в ті часи досить часто носили декларативний характер та інколи не мали реального втілення у життя, що пояснювалось майновим та соціальним розшаруванням суспільства, наявністю привілейованих станів. Більш-менш ситуація в даному напрямку почала вирівнюватись у XVIII – початку ХХ століття, коли в Російській Імперії було започатковано низку реформ, які удосконалили механізм правового регулювання суспільних відносин у державі. В той же час, момент започаткування лінійки організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) можна вважати період панування радянської влади на території нашої держави. Саме тоді було сформовано перші конституційні закони, частину норм яких було присвячено правам людини, а також законодавчу базу регулювання процесу освіти, яка також базувалась на демократичних принципах. Надбанням періоду незалежності України стало формування юридичного визначення та змісту булінгу (цькуванню), а також створення нормативних джерел, які безпосередньо регулюють дане питання та юридичну відповідальність за його вчинення.

Дістало подальшого обґрунтування, що термін «об'єкт» має багато тлумачень, кожне з яких пов'язано із науковою галуззю в рамках якої поняття знаходить трактування. В найбільш узагальненому розумінні об'єкт – це певного роду «мішень» впливу, тобто, те, на що направляється дія, увага, вплив. Незалежно від галузі знань вказана сутність об'єкту не змінюється, однак, в кожному разі різною є внутрішня будова об'єкту, тобто, сукупність його змістобудівних елементів на які направлено впливу. Тож, у правовій реальності об'єкт – це сукупність суспільних відносин, що виникають в різних сферах життєдіяльності суспільства та на які направлено дію правового впливу.

Обґрунтовано, що терміни «бійка» та «насильство» в обох випадках описують певні негативні дії, або систему дій, які в кожному випадку направлено на досягнення результату у вигляді шкоди психологічного або фізичного характеру. В цей же час, з усіх представлених визначеннях вбачається, що булінг – це більш складне явище, яке наряду з насильством та бійкою включає також в себе певне розподілення соціальних ролей та особливу взаємодію між індивідами.

Доведено, що булінг (цькування) – це соціально-негативне, насильницьке, засуджуване з боку законодавства явище. Спираючись на приведені характеристики, булінг (цькування) охарактеризовано як об'єкт протидії, а саме: це система суспільних відносин, що виникає внаслідок протиправних, насильницьких дій учасників соціальних груп сформованих в рамках освітнього процесу, направлених на спричинення іншим учасникам цих груп психологічної або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги або соціальної ізоляції останніх. На наш погляд саме в цьому виражається особлива природу булінгу (цькування), а також необхідність формування якісних правових механізмів протидії даному явищу та удосконалення відповідно до зазначеного вектору національної правової системи.

Наголошено, що булінг (цькування) характеризується: а) негативністю дій – фактично в рамках булінгу вчиняється насильство одного індивіда над іншим, яке може мати психологічний або фізичний характер; б) системністю та послідовністю дій – булінг включає в себе сукупність дій, направлених на завдання потерпілій стороні відповідної шкоди; в) соціальною природою – булінг (цькування) є явищем соціальним, тобто, таке, що зароджується та існує в середині соціальних груп де особи пов'язані, змушені між собою взаємодіяти та відігравати певні соціальні ролі; г) протиправністю – булінг (цькування) передбачає вчинення протиправних, таких, що засуджуються законодавством дій; д) обмеженістю сферою виникнення – наразі булінг (цькування) є визначеним на законодавчому рівні явищем, що фактично звужує галузі його виникнення виключно до освітнього процесу, тобто, колективів навчальних закладів.

З'ясовано, що термін «організація» характеризується біполярністю тлумачення. З одного боку, він виражає упорядковану сукупність елементів, певну єдність, наближену до системного вигляду, з іншого – процес або діяльність із упорядкування подібних елементів з метою приведення їх до певного організованого вигляду, тобто, формації, групи тощо. Проаналізуємо поєднання обох представлених трактувань у змісті організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) на прикладі вчених визначень з приводу даного питання.

Доведено, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) – це група правових норм, які упорядковують та регулюють суспільні відносини, що виникають в рамках організаційної діяльності уповноважених суб'єктів, направлену на формування найбільш сприятливого середовища та умов, в межах яких протидія булінгу (цькуванню) можлива, дієва та максимально ефективна.

Констатовано, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні пов'язані із: правовим статусом суб'єктів протидії

булінгу (цькуванню) в Україні; розподілом компетенції, функцій та повноважень між подібними суб'єктами, формуванням їх кадрового складу; налагодженням та забезпеченням ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу (цькуванню) в Україні; встановленням організаційних аспектів реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування), визначення її меж, принципів, завдань тощо; визначенням основних цілей та пріоритетів роботи із особами, які стали жертвами булінгу (цькування) і так далі.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ

2.1 Поняття та структура адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні.

Ефективна протидія булінгу (цькуванню) потребує запровадження якісного та дієвого відповідного адміністративно-правового механізму, який би охоплював усі основні аспекти даної діяльності. Саме тому у даному підрозділі ми маємо на меті дослідити поняття та структуру зазначеного механізму. Терміном «механізм» позначаються: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; те саме, що машина, транспортний засіб; апарат; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне чи інше явище [23, с.665; 68, с.237].

Даний термін досить широко використовується у різних сферах людської життєдіяльності, в тому числі у галузі державного управління та правознавстві, де «механізм», як правило, зустрічається у складі спеціальних понятійно-термінологічних конструкцій, зокрема таких як механізм державного управління, механізм правового регулювання, механізм правового забезпечення, правоохоронний механізм та ін.. Так, для прикладу, М. В. Цвік та ін., розмірковуючи про механізм держави, пишуть, що при всіх можливих наукових аспектах розуміння сутності держави у практичному відношенні на перший план завжди виступає її конкретна характеристика, що знаходить свій вияв у державній діяльності, здійсненні державою функцій по управлінню суспільством. Функції держави здійснюються за посередництвом спеціально утвореного для цього інституціонального механізму, який визначається як «механізм держави», складається із різних державних органів, які об'єднуються у відносно виокремлену структуру — державний апарат, та інших державних інституцій. На такому підході засновується

тлумачення сутності і змісту державності під кутом зору інституціонального підходу, головною особливістю якого є те, що держава трактується насамперед як механізм (інститут) влади та управління в суспільстві. З іншого боку, механізм держави має розглядатися в контексті виконання певним прошарком людей певного різновиду суспільно корисної праці, що виділився історично як результат суспільного розподілу праці, — управлінської діяльності на постійних професійних засадах. У такому людському вимірі механізм держави виступає своєрідним фізичним (людським) її втіленням як відносно відокремлений, конституюваний в окремий інститут і структурно організований прошарок людей, який виокремився на етапі формування державності внаслідок суспільного розподілу праці на керуючих (працівників державного апарату) і керованих (населення) [53, с.114]. Отже, підсумовують правники, механізм держави — це сукупність державних органів, установ, підприємств та інших державних інституцій, за посередництвом яких практично здійснюються завдання й функції держави [53, с.116]. На думку О. Ф. Скакун механізм держави - цілісна, ієрархічна, динамічна система державних органів, підприємств, установ, що здійснює завдання і функції держави на основі і в межах права. До характерних ознак механізму держави дослідниця відносить такі: структурованість; ієрархічність; цілісність; функціонуюча (реально працююча) система; організаційно-економічна основа; легітимність і реалізованість [190, с.156-157].

Однією із ключових категорій правознавства є механізм правового регулювання, який, на думку П. М. Рабіновича, являє собою систему всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини. Правознавець підкреслює, що означений механізм не збігається повністю з правовим життям суспільства і є дещо «вужчим» від нього. Адже до останнього так чи інакше входять і такі явища, в яких ані держава, ані суспільство не зацікавлені

(зокрема, правопорушення). Дія механізму правового регулювання супроводжується, переплітається, пов'язується із впливом інших соціальних явищ, які загалом можна відобразити поняттям загальносоціального механізму правового регулювання [176, с.168]. На думку С. С. Алексєєва механізм правового регулювання – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень і ін.) із метою їхнього упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [7, с.205]. М .С. Кельман та О. Г. Мурашин у своїх працях визначили механізм правового регулювання як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [71, с.372; 8, с.127]. В. М. Кириченко, О. М. Куракін розуміють механізм правового регулювання як систему спеціальних правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин [73, с.234]. О. Ф. Скакун тлумачить механізм правового регулювання як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів учасників суспільних відносин, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим», тобто норми права перетворюються [190, с.262]. А. Андрєєв, звертаючись до проблематики механізму правового регулювання суспільних відносин, наголошує на розгляді можливості перегляду сутності механізму правового регулювання не як «механізму» безпосередньо, а як послідовної взаємодії (алгоритму) утворюючих його складових елементів, що поєднані спільною метою. Правник підкреслює, що Більш вузькі, порівняно з даним механізмом, категорії, приміром адміністративний і цивільний механізми правового регулювання суспільних відносин та подібні до них утворення, мають власні

особливості, що зумовлені якісним наповненням їх елементів (наприклад, специфікою норм, актів застосування, характером відносин), але одночасно поєднані системоутворюючою категорією, якою виступає механізм правового регулювання. У сучасний період основною особливістю механізму правового регулювання є орієнтир його розвитку – напрям євроінтеграції України, де базовим принципом має бути верховенство права – ключовий принцип демократичних держав-учасниць ЄС [8, с.127]. Ю. В. Кривицький у своїх працях зазначає, що механізм правового регулювання суспільних відносин - це система правових засобів, за допомогою якої забезпечується стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості. При цьому означений механізм характеризується низкою ознак. Особливу увагу потрібно акцентувати на забезпеченні системно-функціонального, взаємокорелятивного бачення правових засобів, зокрема норм права та її окремих різновидів, у процесі правового регулювання суспільних відносин [88, с.78]. Також дослідник звертає увагу на те, що осмислення сутності механізму правового регулювання тісно пов'язане з розумінням правового регулювання. У межах інструментальної інтерпретації правове регулювання аналізується у вигляді складової частини правового впливу. Однак, на думку автора, більш прийнятною є позиція, за якою правовий вплив та правове регулювання розглядаються в якості самостійних форм дії права. За такого підходу механізм дії права охоплює механізм правового регулювання та механізм правового впливу [88, с.78].

Окрім механізму держави та механізму правового регулювання у правознавстві досить часто використовуються такі категорії як «механізм забезпечення», «механізм протидії» (чи боротьби). Так, скажімо, Я. В. Лазур висвітлюючи питання механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління, визначив даний механізм як процес діяльності

органів державного управління щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій, шляхом виконання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів [96, с.393]. З точки зору, яку висловлює О. В. Турута, механізм забезпечення реальності прав і свобод людини і громадянина – це система необхідних умов, які обумовлюють «рух» прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, тобто переводять їх з декларативного, «мертвого» стану в реальний [212, с.520]. О. І. Наливайко пропонує розуміти механізм забезпечення прав і свобод людини як діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [121, с.22].

М. О. Колесник, досліджуючи поняття «система» і «механізм» щодо протидії злочинності неповнолітніх, щодо поняття «механізм» підсумовує, що воно має два значення: по-перше, внутрішня будова механізму, приладу, апарата, яка приводить їх у дію; по-друге, система, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності. Термін «механізм» щодо протидії злочинності неповнолітніх, зазначає юрист, має відображати способи організації та функціонування системи, а також характеризувати форми відображення у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому механізм протидії злочинності, на відміну від механізму управління, має таку специфічну структурну ознаку як процес провадження діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо. Водночас поняття «механізм» може бути використане в цьому випадку для характеристики функціонування системи протидії дитячій злочинності, в якій відображається специфічна діяльність як системного цілого. У ньому фіксуються найбільш загальні й істотні риси, зв'язки між потребами та конкретними видами діяльності з їх задоволення, тобто досягнення певного результату від цього виду діяльності. Тому, незалежно від усіх інших аспектів та нюансів, саме ставлення до механізму протидії злочинності як

цілісного системного функціонуючого утворення повинне обумовлювати його розуміння [150, с.205]. Щодо визначення дефініції зазначеного механізму, то тут М. О. Колесни підтримує думку О. Литвинова та Я. Ступника, які під механізмом протидії злочинності розуміють системне утворення (взяту в єдності всю сукупність) норм, принципів, інститутів (державно-правових і суспільно-політичних), форм, методів і засобів (організаційних, правових, економічних, соціально-психологічних), зв'язків і відносин, за допомогою яких забезпечується кримінологічний вплив на специфічні об'єкти для досягнення поставлених цілей [98, с. 62]. Відповідно, механізм протидії дитячій злочинності являє собою сукупність форм, методів і засобів, за допомогою яких відповідними суб'єктами здійснюється різноманітна діяльність у сфері протидії дитячій злочинності [150, с.205]. Я. В. Ступник, у контексті вивчення проблематики протидії злочинності, окрему увагу приділяє механізму даної протидії. Автор зазначає, що оцінюючи механізм протидії злочинності – це багаторівнева ієрархічна система. Кожному рівню побудови відповідає певний набір елементів, їх можна виявити, якщо почати спробу розглянути протидію злочинності в таких зрізах, у яких проявляються супутні суспільні процеси та відповідні форми кримінологічного впливу із властивими їм засобами, методами й способами. Крім того, варто мати на увазі, що механізм протидії злочинності функціонує не тільки по вертикалі, але й по горизонталі, тобто відбувається складне переплетення та взаємодія засобів, методів і способів кримінологічного впливу. Отже, під механізмом протидії злочинності необхідно розуміти таке системне утворення (узятую в єдності всю сукупність) норм, принципів, інститутів (державно-правових і суспільно-політичних), форм, методів і засобів (організаційних, правових, економічних, соціально-психологічних), зв'язків і відносин, за допомогою яких забезпечується кримінологічний вплив на специфічні об'єкти для досягнення поставлених цілей [199, с.93]. З позиції О. М. Литвинова під соціально-правовим

механізмом протидії злочинності запропоновано розуміти інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх функціональних і правових елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності, забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності. При цьому, відмічає О. М. Литвинов, зазначене комплексне функціонуюче організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалення системи протидії злочинності, включає сукупність органічно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів (правових норм, практики їх застосування, функцій, методів, правовідносин тощо) [97, с.12]. О. О. Онищук, висвітлюючи питання механізму адміністративно-правового запобігання та протидії корупції, розтлумачив його як систему адміністративно-правових засобів, що спрямована на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання та протидії корупції, яка представляє собою процес, що містить визначені стадії (етапи) реалізації та елементи (складові частини) [110]. З. С. Гладун у своїх працях зазначає, що адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією передбачає встановлення норм права, які забороняють вчинення корупційних діянь, а також запровадження заходів адміністративно-правової відповідальності у випадку їх скоєння, визначення переліку правоохоронних органів, що ведуть боротьбу із корупцією та їх повноважень [34, с.5].

Отже, враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що механізм у сфері правознавства, незалежно від того, про механізм яких саме правових явищ, інститутів йдеться, розуміється, як правило, як багатоелементна система, що складається із певних правових та інших засобів, інструментів, і яка створюється та функціонує для виконання суспільно значущих завдань. Звідси адміністративно-правовий механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні являє собою організаційно-правову систему, яка складається із правових і неправових засобів, що розробляються

і впроваджуються як у централізованому порядку, так і на локальному рівні, державними та недержавними інституціями з метою забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню).

До основних характерних ознак даного механізму належать такі:

1) є системою. Термін «система» має декілька визначень, зокрема це: порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, побудови чого-небудь; структура, єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин; - сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [23, с.1320-1321]. О. П. Алексєєв та Г. Г. Васильєв зазначають, що «система» має кілька десятків визначень – від вузькоспеціальних до філософських. Серед ряду визначень цієї категорії в якості вихідних, базисних можна взяти наступні: 1) система є комплекс взаємодіючих елементів, 2) упорядкована певним чином множина елементів, взаємопов'язаних між собою і утворюючих деяку цілісну єдність, 3) система – це відмежована безліч взаємодіючих елементів [86, с.348-349]. О. О. Грищанов та О. Ю. Бабайцев з цього приводу пишуть, що система – це категорія, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їх зв'язків з елементами інших систем, і задає онтологічне ядро системного підходу. Форми об'єктивації цієї категорії (тобто системи) в різних варіантах підходу різні і визначаються використовуваними теоретико-методологічними уявленнями і засобами. Характеризуючи систему як таку в найзагальнішому плані, традиційно говорять про єдність і цілісність взаємопов'язаних між собою елементів. Семантичне поле такого поняття як система включає терміни «зв'язок», «елемент», «ціле», «єдність», а також «структура» - схема зв'язків між елементами [123, с.619]. Отже, системний характер адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні свідчить про те, що він є сукупністю взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, кожен з

яких виконує свої функції та завдання задля досягнення мети системи, у складі якої він (елемент) знаходиться;

2) адміністративно-правовий характер. Адміністративне право – галузь права, засобами якої (норми, відносини, законодавство, методи, форми, компетенція суб'єктів, способи реалізації норм) формуються публічно-управлінські відносини, а також організується і забезпечується публічно-управлінська діяльність [78, с.33]. В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко наголошують, що адміністративне право – найбільш об'ємна, мобільна, нестабільна й одна з найскладніших юридичних галузей. Немає такої галузі державного чи громадського життя, яке б не регулювалося адміністративним правом. Його норми регулюють діяльність структур виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних і недержавних підприємств, установ, організацій, їхній вплив постійно відчувають на собі конкретні люди. Предметом адміністративно-правового регулювання є сукупність правових відносин, які складаються у сфері публічного (державного і громадського) управління. Провідна роль тут належить державно-управлінським відносинам, які являють собою стійкі правові зв'язки між суб'єктами й об'єктами публічного (в основному — державного) управління, що виникають у результаті дії адміністративно-правових норм [78, с.33-34]. Д. М. Павлов та Ю. П. Битяк визначають адміністративне право як **галузь права (сукупність правових норм), що регулює з метою реалізації задач та функцій держави суспільні відносини управлінського характеру, що складаються у сфері виконавчої та розпорядчої діяльності органів виконавчої влади, внутрішньоорганізаційній діяльності інших державних органів, а також в процесі здійснення громадськими організаціями, їх органами зовнішніх юридично власних повноважень [5, с.20-21; 138. с.10].** Адміністративне право, зазначають дослідники, може розглядатися як публічно-сервісне право, спрямоване на обслуговування інтересів приватних осіб у їх відносинах з органами *публічної адміністрації* [44, с. 16]. Предмет

адміністративного права, пише Д. М. Павлов, є сукупність суспільних відносин, переважно управлінського характеру, що складаються у процесі організації та функціонування органів виконавчої влади та у зв'язку із внутрішньоорганізаційною діяльністю інших державних органів, органів місцевого самоврядування, здійсненням недержавними організаціями делегованих їм владних повноважень і функцій та у процесі адміністративно-юрисдикційної діяльності [138, с.11]. Отже зазначений характер досліджуваного механізму свідчить про те, що: по-перше, в його основні знаходяться засоби адміністративного права; по-друге, відносини, які регулюють дані засоби мають публічну природу, тобто складаються і відбуваються у сфері здійснення державного управління; по-третє, ключовими суб'єктами даних відносин є органи публічної влади і посадові особи.

3) має декілька організаційно-управлінських рівнів, а саме: а) залежно від розповсюдження: загальнодержавний (або централізований) та локальний (в межах окремих організацій, установ, закладів); залежно від спрямування (вектору) управлінського впливу: внутрішньоорганізаційний та зовнішньо-організаційний;

4) спрямований на забезпечення безпечного освітнього середовища у закладах освіти, захист життя та здоров'я, честі та гідності, прав і свобод учасників освітнього процесу, виховання у них почуття поваги до прав і свобод один одного, формування у їх свідомості настанов на мирне вирішення конфліктних ситуацій.

З метою більш складання більш детального уявлення про сутність механізму адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні звернемося до розгляду його структури (будови). На нашу думку у складі даного механізму доцільно виокремити три загальні блоки: правовий, організаційно-інституційний та інструментальний.

Перший, тобто правовий блок, складають засоби правового

регулювання, а саме:

1) правові принципи, які формують ідейно-правовий базис механізму. Принципи у праві, пише К. Г. Волинка, - це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з другого – являють собою найбільш загальні норми, що діють в усій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законодавства. Принципи забезпечують однакове формулювання норм права, а також їхній вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання й інших форм правового впливу, визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як провідні ідеї для законодавця. За умови їх закріплення в Конституції принципи права забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення [27, с.99]. О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський вважають, що принципи права – це найбільш загальні і стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрями його подальшого розвитку. Особлива значущість певних принципів для права дає можливість виокремити основоположні принципи права, тобто ті, що лежать в його основі, утворюють його фундамент [206]. А.М. Колодій зазначає, що категорія «принципи права» повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відповідні ідеї і положення, що належать до юриспруденції. Термін «принципи» може лише уточнюватись і деталізуватись залежно від того, якою є сфера його існування і функціональна спрямованість. Таким чином, підсумовує науковець, принципи права — це такі відповідні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і

загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [162, с.43]. Утворюючи головний зміст права, зазначає науковець, юридичні принципи перебирають на себе всі його властивості і функції. А це означає, що: а) вони нормативно-регулятивні, всезагальні, обов'язкові, об'єктивно-зумовлені, історичні й ідейно-політичні категорії; б) їх соціальною функцією є регулювання й охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають відокремлюючі ознаки від усіх інших. Так, від юридичних норм їх відокремлює їх імперативність і безумовність, концентроване відображення у них найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Принципи права, підкреслює правник, мають також самостійний вплив на суспільні відносини [162, с.43-44]. Тож, завдяки принципам визначаються ті основоположні закономірності, ключові пріоритети, на яких ґрунтується даний механізм, які визначають його суспільно-правову сутність. Принципи встановлюють відправні, незаперечні вимоги згідно яких має організовуватися, функціонувати та розвиватися адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні;

2) норми адміністративного права. Правова норма — первинний, окремо взятий найменший структурний елемент права, правило поведінки, що визнане і охороняється державою. Норма права безпосередньо нормує,

надає юридичного значення суспільним відносинам і знаходить свій зовнішній вираз у правовому приписі. Завдяки своєму універсальному значенню норма права поширює свої властивості і на інші рівні системи права, служить відправною точкою одиницею виміру правової матерії. Упорядкування, узгодженість, взаємопов'язаність і диференціювання комбінацій правових норм обумовлені, з одного боку, структурою суспільних відносин, а з другого — націленістю законодавця на їхнє правове опосередкування [53, с.258]. Норма права, пише М. В. Цвік, — це соціально обумовлене, спрямоване на регулювання суспільних відносин обов'язкове для виконання правило поведінки, яке схвалюється або встановлюється державою і у своїй реалізації забезпечується рівнем свідомості виконавців, організаційною та виховною роботою і можливістю застосування державного примусу в разі порушення його вимог. Вона нерозривно пов'язана з сутністю права, оскільки є первинним елементом його структури, безпосереднім втіленням такої його ознаки, як нормативність [53, с.279]. А. Ф. Черданцев зазначає, що поряд з терміном «норма права» використовуються такі терміни, як «юридична норма», «правова норма». Всі вони означають одне і те ж. Норма права – це первинна, елементарна частина права. Норми права – це ті «цеглинки», з яких складається вся будівля права [228, с.208]. Безпосередньо адміністративно-правова норма – це правило поведінки, встановлене державою з метою регулювання суспільних відносин у сфері державного управління [5, с.34]. В. Б. Авер'янов та ін., виходячи із сучасного розуміння сутності адміністративного права запропонували наступне визначення: адміністративно-правові норми — це встановлені, санкціоновані або ратифіковані державою, формально визначені, юридично обов'язкові, охоронювані засобами державного примусу правила поведінки учасників суспільних відносин у сфері реалізації виконавчої влади та управлінської діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують умови реалізації цими учасниками своїх прав та виконання

покладених на них обов'язків [6, с.109-110].

Тож, норма адміністративного права – це той елемент досліджуваного механізму який встановлює юридичні правила функціонування даного механізму. На відміну від принципів, які являють собою досить загальні, у певному сенсі, навіть, абстрактні, вимоги, норми права містять конкретні вказівки щодо необхідних, рекомендованих чи бажаних варіантів поведінки, а також визначають інші, юридично значущі матеріальні та процедурно-процесуальні аспекти діяльності адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню);

3) нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Нормативно-правовий акт відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим для виконання, має документальну форму закріплення, забезпечується у виконанні державою, у тому числі примусовими засобами [234, с.192]. Нормативно-правовий акт виконує дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права і функцію форми права, тобто виступає як спосіб існування і вираження норм права. При цьому він є найбільш досконалим серед усіх форм (джерел) права [190, с.362]. Даний елемент адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) є джерелом вище згаданих норм, тобто він забезпечує об'єктивацію останніх і встановлює їх ієрархію;

4) адміністративно-правові відносини, які, зазначає С. Г. Стеценко, є органічною складовою частиною механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Важливість їх полягає в тому, що саме в адміністративно-правових відносинах проявляється вся складність і комплексність адміністративного права. Адміністративно-правові відносини – це результат впливу адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів адміністративного права, внаслідок якого між ними виникають правові

зв'язки [197, с.80]. Саме правовідносини є тим елементом механізму протидії булінгу (цькуванню), який відображає характер взаємозв'язків між суб'єктами, що входять до даного механізму. В межах правовідносини здійснюється зазначеними суб'єктами більшість їх прав та обов'язків, повноважень. Завдяки правовідносинам забезпечується динаміка механізму;

5) акти реалізації права (правореалізація) та застосування норм адміністративного права (правозастосування). Перша, тобто правореалізація – це втілення його вимог через відповідні форми поведінки суб'єктів права (державних органів, посадових осіб, громадських організацій, громадян тощо) [105]. Результатом належної правореалізації є правомірна поведінка суб'єктів права [148, с.81-82]. Особливою формою правореалізації є правозастосування, специфіка якої полягає у тому, що вона здійснюється лише за участю спеціально уповноважених органів [233, с.205]. Правозастосування, пише О. Ф. Скакун, - це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організаційна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права [189, с.388 - 389]. Даний елемент механізму виражає способи здійснення суб'єктами права, зокрема суб'єктами владних повноважень, своїх прав та обов'язків, повноважень.

Отже, спираючись на вище викладене, правовий блок у структурі адміністративно-правової протидії булінгу (цькуванню) в Україні встановлює правові підвалини та юридичні правила функціонування даного механізму, а також визначає правові процедури, форми і способи реалізації цих правил.

Другим блоком у структурі досліджуваного механізму є організаційно-інституційний, який складається із спеціалізованих та інших інституцій, які у тій чи іншій мірі забезпечують функціонування даного механізму. До таких інституцій належать органи держави та місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні, комунальні та приватні організації (установи,

заклади), громадські організації. Даний блок виражає діяльнісний, динамічний аспект адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню). Більш детально питання організаційно-правових засад діяльності та взаємодії суб'єктів протидії булінгу, нами будуть розглянуті у наступних підрозділах представленого дослідження.

Що ж до інструментального блоку у структурі адміністративно-правового механізму протидії булінгу, то його формують – правові та неправові засоби, форми і способи забезпечення вказаної протидії. Тобто цей блок включає ті інструменти, що знаходяться у розпорядженні суб'єктів протидії булінгу (цькуванню), які вони використовують чи можуть використати у разі необхідності з метою попередження, припинення та профілактики даного негативного суспільного явища. До таких інструментів належать: нормотворчість, юридична відповідальність, взаємодія, освітньо-виховна робота, в тому числі правове виховання, планування та інші засоби і заходи, за допомогою яких суб'єкти протидії здійснюють вплив на осіб, які вдаються до булінгу, умови та фактори, що сприяють його вчиненню, надають захист і підтримку постраждалим від проявів булінгу.

Тож, резюмуючи вище викладене, адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні являє собою комплексне утворення, яке складається із засобів адміністративно-правового регулювання, системи суб'єктів протидії та засобів (інструментів) її безпосереднього здійснення. У своєму поєднанні дані складові забезпечують комплексний підхід до вирішення проблеми такого шкідливого і небезпечного суспільного явища як булінгу.

2.2. Система суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Дослідження особливостей організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні показало, що одним з головних питань, які вони регламентують, є діяльність уповноважених суб'єктів у вказаній сфері. Пов'язано даний момент із тим, що протидія булінгу (цькуванню) – це діяльність, послідовність дій, юридично визначених, об'єднаних єдиною метою. Однак, діяльність є «мертвою» доки її реалізацією не займаються відповідні особи, «гравці» в рамках конкретної сфери суспільних відносин. До числа подібних відносяться суб'єкти протидії булінгу (цькуванню) в Україні, правовий статус яких наразі у науці права не визначено, як і не встановлено їх системний склад [75].

Говорячи про систему суб'єктів в сфері протидії булінгу (цькуванню) на території нашої держави, ми автоматично торкаємось питання сутності суб'єктів у праві взагалі. Відповідно до положень мовознавства, слово «суб'єкт» походить від латинського «subjectus» – той, що лежить внизу; той, що знаходиться в основі [218, с.662]. Сучасне трактування поняття «суб'єкт» бере початок від філософського вчення Декарта, який розумів його як активне начало в пізнавальному процесі [219, с.66-67]. Однак, з етимологічної точки зору поняття «суб'єкт» в більшості випадків розглядається як слово іншомовного походження та трактується як носій певного роду діяльності; джерело активності, спрямованості на об'єкт [191, с.553]. На окрему увагу заслуговує визначення суб'єкта в тлумачному словнику В. Даля: «субъект – будь-яка особа про яку йдеться» [41, с.543; 22, с.74 – 75].

В.А. Ватрас, досліджуючи особливості поняття «суб'єкту» відмітив, що у літературі часто застосовуються такі поняття: «людина», «особа», «індивід», «громадянин», «фізична особа» тощо. Різні наукові галузі в повній мірі оперують вищеназваними поняттями, більше того, в окремих ситуаціях їх ототожнюють або ж навпаки, розмежовують, але незважаючи на це кожна

з перерахованих категорій може означати позначатись терміном «суб'єкт», етимологічне значення якого, є універсальним [22, с.75].

У теорії управління під «суб'єктом управління» розуміють структурно відокремлене співтовариство людей з органами управління (які формуються ними) і керівним складом, який наділений управлінськими функціями і який здійснює відповідну діяльність [15, с.11]. В той же час, О.В. Харитонов відмічає, що поняття «суб'єкт управління» розуміється і більш широко, а саме – як джерело управлінського впливу, того, хто керує, виконує функції керівництва і впливає на об'єкт із метою переведення його у відповідний стан [78, с.9]. При цьому джерелом управлінського впливу (суб'єктом управління) може бути не тільки співтовариство людей (організація), але й окремі люди – представники цього співтовариства – керівник того або іншого утворення, посадові особи [222, с.83 – 84].

В юриспруденції, як указує О.С. Рождественська, суб'єкт розглядається як носій прав і обов'язків та учасник правових відносин. Вчена також зауважує: прихильники позитивістського праворозуміння вважають, що суб'єкт набуває усіх своїх властивостей через правові норми, тобто лише в тому разі, коли вони закріплені в позитивному, писаному праві (законодавстві). Якщо ж закон (держава) не надасть суб'єкту відповідних правових властивостей, то він і не буде суб'єктом права, як ним не був свого часу раб. При соціологічному підході суб'єктом права є той, хто реально (чи через своїх представників) бере участь у правовій діяльності, вступає в правові відносини, укладає угоди, договори і тому подібне, тобто той, кого самі учасники цих відносин визнають як суб'єкта, незалежно від того, як до цього поставиться держава. Відповідно до природно-правової доктрини юридичні властивості суб'єкта права належать людині від народження — ніхто їй їх не дає і ніхто не може їх відняти. Проблема, розглянута нами як поняття суб'єкта права і його окремого різновиду — особливого суб'єкта (в

інформаційних правовідносинах) мало висвітлена в науковій літературі [182, с.18].

Крім цього, суб'єкт в праві також характеризується, як суб'єкт правовідносин, з приводу визначення якого, наприклад, В.М. Кириченко та О.М. Куракін вказують, що це учасник правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки [73]. Схоже визначення пропонує М.П. Рабінович, на думку якого суб'єкт правовідносин – це правоздатний суб'єкт суспільного життя, який є носієм юридичних прав та обов'язків [177, с.128; 11, с.98]. Більш розвернуте визначення надає О.Р. Дарсиновська, яка вказує: «суб'єкт правовідносин – це такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків. Суб'єкти правовідносин поділяються на індивідуальні (фізичні особи) і колективні (об'єднання осіб). Індивідуальними суб'єктами правовідносин є: громадяни, іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди); особи з подвійним громадянством (біпатриди). Індивідуальні суб'єкти правовідносин діють в усіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, ідеологічній та інші. На території України найбільше коло прав і обов'язків мають її громадяни, права інших осіб обмежені встановленими для них законами, зокрема вони не можуть проходити службу в лавах Збройних Сил України, обіймати окремі посади тощо. Об'єднуючись, індивідуальні суб'єкти створюють колективні суб'єкти правовідносин, до яких можна віднести партії, спортивні організації, групи виборців, виборчий корпус, колективи підприємств, організації, які можуть бути як недержавними, так і державними» [53, с.338; 79, с.117 – 118].

Отже, виходячи з вищевикладеного та формуючи проміжні висновки можемо вказати, що суб'єкт – це універсальна категорія, яка позначає певну особу, індивіда, або колектив, що характеризується єдністю. В свою чергу у правовій галузі терміном «суб'єкт» виражається учасник правовідносин,

іншими словами, індивід (фізична або юридична особа), яка володіє набором прав і обов'язків, та який вступає на основі цього із іншими суб'єктами у суспільні відносини. Тож, фактично, суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні можна охарактеризувати, як фізичних та юридичних осіб, які, на підставі наданих їм законом прав та обов'язків є учасниками суспільних відносин, що виникають в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню). Подібне визначення є логічним та правильним, з точки зору вищенаведених теоретичних положень, однак, в ньому не йдеться мова про один важливий аспект зазначених суб'єктів – ознаку їх системності.

Звернемо увагу, що термін «система» (від грецького *συστήμα* – ціле, складене з частин; з'єднання) – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка створює певну цілісність, єдність. Зазнавши тривалу історичну еволюцію, поняття «система» з середини 20 століття стає одним з ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять. У сучасному науковому й технічному знанні розробка проблематики, пов'язаної з дослідженням і конструюванням системи різного роду, проводиться в рамках системного підходу теорії систем, різних спеціальних теорій систем, в кібернетиці системотехніці, системному аналізі, теорії катастроф, термодинаміки нерівноважних систем тощо. Перші уявлення про систему виникли в античній філософії, яка висунула онтологічне тлумачення системи як упорядкованості та цілісності буття. При визначенні поняття «система» необхідно враховувати найтісніший взаємозв'язок його з поняттями цілісності, структури, зв'язку, елемента, відносини, підсистеми тощо [217]. Оскільки поняття системи має надзвичайно широку сферу застосування (практично кожен об'єкт може бути розглянутий як система), остільки його досить повне розуміння передбачає побудову сімейства відповідних визначень – як змістовних, так і формальних. Лише в рамках такого сімейства визначень вдається висловити основні системні принципи: цілісності (принципова незвідність властивостей

системи до суми властивостей складових її елементів і невиводимість з останніх властивостей цілого; залежність кожного елемента, властивості та відношення системи від його місця, функцій тощо всередині цілого); структурності (можливість опису системи через встановлення її структури, тобто мережі зв'язків і відносин системи; обумовленість поведінки системи не стільки поведінку її окремих елементів властивостями її структури); взаємозалежності системи і середовища (система формує та проявляє властивості в процесі взаємодії із середовищем, будучи при цьому провідним активним компонентом взаємодії); ієрархічності (кожен компонент системи в свою чергу може розглядатися як система, а досліджувана в даному випадку система являє собою один з компонентів більш широкої системи); множинності опису кожної системи (в силу принципової складності кожної системи її адекватне пізнання вимагає побудови безлічі різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи) тощо. Кожна система характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, але й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність. Ієрархічність, багаторівневість, структурність – властивості не тільки будови, морфології системи, але й її поведінки: окремі рівні системи обумовлюють певні аспекти її поведінки, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін і рівнів [217, с.584].

Таким чином, система передбачає не просту сукупність елементів, а упорядковане угруповання останніх, засноване на тісному взаємозв'язку. Так, лише в сукупності система являє цілісне утворення, при цьому, кожен її елемент має значний рівень самостійності. Через це, більш доцільним є розуміння системи як певного середовища, існуючого з конкретною метою, в середині якого самостійні за своєю природою елементи об'єднуються та тісно взаємодіють один з одним. Беручи до уваги даний важливий аспект суб'єкти протидії булінгу (цькуванню) в Україні являють собою систему

самостійних, взаємодіючих між собою, існуючих у сукупності уповноважених законодавством фізичних та юридичних осіб, які на підставі наданих їм законом прав та обов'язків є учасниками суспільних відносин, що виникають в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню).

Нажаль, на сьогоднішній день законодавство чітко не визначає суб'єктний склад протидії булінгу (цькуванню). Так, лише в Наказі Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 №1646 зазначається, що суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти є: служба освітнього омбудсмена; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи місцевого самоврядування; керівники та інші працівники закладів освіти; засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України [120]. Безумовно, наведений перелік заслуговує на увагу, водночас, його обмежено виключно питанням реагування на випадки булінгу, в той час як протидія даному питанню є, на наш погляд, більш широкою діяльністю, до якої залучено одразу декілька щаблів управлінської ієрархії.

Так, основу системи учасників протидії булінгу (цькування) в Україні становлять дві групи уповноважених суб'єктів, а саме: органи державного управління освітою та правоохоронні органи – Національна поліція. В організаційно функціональній структурі державного управління освітою виділяються три рівні:

- 1) вищий – Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), забезпечує реалізацію засад державної освітньої політики, здійснює контроль даного процесу;
- 2) центральний – Міністерство освіти та науки, яке беруть участь у формуванні державної освітньої політики, розробляють концепції, прогнози,

проекти цільових державних програм розвитку, пропозицій і доповнень до законодавчих актів, здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти;

3) місцевий – органи влади Автономної республіки Крим, місцеві держадміністрації, які відповідають за реалізацію державної освітньої політики на території відповідної адміністративної одиниці, готують і вносять на розгляд відповідної ради проекти бюджетних витрат на освіту, здійснюють управління закладами освіти, координують роботу інших структур влади щодо реалізації державних, регіональних програм розвитку освіти [43, с.14].

Кожний орган відповідного рівня державного управління в галузі освіти виконує повноваження у сфері протидії булінгу (цькуванню). Так, наприклад, Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів [168]. Таким чином, Кабінет Міністрів України безпосередньо не реалізує заходи із протидії булінгу (цькуванню) в Україні, водночас, в межах своїх повноважень він виконує загальне керівництво органами виконавчої влади, зокрема, Міністерством освіти та науки, контролює виконання ними своїх повноважень, які останні реалізують, наприклад, в сфері протидії булінгу (цькуванню). Окрім того, Кабінет Міністрів України здійснює формування організаційних засад протидії цьому негативному явищу. Так, наприклад, своїми нормативно-правовими актами регламентує роботу окремих суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Зокрема, КМУ затверджує положення про освітнього омбудсмена, Центри соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, Службу у справах дітей тощо.

Не менш важливим суб'єктом протидії булінгу (цькуванню) в нашій державі виступає орган другого рівня державного управління освітою – Міністерство освіти і науки України (далі – МОН). Останнє є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [166]. Відповідно до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII зазначений орган:

- з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу;

- узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти [60].

Як і Кабінет Міністрів України, МОН також має повноваження у сфері організації протидії булінгу (цькування) за напрямом своєї роботи. Зокрема, саме наказом Міністерства освіти і науки затверджено Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), а також інші нормативні документи у зазначеному напрямку.

Протидія місцевих органів влади булінгу (цькуванню) відбувається через підпорядковані їм органи та заклади, зокрема, Служби у справах дітей та Центри соціальних служб для сімей, дітей та молоді. Так, до основних завдань Служби у справах дітей відноситься:

- реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;

- координація зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;

- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;

- визначення пріоритетних напрямів поліпшення на відповідній території становища дітей їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень [167].

До того ж, у випадках виникнення фактів булінгу (цькування), Служба у справах дітей зобов'язана вирішити питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин [120].

Свої черги, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – це спеціальні заклади, що проводять соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Мережа подібних центрів складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах центрів. До основних завдань таких центрів відноситься:

- здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- організація та проведення семінарів та тренінгів;
- забезпечення впровадження нових соціальних технологій, спрямованих на: раннє виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
- формування відповідального батьківства;
- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;
- виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

- здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки потреб їх у таких послугах тощо [164].

У разі виявлення фактів булінгу керівники закладів освіти повідомляють зазначені центри з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг [120].

Наступну групу суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) становлять структурні підрозділи Національної поліції України, зокрема, органи ювенальної превенції. Так, на підрозділи ювенальної превенції покладаються так завдання:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;

- участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;

- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми;

- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти [165].

Тобто, до компетенції підрозділів ювенальної превенції відноситься попередження фактів виникнення булінгу (цькування), шляхом проведення профілактичної роботи із співробітниками закладів освіти та учасниками освітнього процесу, зокрема. Прикладом такої профілактичної роботи є плани запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, які складаються сумісно представниками НПУ із керівниками відповідних закладів освіти, а також інших уповноважених суб'єктів [60]. Відповідно до проекту типового плану запропонованого МОН до громадянського обговорення у 2019 році, профілактична робота Нацполіції в рамках взаємодії із органами освіти, першочергово, полягає у інформаційно-просвітницькій діяльності серед учасників освітнього процесу щодо форм, причин і наслідків булінгу (цькування), проведенні заходів у сфері запобігання та протидії булінгу (цькування), формування нетерпимого ставлення громадян до насильницької моделі поведінки у міжособистісних стосунках [145].

У разі надходження заяв стосовно фактів булінгу (цькування) органи ювенальної превенції зобов'язані об'єктивно та неупереджено розібратись, чи дійсно зазначене правопорушення мало місце в діях відповідних осіб. У разі наявності доказів представники Національної поліції зобов'язані скласти адміністративний протокол за статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення та направити матеріали розгляду до суду [74].

Наступним суб'єктом протидії булінгу (цькуванню), який не входить до вищезначених груп є служба освітнього омбудсмена. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 №491, освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань із захисту прав у сфері освіти. Освітній омбудсмен призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра

освіти і науки строком на п'ять років без права повторного призначення. Основними завданнями освітнього омбудсмена є: 1) сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; 2) здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; 3) вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; 4) сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; 5) сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання в Україні прав людини на освіту; 6) співпраця та взаємодія з МОН та іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, органами управління освітою, правоохоронними органами, міжнародними організаціями, неурядовими громадськими організаціями з питань, що належать до його компетенції [46]. Освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право: 1) розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їх батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками; 2) отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; 3) за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти, органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; 4) безперешкодно в установленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку у засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції; 5) звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів

порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти; 6) надавати консультації здобувачам освіти, їх батькам, законним представникам, а також педагогічним, науково-педагогічним і науковими працівникам; 7) представляти інтереси особи у суді. Забезпечення роботи даної посадової особи та реалізація покладених на нього завдань покладено на службу освітнього омбудсмена [46].

Отже, освітній омбудсмен та підпорядкована йому служба – це суб'єкт забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Саме існування та діяльність зазначеної посадової особи є гарантією дотримання прав і свобод в сфері освітянської діяльності держави. Так, в межах своїх повноважень освітній омбудсмен зобов'язаний розглядати скарги пов'язані із порушенням прав осіб, задіяних в секторі освіти, зокрема, за фактами вчинення щодо них або інших осіб булінгу (цькування), та відповідним чином реагувати на них – повідомляти правоохоронні органи та інші уповноважені відомства [75].

До суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) також можна віднести персонал закладів освіти, на яких в зазначеній сфері покладено ряд обов'язків, а також спеціальні колегіальні органи – комісії з розгляду випадку булінгу. Так, до персоналу закладу освіти відноситься його засновник, керівник, а також науково-педагогічний персонал. Відповідно до законодавства, засновник закладу освіти зобов'язаний здійснювати контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядати скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяти створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживати заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу [60]. Своєї черги керівник закладу освіти: забезпечує створення у закладі освіти

безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування;
- скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти [60].

Під час виконання своїх безпосередніх функцій, педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники, інші особи, які залучаються до освітнього процесу зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування) [60].

Комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) скликаються керівником закладу освіти у разі отримання ним заяви або повідомлення про випадок булінгу. Комісія виконує свої обов'язки на постійній основі. До складу комісії входять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (за наявності) закладу освіти, представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. До участі в засіданні комісії за згодою залучаються

батьки або інші законні представники малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування), а також можуть залучатися сторони булінгу (цькування), представники інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти. До завдань комісії належать:

- збір інформації щодо обставин випадку булінгу (цькування), зокрема пояснень сторін булінгу (цькування), батьків або інших законних представників малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування); висновків практичного психолога та соціального педагога (за наявності) закладу освіти; відомостей служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; експертних висновків (за наявності), якщо у результаті вчинення булінгу (цькування) була завдана шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого; інформації, збереженої на технічних засобах чи засобах електронної комунікації (Інтернет, соціальні мережі, повідомлення тощо); іншої інформації, яка має значення для об'єктивного розгляду заяви;

- розгляд та аналіз зібраних матеріалів щодо обставин випадку булінгу (цькування) та прийняття рішення про наявність, відсутність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві [46].

У разі прийняття рішення комісією про наявність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві, до завдань комісії також належать:

- оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг та забезпечення таких послуг, в тому числі із залученням фахівців служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- визначення причин булінгу (цькування) та необхідних заходів для усунення таких причин;

- визначення заходів виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування) у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування);

- моніторинг ефективності соціальних та психолого-педагогічних послуг, заходів з усунення причин булінгу (цькування), заходів виховного впливу та корегування (за потреби) відповідних послуг та заходів;

- надання рекомендацій для педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками;

- надання рекомендацій для батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування) [46].

Таким чином, науковим дослідженням у рамках даного дисертаційного підрозділу було встановлено, що наразі сфера протидії булінгу (цькуванню) в Україні реалізується в роботі цілої низки уповноважених суб'єктів, до яких відносяться як органи влади, так і окремі посадові особи. Подібні суб'єкти формують собою цілісну систему, в якій кожен з них є самостійним елементом у структурі державного управління загалом, а також галузі управління освітянською діяльністю. Водночас, в силу покладних на них функцій та на підставі цього дані суб'єкти являють собою упорядковане угруповання, робота якого є закономірною та будується на засадах тісної взаємодії [75]. При цьому, саме момент чіткого розподілу компетенції між усіма суб'єктами протидії булінгу (цькування), функціональна направленість діяльності кожного з них, а також місце у системі державного управління, дали можливість виділити в середині системи даних суб'єктів окремі групи, а саме:

1) Суб'єкти прямої організації протидії. Дана група об'єднує в собі вищі органи державного управління в сфері освіти, а саме: Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України. Важливість зазначених органів полягає в тому, що вони на центральному рівні координують

діяльність із протидії булінгу (цькуванню) та відповідно до своєї компетенції мають право формувати організаційно-правові засади в даній сфері за допомогою видання підзаконних нормативно-правових актів [75].

2) Суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні освітній омбудсмен, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служби у справах дітей. Зазначеній групі суб'єктів відведена роль опосередкованих учасників протидії цькуванню. Вони провадять свою діяльність шляхом співпраці з правоохоронними органами, органами управління освітою, закладами освіти. На даних суб'єктів покладаються функції із створення умов протидії булінгу (цькуванню). Вони здійснюють роботу у соціальній сфері із жертвами та, навпаки, особами що вчиняють булінг, виявляють факти булінгу та повідомляють про них уповноваженим органам для прийняття рішення про притягнення винних осіб до відповідальності тощо [75].

3) Суб'єкти реагування – засновники, керівники, науковий, науково-педагогічний, педагогічний персонал закладу освіти, комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), органи Національної поліції. Наведені суб'єкти безпосередньо реагують на випадки булінгу, припиняють його прояви та притягають винних осіб до відповідальності відповідно до чинного законодавства, шляхом застосування до них юридичних важелів впливу [75].

2.3 Внутрішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Досліджуючи проблематику протидії булінгу (цькуванню) в Україні, важливо звернути увагу на організаційні засади забезпечення функціонування механізму даної протидії, адже однією із ключових ланок даного механізму є система суб'єктів, які здійснюють зазначену протидію, і

їх діяльність ґрунтується на відповідних організаційних засадах. Залежно від спрямування вказаних засад, а також характеру зв'язків між суб'єктами, діяльності яких ці засади стосуються, вони (тобто засади) можуть бути розподілені на внутрішні та зовнішні. У даному підрозділі представлено дослідження ми переділимо увагу внутрішньо-організаційним засадам. Однак, перш ніж перейти до розгляду даного питання, слід визначитися із тим, що являють собою організаційні засади.

Понятійно-термінологічна конструкція «організаційні засади» складається із двох термінів «засади» та «організація».

«Засада» у тлумачних словниках української мови визначається як:

- основа чогось;
- те головне, на чому базується що-небудь;
- вихідне, головне положення, принцип;
- основа світогляду, правило поведінки;
- спосіб, метод здійснення чого-небудь [23, с. 419; 68, с.145].

У правознавстві «засадим» позначаються найбільш важливі, принципові аспекти того чи іншого правового явища, інституту. Так, наприклад, В. В. Назаровим та Г. М. Омелянко, висвітлюючи засади кримінального процесу, пишуть, що засади – це основні вихідні положення будь-якої наукової системи, теорії ідеологічного напрямку і т. ін.. Відповідно засади кримінального провадження – це головні, вихідні моменти, на яких, у свою чергу, ґрунтуються більш детальні положення. Це виражені в кримінально-процесуальному праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплені в ньому закономірності суспільного життя, що набули нормативного закріплення в Конституції України, Кримінально-процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах [118, с.31]. Н. С. Панов, розмірковуючи про адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні, веде про них мову як про сукупність адміністративно-правових норм, які визначають основні

цінності, принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади з метою вдосконалення їхнього владно-організуючого впливу на відповідні суспільні відносини і процеси, та оптимізації внутрішньо-організаційної діяльності державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень [142, с.9]. К. В. Муравйов у розрізі аналізу проблеми визначення поняття «правові засади реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань», доходить висновку, що вказані засади слід розуміти як систему нормативно-правових актів, якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення такої політики [115, с.157]. М. І. Шатерніков визначає правові засади діяльності господарських судів як визначені в нормативно-правових актах, а тому санкціоновані й забезпечені уповноваженими державою органами, непорушні правила діяльності місцевих, апеляційних та касаційного господарського суду щодо захисту порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, вжиття заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, а також діяльності, пов'язаної із організацією господарського судочинства [205, с.112].

Що ж стосується терміну «організація», то він має більш багатозначний характер. Поняття «організація» (англ. organization) походить від давньогрецького слова «органон», яке позначає знаряддя або інструмент. Від нього ж пішло поняття «орган», а потім, як похідні, «організм» і «організація». Виросла організація із людських потреб у кооперації зусиль для досягнення своїх особистих цілей у зв'язку з наявністю цілого ряду фізичних, біологічних, психологічних і соціальних обмежень. Нині поняття «організація» широко вживається в багатьох науках (філософії, праві, математиці, економіці, соціології та ін.) і в практичній діяльності. Це поняття багатозначне. Найчастіше воно означає: внутрішню упорядкованість,

узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи); сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системи; об'єднання людей, спільна діяльність яких спрямована на реалізацію встановлених програм на основі певних правил і процедур. Таким чином, це поняття може означати об'єкт, властивості об'єкта та діяльність (процес) і вживається для позначення різних семантичних категорій: соціальної організації або інституту (статика) і процесу управління як впорядковуючої та свідомо координуючої діяльності (динаміка) [137]. Досить змістовно основні підходи до розуміння поняття «організація», залежно від контексту, охарактеризували Ю. С. Шемшученк, Є. Б. Кубко та В. П. Нагребельний, які наводять такі визначення «організації»: 1) властивість будь-якого матеріального об'єкта, що виявляється у впорядкованості структури, внутрішньої будови. Організація означає сукупність пов'язаних між собою складових частин (елементів) відповідного об'єкта, а також зв'язків (взаємовідносин) між ними та іншими об'єктами, в результаті чого утворюється певне зовнішнє організаційне середовище. В загальному контексті поняття «організація» застосовується разом з поняттями «структура» і «система»; 2) соціальна функція суспільства, завдяки якій створюються виробничо-економічні та інші системи, встановлюється динамічна рівновага між їх елементами, забезпечуються сталість і водночас розвиток різних суспільних структур; 3) одна з універсальних функцій соціального (в т. ч. державного) управління. У такому розумінні організація означає складову змісту управлінської діяльності щодо впорядкування певних суспільних відносин (об'єктів управління), раціональної побудови органів (апарату) управління (суб'єктів управління), а також системи управління у цілому як сукупності відповідних управлінських елементів, що перебувають у відношеннях та зв'язках між собою і утворюють органічну цілісність, єдність; 4) вид соціального утворення, сукупність людей, їх груп, формально чи неформально об'єднаних для сумісної діяльності, реалізації у межах певної структури відповідної

програми або цілей, розв'язання певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правил і процедур; 5) установа, що покликана виконувати задані функції, розв'язувати певне коло завдань у рамках відповідної структури; 6) постійне або тимчасове об'єднання, союз держав (країн) для реалізації спільних цілей, завдань, інтересів [234, с.294-295].

Г. В. Осовська та О. А. Осовський з цього приводу пишуть, що поняття «організація» відноситься до числа найбільш часто вживаних. Воно вживається щонайменше у трьох значеннях:

- організація як система;
- організація як стан;
- організація як процес.

Організації як системі притаманні такі ознаки:

- цілісність - передбачається, що система являє собою сукупність конкретних елементів із властивими тільки їм властивостями і характером взаємозв'язку. Таким чином, система виділяється з нескінченного різноманіття об'єктів матеріального світу;

- подільність - передбачається, що система допускає розподіл її на підсистеми й елементи, що, у свою чергу, мають системні властивості. Сама ж досліджувана система входить у більш широку сукупність елементів, тобто в систему більш високого рівня [137].

Що ж до організації як процесу, то вона є проявом суспільної діяльності, що виникла на основі суспільного поділу праці. Організувати – значить створити нову систему або поліпшити стан колишньої в процесі її функціонування відповідно до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов. Організація процесу управління - це всебічне його упорядкування, що визначає чіткість, послідовність і припустимі межі його здійснення. Інакше кажучи, це доцільна побудова процесу управління в часі й у просторі

відповідно до потреб узгодження спільної праці в соціально-економічній системі з задачами підвищення ефективності управління виробництвом [137].

Отже, організаційні засади – слід розуміти як найбільш принципові вимоги та ключові засоби за допомогою яких відбувається управління функціонуванням певного механізму (механізмів), протіканням, реалізацією якогось процесу (процесів). За допомогою даних засад досягається необхідний рівень упорядкованості та злагодженості, ефективності та дієвості об'єкта (об'єктів) управління, забезпечується раціональний та доцільний підхід до здійснення управлінських заходів. Організаційні засади, що реалізуються в середині окремих інституцій (організацій) і стосуються їх внутрішньої діяльності іменуються внутрішньо- організаційними.

До основних в внутрішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні, на нашу думку, слід віднести такі:

1) локальна нормотворчість. Локальна нормотворчість, пише В. В. Форманюк, – це діяльність уповноважених суб'єктів, що є частиною механізму правового регулювання, здійснювана на делегованій чи компетенційній основі і спрямована на розробку, прийняття і встановлення норм загального характеру, що регламентують різноманітні сфери діяльності юридичної особи, а також взаємини, що складаються між її членами. Таким чином, вважає дослідник, зміст і значення локальної нормотворчості полягають у тому, щоб, в ідеалі, обрати такий варіант правового регулювання, юридичної регламентації, який би в найбільш повній мірі відповідав інтересам і цілям діяльності даної організації (соціального колективу) і її (його) членів. Для цього необхідно враховувати специфіку діяльності тієї чи іншої організації (соціального колективу), сприятливі об'єктивні і суб'єктивні умови для прийняття і застосування локального правового акту, а також вибір оптимальної правової форми вирішення нагального питання (проблеми) [221, с.128].

В. І. Риндюк зазначає, що локальна нормотворчість (локальний — лат. *localis*, від *locus* — місце) є похідною від централізованої (загальнодержавної) нормотворчості та об'єднує нормотворчість, що здійснюється, як правило, у рамках державних та недержавних організацій, громадських та територіальних об'єднань, що відповідно до чинного законодавства та в межах своєї компетенції приймають нормативно-правові акти для врегулювання внутрішніх правовідносин [181, с.31]. З точки зору, яку висловлює І. С. Кириленко, локальна правотворчість – це особливий різновид правотворчості, який здійснюється уповноваженими суб'єктами на підзаконному рівні, предметом якої є розробка, прийняття та введення в дію локальних нормативно-правових актів, дія яких поширюється на чітко окреслене коло суб'єктів в межах конкретного підприємства, установи, організації або їх об'єднань та які стосуються питань їх функціонування. Серед характерних ознак локальної правотворчості, що характеризує її як самостійне правове явище можливо виокремити наступні: є особливим різновидом правотворчості, що здійснюється в сфері правовідносин господарювання та/або управління; здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами одноособово (розробка та затвердження інструкції з охорони праці на підприємстві, що здійснюється директором підприємства) або колегіально (правила внутрішнього трудового розпорядку, що розробляються, обговорюються та затверджуються за участю трудового колективу); результатом є прийняття локальних нормативно-правових актів, які є особливим різновидом нормативно-правових актів підзаконного рівня; здійснюється у відповідності та на виконання положень нормативно-правових актів законодавчого рівня та загальнодержавного підзаконного рівня; забезпечує локальне правове регулювання суспільних відносин; має спрощену процедуру розробки, прийняття та введення в дію, що передбачає можливість поєднання вказаних стадій в одній у вигляді видання (прийняття) актів, а введенню в дію таких локальних нормативно-правових актів не

обов'язково повинно передувати їх попереднє опублікування та надання певного строку для набрання чинності [72, с.57-58]. Правознавець відмічає, що за своєю сутністю локальна правотворчість відповідає сутності правотворчості в цілому, що пов'язана із забезпеченням загального правового регулювання шляхом розробки, прийняття та введення в дію нормативно-правових актів локального рівня. Однак ключовою особливістю локальної правотворчості є її предметний характер, що пов'язаний із загальним правовим забезпеченням функціонування підприємств, установ, організацій та їх об'єднань у відповідності і на виконання положень нормативно-правових актів вищої юридичної сили. Окрім того, локальна правотворчість створює та змінює локальне правове регулювання, що поширюється на конкретне підприємство, установу, організації або їх об'єднання, та на суб'єктів, що пов'язані з цими юридичними [72, с.58].

Значення локальної нормотворчості як внутрішньо-організаційної засади протидії булінгу в Україні полягає у тому, що вона забезпечує розвиток і пристосування загальних вимог і правил щодо протидії булінгу до їх використання у межах відповідного закладу освіти. Крім того, локальна нормотворчість дає змогу удосконалювати механізм зазначеної протидії на локальному рівні з урахуванням специфіки умов роботи закладу та інших критеріїв. Серед локальних актів одна із головних ролей відводиться Статуту, в якому визначають такі питання як: управління закладом освіти, організація навчально-виховного процесу, права учасників даного процесу, фінансово-господарська діяльність закладу; контроль та ін.. Окрім Статуту важливим локальним актом, з токи зору протидії булінгу, є той, що визначає правила поведінки у закладі освіти. Значення даних правил полягає у тому, що вони дозволяють керівництву закладу освіти на локальному рівні визначати правила міжособистісних відносин (стосунків) учасників освітнього процесу, зокрема при виникненні конфліктних ситуацій між ними. Однак проблема полягає у тому, що у ряді випадків заклади освіти, в особі їх керівних

органів, не вдаються до детальної регламентації зазначених стосунків. Досить часто все зводиться лише до вказівки на те, що учасники освітнього процесу мають право на захист своєї честі та гідності від принизливого ставлення з боку інших учасників освітнього процесу. Гарним прикладом якісного підходу до врегулювання міжособистісних стосунків у закладах освіти є Правила поведінки здобувачів освіти Рівненської класичної гімназії «Престиж», в яких закріплено, що, Здобувачі освіти мають право: на захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних і психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування). Учні мають бути ввічливими у спілкуванні з педагогами та працівниками закладу, батьками інших учнів, з іншими здобувачами освіти. Учні закладу проявляють повагу до старших, піклуються про молодших. Учні й педагоги звертаються один до одного шанобливо. Школярі першими вітаються та поступаються дорогою дорослим, старші школярі – молодшим, хлопчики – дівчаткам. Учні мають право в коректній формі обстоювати свій погляд і свої переконання при обговоренні різних суперечливих і неоднозначних питань. Категорично забороняється вживання лайливих виразів і непристойних жестів. Будь-який психологічний тиск (залякування, знущання, цькування, висміювання та приниження), застосування фізичної сили у стосунках з іншими учасниками освітнього процесу є неприпустимими формами поведінки. Здобувачі освіти зобов'язані: повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогів, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб [158];

2) координаційна робота. Одним із ключових аспектів управління, особливо того, що здійснюється відносно складного механізму (системи), є координація. У доктринальних та навчальних джерелах наводиться багато точок зору щодо визначення поняття «координація» та розуміння її значення. Так, наприклад,

В. Г. Федоренко вважає, що координація – це процес зміни напряму дій без зміни поставленої мети (координація шляху досягнення мети), або із змінами мети залежно від зміни ситуації (координація мети). Координація мети і завдань організації залежить від динаміки розвитку подій і зміни ситуації, що впливає на поставлену мету і завдання [136, с.178]. В. Шамрай та І. Олійник розуміють під координацією заснований на законі і підзаконних актах управлінський вплив вищого рівня суб'єктів відносно нижчого рівня, що здійснюється з метою спрямування діяльності взаємодіючих підсистем на виконання загальних завдань при самостійному, автономному вирішенні [230, с.64]. Досить змістовно сутність і роль координації охарактеризували Н. І. Астахова та Р. В. Москвітін, які пишуть, що організації є об'єктом управління, в якому люди і виконувані ними завдання знаходяться в постійній взаємозалежності і взаємозв'язку. Для забезпечення синхронізації діяльності та взаємодії різних частин організації використовується координація. Координація являє собою процес розподілу діяльності в часі, забезпечення взаємодії різних частин організації в інтересах виконання поставлених перед нею завдань. Координація забезпечує цілісність, стійкість організацій. Координація як функція менеджменту являє собою вид діяльності за погодженням та впорядкування зусиль, об'єднаних спільною метою і спільною діяльністю людей у виробничо-господарських організаціях, - учасників виконання того чи іншого завдання [109]. Координація, зазначають вони – це забезпечення узгодженості дій усіх ланок управління, збереження, підтримку і вдосконалення режиму роботи підприємств (організацій) та забезпечення його безперервності і безперебійності. Координація забезпечує

взаємодію різних частин організації в інтересах виконання поставлених перед нею завдань. Координація конкретно визначає хто, що і коли робить, з ким і як взаємодіє, в якому порядку передає власні результати праці іншим учасникам діяльності і користується їхніми результатами. Якщо керівництво не створить формальних механізмів координації, підкреслюють Н.І. Астахова та Р. В. Москвітін, люди не зможуть виконувати роботу разом. Без відповідної формальної координації різні рівні управління, функціональні підрозділи і окремі посадовці легко можуть зосередитися на забезпеченні своїх власних інтересів, а не на інтересах організації в цілому [109]. Ю.Сурміна розуміє координацію як метод управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату. Координаційні відносини розрізняються за видами: узгодження, предметно-технологічна взаємодія, ієрархічна або складна взаємодія [48, с.346]. На переконання Я. О. Ліховіцького координацію в широкому розумінні можна визначити як об'єктивну потребу в узгодженості й взаємозалежності, яка є неодмінною умовою успішної життєдіяльності будь-якого суспільства й діяльності його владних і управлінських структур [202]. Правник зазначає, що яким би чином не будувалося управління, ніколи не вдавалося створити таку систему, за якої певне відомство або навіть галузь господарства змогли б бути самодостатніми і незалежними від інших відомств і галузей. За будь-яких умов перебороти роз'єднаність можна тільки шляхом організації діючої системи координації, об'єднання зусиль різних відомств, органів управління в певних сферах діяльності, напрямках, що мають загальнодержавне значення. Координація означає як погодженість дій у досягненні певної спільної мети, так і дотримання певних процедурних правил поведінки в загальній сфері діяльності, чітке і послідовне виконання своїх функцій кожним з учасників відносин у цій сфері, де одна структура

доповнює або підкріплює іншу. Будь-яка координація є невід'ємним елементом змісту загального поняття управління, однією з основних форм його здійснення. Але правовий характер, що є властивим координації, її правове значення і наповнення різні і залежать від того, в якій сфері правових відносин вона використовується як форма управління [202]. В.Я. Малиновський зазначає, що координація як функція управління, спрямована на узгодження діяльності системостворюваних структурних елементів (службовці, підрозділи, організації тощо) при виконанні певного рішення і визначають нормативно-правовий режим цієї діяльності. Завданням координації є: узгодження індивідуальних і колективних цілей, підпорядкування індивідуальної праці інтересам спільної діяльності, спрямування зусиль всіх членів тієї чи іншої соціальної спільноти на досягнення загальних цілей і завдань [103, с.252]. О. І. Запорожець, В. О. Михайлюк, Б. Д. Халмурадов у своїх працях пишуть, що в процесі функціонування організація може натрапити на деяку невідповідність між всіма елементами створеної системи або механізму досягнення цілей, що об'єктивно вимагає уточнення дій виконавчих елементів, спрямованих на досягнення узгодженості, оптимальності й ефективності. Таке «налаштування системи» отримало назву функції координації і регулювання. Організаційна функція тісно пов'язана з цими двома функціями. Координація належить до тактики управління. Основними принципами координації є: раціональність або мінімальна кількість зв'язків і узгоджень між елементами системи, що координується, достовірність або забезпечення надійності інформації, чіткість і оперативність або швидкість реакції кожного елемента системи, що координується, на сигнали прямого і зворотного зв'язку [226].

Отже, спираючись на вище викладене щодо розуміння сутності і призначення координації як аспекту управлінської діяльності, можемо зробити висновок про те, що у контексті внутрішньо-організаційних засад протидії булінгу (цькуванню) координація являє собою засіб управління, за

допомогою якого компетентні суб'єкти закладу освіти узгоджують та скеровують заходи щодо протидії булінгу. Координація має на меті забезпечення високого рівня дієвості та ефективності протидії булінгу і передбачає налагодження в середині закладу освіти тісних взаємовідносин між учасниками даної протидії, розподіл ролей та постановку завдань у спільній справі. Якісна координаційна робота значно підвищує ефективність спільної діяльності, при незмінному, чи, навіть, меншому витрачанні ресурсів. Координаційна робота з питань протидії булінгу (цькуванню) у закладах освіти може мати як вертикальний, так і горизонтальний характер. У першому випадку керівник узгоджує роботу підпорядкованих йому структурних підрозділів, ланок, посадових осіб закладу освіти. У другому – узгодження відбувається між непідпорядкованими, відносно самостійними суб'єктами, зокрема такими як адміністрація закладу освіти, піклувальна рада, органи громадського самоврядування. Я. О. Ліховіцький з цього приводу пише, що у сфері управління підпорядкованими органами саме управління носить часом координуючий характер у тому розумінні, що забезпечує узгодженість функціонування підвідомчих структур з метою виконання спільних завдань. У цьому випадку управлінська координація є владною, розпорядницькою, має характер керівництва. У даному випадку всі підпорядковані структури діють відповідно до загальних для всіх директив, наказів, вказівок, інструкцій вищестоящих управлінських ланок, чим і забезпечується значною мірою злагодженість їхньої діяльності. Координація в сфері відносин самостійних, незалежних один від одного органів носить характер обов'язкового або добровільного, але неодмінно спільного пошуку і вироблення погоджених рішень і самостійної відповідальності за їх виконання, реалізацію способами і у формах, властивих кожному органу. Обов'язковість відноситься лише до встановлення необхідності здійснення координації. Але така координація не носить владного характеру, а орган, на

який вона покладена, виконує лише організаційні, рекомендаційні або консультативні функції [202];

3) кадрова робота. Кадрова робота – це діяльність компетентних суб'єктів (кадрових служб, посадових осіб) із реалізації завдань і принципів кадрової політики. Кадрова політика – це сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, його мотивації та стимулювання. Є. В. Маслов визначає кадрову політику як головний напрямок в роботі з кадрами, набір принципів, що реалізуються кадровою службою підприємства. На думку А.К. Саакяна кадрова політика – система цілей, принципів і форм, методів і критеріїв роботи з кадрами, причому розповсюджується це положення на весь колектив зайнятих, в межах якого здійснюється управління [14]. В. Я. Малиновський вважає, що кадрова політика – це визначення стратегії і тактики, політичного курсу роботи з кадрами, який визначає завдання, пов'язані зі ставленням організації до зовнішніх факторів (ринку праці, демографічної структури населення, політичного тиску, змін в організації установи), а також завдання, пов'язані зі ставленням до персоналу своєї організації (система винагород, вирішення соціальних питань, удосконалення системи професійного навчання) [104, с.322]. М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, О. М. Шканова з цього приводу пишуть, що будь-яка організація розробляє і здійснює свою функціональну політику у тому числі і кадрову. Кадрова політика, на думку дослідників, - це система правил і норм, прагнень і обмежень у взаємовідносинах персоналу і організації в цілому, за якими діють працівники у внутрішньому і зовнішньому середовищі. Змістом кадрової політики є робота з персоналом у відповідності з концепцією розвитку організації. Кадрова політика - це складова частина стратегічно зорієнтованої політики організації. Метою кадрової політики є забезпечення оптимального балансу процесів оновлення і збереження кількісного та якісного складу

кадрів у його розвитку відповідно до потреб самої організації [26]. Тож, завдяки кадровій роботі заклади освіти мають можливість: аналізувати стан їх кадрового забезпечення, визначати потреби і перспективи зміцнення та розвитку їх кадрового потенціалу, залучати до освітньо-виховної роботи, зокрема до роботи із вирішення міжособистісних конфліктів між учасниками освітнього процесу, найбільш компетентних та професійних працівників. Одним із ключових суб'єктів у питаннях кадрової роботи є директор закладу освіти, який займається їх доборою, розміщенням, забезпечує підвищення їх кваліфікації. Також порушувати кадрові питання можуть органи громадського самоврядування у закладі освіти;

4) планування. Н. В. Дикань, І. І. Борисенко зазначають, що планування — найперша функція управління, вона передує іншим управлінським функціям і визначає їх сутність. Планування залежить від ефективного аналізу зовнішнього середовища, об'єктивного оцінювання власних позицій, потребує спільних зусиль та участі всіх складових організацій. Також ця функція передбачає вибір мети, розробку шляху її досягнення та просування ним. Планування як функція менеджменту полягає в розв'язанні таких глобальних проблем: якими мають бути цілі організації; як має діяти організація, щоб їх досягти. Воно (планування) дає змогу будь-якій організації передбачати майбутнє. Планування виявляється в програмі дій, що охоплюють усі операції підприємства (технічні, фінансові, комерційні). Планування має враховувати періоди, джерела та витрати [47]. Г. О. Дорошенко, А. О. Семенець, О. В. Богоявленський відмічають, що планування є первісною функцією управління, оскільки прийняті в процесі планування рішення визначають подальшу стратегію діяльності організації та характер виконання всіх інших функцій управління. Тому, основна сутність планування полягає формуванні цілей та обґрунтуванні способів їх досягнення. За допомогою планування встановлюються параметри функціонування економічної системи, воно є необхідним для приведення

діяльності організації у відповідності до вимог ринку. Планування як функція менеджменту – це процес визначення цілей діяльності організації та прийняття рішень щодо шляхів її досягнення [108]. Отже, планування як внутрішньо-організаційна засада протидії булінгу передбачає визначення: цілей та завдання, етапів та очікуваних результати проведення роботи із протидії булінгу (цькуванню); кола заходів із протидії та їх виконавців; відповідальних за контроль за ходом реалізації за планових заходів. Значення планування полягає у тому, що воно дозволяє спрогнозувати вірогідну картину майбутнього стану справ у відповідній сфері, а також визначити характер і обсяги необхідних для його досягнення ресурсів і заходів;

5) внутрішній контроль. Внутрішній контроль, як функція управління, є засобом зворотного зв'язку між об'єктом управління й органом управління, інформуючи про дійсний стан об'єкта і фактичне виконання управлінських рішень. Внутрішній контроль — це процес, який забезпечує відповідність функціонування конкретного об'єкта прийнятим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети. Основною його метою є об'єктивне вивчення фактичного стану справ у суб'єкта господарювання, виявлення та попередження тих факторів і умов, які негативно впливають на виконання прийнятих рішень і досягнення поставленої мети, та доведення цієї інформації до органу управління [92]. Т. А. Бутинець пише, що механізм внутрішнього контролю – це система мотиваційних, ресурсних, правових, управлінських та організаційно-технічних факторів, використання яких забезпечує визнане співробітниками підприємства завершення конкретних дій господарських відносин. Він спрямований на створення умов гарантованого виконання обов'язків кожним працівником, своєчасної і повної реалізації внутрішніх вимог та забезпечення ефективної діяльності всіх складових в процесі роботи підприємства [20, с.41]. Р. М. Воронко та І. А. Басіста під внутрішнім контролем розуміють систему заходів і сукупність контрольних дій, що входять як окрема функція до

складу системи управління організацією, яка, за допомогою спеціальних процедур, забезпечує найбільш кваліфіковане виконання всіма працівниками своїх обов'язків, перевірку відповідності встановленим параметрам питань відповідної діяльності, і створює умови для ефективної роботи організації, є важливим засобом попередження нестач і розкрадання цінностей [201, с.79]. Звідси, внутрішній контроль як організаційна засада протидії булінгу (цькуванню) – це системна та систематична діяльність органів управління із спостереження за виконанням підпорядкованими їм суб'єктами вимог централізованого законодавства та локальних нормативно-правових актів щодо протидії булінгу, здійснення перевірки стану виконання цими суб'єктами відповідних планів, з'ясування їх професійної компетентності та відповідності. Контроль забезпечує встановлення зворотних зв'язків між органами управління закладом освіти та їх працівниками, які безпосередньо й реалізують заходи із протидії булінгу. Крім того, він (тобто контроль) дозволяє з'ясувати проблемні ланки та моменти в роботі закладу освіти, які негативно позначаються на дієвості та ефективності вказаної протидії, і вжити відповідні заходи щодо усунення цих проблем;

б) матеріально-технічне і науково-методичне забезпечення протидії булінгу (цькуванню). Сутністю даних засад є визначення органами управління закладу освіти джерел, характеру та обсягів необхідної ресурсної підтримки діяльності із протидії булінгу (цькуванню), а також добір необхідних науково-методичних матеріалів для збагачення знань працівників, забезпечення удосконалення і розвитку їх умінь і навичок щодо протидії булінгу.

Підсумовуючи вище викладене, можемо констатувати, що на внутрішньо-організаційному рівні існує цілий ряд важливих питань, від вирішення яких значним та прямим чином залежить дієвість та ефективність протидії булінгу (цькуванню). Специфіка саме внутрішньо-організаційних засад полягає у тому, що вони реалізуються і забезпечуються у межах

окремих закладів освіти з урахуванням особливостей умов і характеру їх діяльності.

2.4. Зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні

У попередньому підрозділі ми розглянули внутрішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню), однак управління даною протидією відбувається не лише, а локальному, але й на зовнішньому рівні. Зовнішньо-організаційні засади пов'язані із управлінською діяльністю суб'єктів, які знаходяться поза межами закладів освіти. Тобто зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні являють собою сукупність визначених чинним законодавством принципів, заходів і засобів, що здійснюються компетентними органами і посадовими особами механізму держави з метою упорядкування зазначеної протидії, забезпечення її високої дієвості та ефективності.

До основних із зазначених засад, на нашу думку, слід віднести такі:

1) нормативно-правове забезпечення, яке являє собою впорядкування діяльності із протидії булінгу за допомогою регулятивного впливу правових норм. Нормативно-правове забезпечення є результатом правотворчої (або нормотворчої) роботи компетентних органів і посадових осіб держави. Правотворчість, зазначають В. М. Кириченко та О. М. Куракін – це правова форма діяльності держави та уповноважених організацій, яка спрямована на прийняття, зміну, призупинення чи скасування правових норм. Правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованих на їх врегулювання. Правотворчість – це особлива функція держави та її уповноважених суб'єктів, правова форма їх діяльності. Метою правотворчості є створення єдиної, внутрішньо-

узгодженої системи правових норм, яка регулює різноманітні за змістом суспільні відносини; розвиток і вдосконалення національного права; утвердження принципу верховенства права. Зміст і значення правотворчості полягає у тому, щоб вибрати такий варіант врегулювання суспільних відносин, який би повною мірою відповідав поставленій меті [73, с.104]. В. Д. Бакуменко та Л. Г. Штика розуміють правотворчість як спеціальну організаційно-правову діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає в ініціюванні, підготовці, розгляді проектів нормативних актів, прийнятті нормативних актів та введенні їх у дію. Нормотворчість, підкреслюють дослідники, здійснюється за певною процедурою, що складається із низки стадій – самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій щодо підготовки та прийняття нормативних актів, якими є: нормотворча ініціатива і підготовка проекту нормативного акта; внесення проекту нормативного акта суб'єкту нормотворення; розгляд та обговорення проекту нормативного акта; прийняття нормативного акта; введення нормативного акта в дію [48, с.486]. С. М. Гусаров зазначає, що традиційним є розуміння правотворчості як організаційно оформленої процедурної діяльності державних органів зі створення правових норм чи з визнання правовими вже сформованих, діючих у суспільстві правил поведінки [152, с.55]. Провівши дослідження наукових підходів до розуміння сутності даного явища, С. М. Гусаров доходить висновку, що правотворчість – це діяльність державних і недержавних органів, підприємств, установ чи організацій (або всього народу, територіальних громад), яка спрямована на закріплення (встановлення) у нормативних актах обов'язкових для виконання правил поведінки, які представляють собою втілення волі народу, з урахуванням вимог соціального прогресу. Правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх врегулювання. Мета, зміст і результати правотворчої діяльності обумовлюються різного роду факторами, які існують в суспільстві, в його різних сферах, серед яких: рівень розвитку

державно-правових інститутів, правова культура населення, форма державного устрою, правління та режиму, характер ментальності суспільства тощо. Слід зауважити, що ефективність правотворчої діяльності залежить від урахування цих факторів, а також принципів правотворчої діяльності, додержання яких допомагає уникати помилок і створення неефективних правових норм, та, крім цього, сприяє підвищенню правової культури фізичних і юридичних осіб тощо [152, с.58]. Ю. С. Шемшученко та ін. тлумачать правотворчості як напрям діяльності держави, пов'язаний з офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення та скасування. Правотворчість, зазначає науковець, спрямована на створення та вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, що регулюють суспільні відносини. Правники підкреслюють, що юридичний характер правотворчості визначається процесом надання прав, нормам загальнообов'язкового характеру. Соціальне призначення правотворчості – встановлення еталонів і стандартів поведінки, що відповідають інтересам суспільства та держави [234, с.51]. За О. Ф. Скакун нормотворчість – це офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства щодо встановлення, зміни, призупинення і скасування правових норм, їх систематизації. Головне призначення нормотворчості, на думку О. Ф. Скакун, – формулювання нових правових норм, котрі притаманні соціальним відносинам, тобто моделювання суспільних відносин, які з позицій держави або громадянського суспільства (народу) є припустимими (бажаними) чи необхідними (обов'язковими). Зміна чинних і скасування застарілих правових норм сприяють утвердженню нових норм і, отже, вони входять до складу нормотворчості як його допоміжні вияви [190, с.342]. П. М. Рабінович у своїх працях про правотворчість веде мову як про діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) усього народу чи його територіальних громад щодо встановлення, зміни чи

скасування юридичних норм [177, с.85]. Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний характеризують правотворчість як форму владної діяльності держави, а в окремих випадках - безпосередньо народу, спрямована на формулювання чи санкціонування нормативно-правових актів, за допомогою яких у діючу систему права запроваджуються нові, змінюються чи скасовуються існуючі норми права [207]. За В. М. Кудрявцеви правотворчість – це соціальна, державна і громадська діяльність, в результаті якої утворюється, підтримується і розвивається система законодавчих актів та інших правових норм [89, с. 37]. В.С. Нерсесянц веде мову про правотворчість як форму (напряму) державної діяльності, що пов'язаної з офіційним вираженням і закріпленням норм права, які складають нормативно-правовий зміст усіх діючих джерел позитивного права [173, с.310]. М. В. Цвік . Д. Ткаченко, О. В. Петришина під правотворчістю розуміють організаційно врегульовану, особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, внаслідок якої потреби суспільного розвитку й вимоги справедливості набувають правової форми, що знаходить свій вияв у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї тощо) [53, с.321].

Характерними ознаками правотворчості (нормотворчості) є такі: 1) здійснюється уповноваженими суб'єктами: а) державою, її органами (парламентом, урядом, міністерствами, місцевими адміністраціями тощо); б) громадянським суспільством (народом), його організаціями; 2) є формою владної вольової діяльності уповноважених суб'єктів, яка включає в себе вивчення, узагальнення і систематизацію типових конкретних правовідносин, що виникають у суспільстві; є не диктатом волі уповноважених суб'єктів, а процедурою формулювання норм, котрі властиві соціальним відносинам, стали типовими діями їх учасників; 3) виражається у санкціонуванні існуючих чи встановленні нових, зміні чи призупиненні чинних і скасуванні застарілих правових норм на підставах, передбачених законом; 4) набуває

завершення в письмовому акті-документі, що називається нормативно-правовим актом (законом); 5) здійснюється (у значній частині) відповідно до правового регламенту, тобто з дотриманням процедури підготовки і прийняття акта [190, с.342; 53, с.321-322]. Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін. наголошують на тому, що однією із основних ознак правотворчості є її організаційна спрямованість [207], що є цілком справедливим зауваженням. Організаційний характер нормотворчості виявляється у тому, що вона: по-перше, упорядковується і спрямовується у необхідне русло суспільні відносини; по-друге, систематизує правовий статус суб'єктів цих правовідносин; по-третє, систематизує і впорядковує саму систему джерел права, тобто систему законодавства (у широкому розумінні даного терміну). Нормотворчість покликана забезпечити найбільш ефективний та доцільний правовий режим суспільних відносин, з урахуванням визнаних у державі принципів і стандартів, а також існуючих потреб і запитів суспільного розвитку.

Слід відмітити, що правотворчість (нормотворчість) необхідно відрізнити від правоутворення. Правоутворення є найбільш широкою категорією, що охоплює виникнення і організацію буття права, його упорядкування і розвиток в різних аспектах і напрямках. В межах правоутворення необхідно вести мову, про формування права та формулювання права. Під формуванням права розуміють процес утворення правил, що стихійно склались у суспільстві та служать зразком, який необхідно підкріпити або заборонити правом. А формулювання права – це діяльність компетентних державних органів. їх посадових осіб або громадянського суспільства зі зміни, встановлення або скасування норм права, що відбувається у формі правотворчості [207]. Утворення права, пише О. Ф. Скакун, - це складний, тривалий, багатофакторний соціальний процес формування (виникнення, розвитку і зміни) норм права, що починається з узагальнення соціальних відносин, поведінки, договорів тощо, в яких

відображаються потреби й інтереси більшості населення відповідно до його розуміння свободи, рівності та справедливості, і завершується наданням їм певної форми (джерела) права з визначеним державним забезпеченням (реалізацією, охороною, захистом). Публічні норми поведінки формуються саме в середовищі суспільства (відбувається процес соціальної нормативності), підставою для яких служить фактичний стан відносин, взаємно визнаний еквівалентний (рівнозначний) обмін діяльностями. Право утворюється в суспільстві як його соціальна, комунікативна практика у процесі вирішення публічних і приватних справ. Завершальним етапом утворення (формування) права є надання його нормам певної форми - законодавчого чи підзаконного акту, нормативно-правового договору, судового чи адміністративного прецеденту тощо. Право прагне втілитися в цих формах, щоб зберегти наступність у правовій системі [190, с.200]. Тобто, зазначає О. Ф. Скакун, нормотворчі акти, насамперед закони, є віхами, розставленими на шляху правоутворення. Вони фіксують досягнутий рівень розвитку права, проте поступово застарівають, вимагають змін. Як тільки право, збагачене новими соціальними відносинами та їх нормативами, переростає рамки кодексів, законів, воно їх ламає. Настає пора створення нових законодавчих актів, нормативно-правових договорів, появи правових прецедентів, якими не тільки закріплюються нові позитивні правові відносини і гальмуються негативні, а й стимулюється подальший розвиток фактичних відносин у прогресивному напрямку. Отже, відбувається поступова трансформація фактичних соціальних відносин у правовідносини, соціальної поведінки в юридично значущу поведінку; договорів, не передбачених актами цивільного законодавства і укладених на власний розсуд, на офіційно санкціоновані тощо [190, с.201]. С. М. Гусаров з цього приводу відмічає, що поняття «правоутворення» і «правотворчість» багато в чому тотожні, але правотворчість є частиною правоутворення і є більш вузьким поняттям. Якщо правотворчість – це, насамперед, форма владно-

вольової діяльності держави, то правоутворення є формою виникнення й дії права, яке може відбуватися й поза межами правотворчості. Крім цього, правоутворення розкриває притаманні правотворчості закономірності, тенденції розвитку державно-правових процесів [152, с.56].

Означене у повній мірі стосується і ролі нормотворчості в організації протидії булінгу (цькуванню) – через нормотворчу діяльність компетентні органи держави, посадові особи організують механізм протидії булінгу (цькуванню) визначаючи його матеріальні та процедурні правила функціонування. Дані правила закріплюються у відповідних джерелах, що створюються в результаті нормотворчості. Основними нормативно-правовими актами, які визначають організаційні засади протидії булінгу є:

- Конституція України, в якій закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Крім того у статтях 51-52 Основного закону встановлено, що дитинство охороняється державою. Усі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [83];

- Конвенція про права дитини ратифіковано Постановою парламенту України № 789-ХІІ від 27.02.91. У даному документі закріплено, що усі діти є рівними у своїх правах і неприпустимою є будь-яка дискримінація незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що

займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держава повинна піклуватися про те, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання. Крім того вона (держава) вживає всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [81];

- Закон «Про охорону дитинства» який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [61]

- Закон України «Про освіту» від 05.09. 2017 р. № 2145-VIII, який регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти [60];

- Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX, нормами якого встановлюються правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку системи загальної середньої

освіти [62];

- Наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 № 1646, який визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти[120];

2) функціонування системи органів публічної влади, які здійснюють відповідне забезпечення протидії та управління нею. Публічна влада, пишуть М. О. Мусієнко, В. В. Зубенко, – це державна організація політичного життя, що здійснюється за допомогою спеціального ієрархічно та територіально організованого апарату, легітимного використання примусу та права видавати нормативні акти, обов'язкові для всього населення. Крім прямого примусу або заради його використання, держава в реалізації публічної влади спирається на матеріальні та моральні імпульси, які досить помітно впливають на ефективність реалізації владних повноважень. Органи публічної влади – органи, що реалізують публічну владу в суспільстві (державі). Органи публічної влади призначені для управління суспільством (державою) на різних рівнях. Відповідно Система органів публічної влади в Україні – це сукупність установлених Конституцією України органів державної влади і місцевого самоврядування, що забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів громадян, безпеку держави й суспільства, вирішують питання соціально-економічного та культурного будівництва [116; 99; 235]. Тож дану систему складають сукупність органів і служб держави та місцевого самоврядування, які у межах своїх повноважень розробляють, запроваджують, реалізують організаційно-правові та інші засади протидії булінгу (цькуванню), а також контролюють законність, дієвість та ефективність даної протидії.

До системи цих органів належать органи загальної та спеціальної

компетенції. До перших належать:

- Верховна Рада України, яка є єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Парламент через свої нормотворчі (перша зав все законодавчі), організаційно-установчі (які він реалізує при призначенні та звільненні вищих посадових осіб держави), контрольні (реалізуються ВРУ при вивченні та обговоренні законопроектів, заслуховуванні різного роду доповідей і звітів та ін.) створює організаційні підвалини механізму протидії булінгу (цькуванню), на підставі та межах яких формуються і розвиваються інші функціональні елементи даного механізму;

- Президент України. Серед органів, що функціонують при Презенті України, особлива роль належить, у контексті досліджуваної проблеми, Уповноваженому з прав дитини, який забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [213];

- Кабінет Міністрів України (Уряд), який є тим органом, який формує державну політику в усіх основних сферах суспільного життя, зокрема у соціальній, освітній, правовій. Саме уряд визначає: концептуальні засади та пріоритетні напрямки розвитку національної політики, як в цілому, так і за окремими напрямками; необхідні для цього ресурси, джерела їх отримання та порядок розподілу і використання; розробляє програми заходів та ставить відповідні завдання з реалізації державної політики перед іншими органами виконавчої влади, координує та контролює їх роботу; тощо.

- суди – органи судової влади до виключної компетенції яких належить здійснення правосуддя. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [83]. Суди, здійснюючи правосуддя на

засадах верховенства права, забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [63]. Тобто суд – один із головних інструментів забезпечення панування у суспільстві правової справедливості. У контексті досліджуваної проблеми роль суду полягає у тому, що до його повноважень належить вирішення питання про застосування юридичної відповідальності за діяння, що містять ознаки булінгу (цькування). Зокрема, відповідно до статті 222 КУпАП до компетенції 221 районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів (суддів) належить розгляд справ про адміністративні правопорушення за статтею 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» [74];

- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Дані суб'єкти наділяються власними та делегованими повноваженнями, що дозволяють їм вирішувати деякі питання управління справами у сфері освіти, охорони прав дитини та забезпечення громадського порядку у межах окремих територіальних одиниць. Специфіка ролі органів загальної компетенції у питанні забезпечення протидії булінгу (цькуванню) обумовлена тим, що до їх компетенції належить широке коло питань із різних сфер суспільного життя, як у масштабах всієї країни, так і на рівні окремих адміністративних територій. Тож питання протидії булінгу в їх діяльності не займають визначального чи першочергового місця, і вирішується, як правило, у комплексі з іншими, тісно пов'язаними із ними питаннями та завданнями даних органів. Тим не менш самі ці суб'єкти закладають організаційно-правові, політичні, економічні та інші основи діяльності механізму протидії булінгу (цькування) в Україні.

На відміну від суб'єктів загальної компетенції, органи спеціальної компетенції займаються реалізацією державної політики за окремими, відносно вузькими, напрямками, зокрема щодо протидії булінгу (цькуванню).

Такими органами є:

- Міністерство освіти і науки України;
- Міністерство соціальної політики України;
- Міністерство охорони здоров'я України;

- Національна поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [59].

Кожен із зазначених суб'єктів спеціальної компетенції у межах наданих їм повноважень безпосередньо, а також через свої відповідні територіальні органи і підрозділи, заклади і установи, що знаходяться у сфері відання зазначених суб'єктів, проводять роботу із протидії булінгу (цькуванню), яка, зокрема полягає у:

- накопиченні та аналізі інформації про стан протидії булінгу і визначенні перспектив її удосконалення;
- розробці і впровадженні засобів (форм, способів, методів) і заходів протидії булінгу;
- здійсненні контролю за законністю, дієвістю та ефективністю реалізації мір і заходів із протидії булінгу;
- проведення відповідних наукових досліджень та вироблення на їх підставі організаційно-правових, управлінських, психолого-педагогічних та інших засад і рекомендацій з протидії;
- надання фінансової, матеріально-технічної, науково-методичної та

іншої допомоги закладам освіти у протидії булінгу.

Особливу роль у системи зазначених суб'єктів відграють наукові установи. Наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа (далі - наукова установа) - юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною. Наукова діяльність, у свою чергу, – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [58]. Дані суб'єкти мають формувати і вдосконалювати науково-теоретичне підґрунтя протидії булінгу, розробляти науково обґрунтовані методи і заходи практичної реалізації протидії, забезпечувати науковий супровід формулювання і впровадження зазначеними органами держави відповідних програм і планів дій у напрямку протидії булінгу;

3) координація і контроль. У попередньому підрозділі ми вже звертали увагу на дані управлінські інструменти як такі, що дозволяють суб'єктам управління узгоджувати та коригувати здійснення протидії булінгу (цькуванню). Однак на зовнішньо-організаційному рівні координація та контроль, хоча і є тими ж явищами за своєю сутністю та призначенням, втім маю певну специфіку щодо їх здійснення. Так, якщо на внутрішньому рівні координація і контроль відбувається переважно у системі відносин прямого підпорядкування, то у більш просторій та складнішій системі зовнішньо-організаційних засад, вони (тобто координація і контроль) у значній мірі пов'язані із узгодженням і перевіркою роботи суб'єктів, прямо не підпорядкованих один одному.

Значна кількість суб'єктність, частина з яких є однорядковими за своїм правовим становищем, що здійснюють зовнішньо-організаційне забезпечення протидії булінгу (цькуванню) обумовлює доцільність та необхідність

координації діяльності цих суб'єктів, для того, щоб узгодити її за основними критеріями, забезпечивши тим самим високий рівень злагодженості та послідовності, цілеспрямованості, ефективності та результативності даної діяльності. Проведення такої складної координаційної роботи потребує розробки і прийняття відповідного нормативно-правового документа, який би містив положення щодо принципів, цілей і завдань координації, її суб'єктно складу, форм та способів здійснення. Вбачається, що ключовим суб'єктом, тобто координаційним центром має стати МОН України, оскільки саме в межах освітнього середовища, питання якого перебувають у віданні даного органу держави, трапляється більшість випадків булінгу (цькування).

Що стосується контролю, як зовнішньо-організаційної засади протидії булінгу (цькуванню), то його призначення полягає наступному:

- здійснювати систематичну комплексну перевірку стану дотримання учасниками освітнього процесу вимог законодавства з протидії булінгу;
- відслідковувати стан та ефективність реалізації підконтрольними суб'єктами заходів із протидії булінгу;
- виявляти випадки правопорушень у зазначеній сфері та притягувати винних осіб до передбаченої Законом відповідальності, а також визначати і усувати умови і фактори, що сприяють таким порушенням;
- з'ясовувати проблемні місця у державній політиці в частині протидії булінгу (цькуванню) та вжити відповідні заходи щодо їх усунення.

Зовнішній контроль дає змогу отримати загальну картину про рівень розвитку в країні такого суспільно небезпечного явища як булінг (цькування), і стан протидії йому. Значна кількість суб'єктів, що залучається до протидії булінгу (цькуванню), забезпечує комплексний підхід до зазначеного контролю, адже кожен із вище приведених суб'єктів спеціальної компетенції у тій чи іншій мірі здійснює контрольну діяльність. З іншого боку, така ситуація, знову ж таки, потребує проведення якісної координаційної політики, для того, що цей контроль мав вигляд єдиної,

злагодженої системи, яка надає достовірну інформацію про стан справ у досліджуваній сфері та здатна швидко і результативно реагувати на появу відповідних проблем і відхилень у механізмі протидії булінгу (цькуванню);

4) налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади, а також останніми та інститутами громадського суспільства, щодо протидії булінгу. Взаємодія за своєю сутністю схожа із координацією, втім не тотожна їй і, на нашу думку, є явищем більш широким, аніж координація. На сторінках доктринальної та навчальної літератури наводиться багато думок і точок зору щодо сутності та значення взаємодії у сфері державного управління. Втім ми наразі не будемо детально зупинятися питаннях взаємодії як організаційної засади протидії булінгу, оскільки йому буде окремо присвячено увагу у наступному підрозділі даного дослідження. Лише зазначимо, що взаємодія передбачає об'єднання зусиль суб'єктів протидії, задля забезпечення більш ефективного досягнення спільних цілей та надання допомоги один одному у реалізації власних завдань;

5) визначення процедур протидії булінгу (цькуванню), тобто порядку здійснення заходів із запобігання, припинення, випадків булінгу, а також врегулювання конфліктних ситуацій, що лежать в їх основі. Основними нормативно-правовими, які сьогодні визначають такі процедури є КУпАП, в якому встановлено порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також Наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 № 1646 [120]. Значення процедури як організаційної засади полягає у тому, що вона встановлює єдиний порядок проведення заходів із протидії булінгу, що зменшує ймовірність зловживань з боку владних суб'єктів, розпорошення зусиль, відхилення суб'єктів протидії від встановлених принципів і норм її здійснення.

Підсумовуючи вище викладене, можемо зробити висновок про те, що зовнішньо-організаційні засади формують організаційно-правові, політичні

та управлінські основи діяльності національного механізму протидії булінгу (цькуванню). Вони (засади) визначають пріоритети, напрямки, стан і перспективи функціонування та розвитку вказаного механізму, встановлюють інструменти впливу на його ефективність та дієвість.

Висновки до Розділу 2

Встановлено, що механізм у сфері правознавства, незалежно від того, про механізм яких саме правових явищ, інститутів йдеться, розуміється, як правило, як багатоелементна система, що складається із певних правових та інших засобів, інструментів, і яка створюється та функціонує для виконання суспільно значущих завдань. Звідси адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні являє собою організаційно-правову систему, яка складається із правових і неправових засобів, що розробляються і впроваджуються як у централізованому порядку, так і на локальному рівні, державними та недержавними інституціями з метою забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню).

До основних характерних ознак адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні віднесено такі:

1) є системою. Системний характер адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні свідчить про те, що він є сукупністю взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, кожен з яких виконує свої функції та завдання задля досягнення мети системи, у складі якої він (елемент) знаходиться;

2) адміністративно-правовий характер. Зазначений характер досліджуваного механізму свідчить про те, що: по-перше, в його основні знаходяться засоби адміністративного права; по-друге, відносини, які регулюють дані засоби мають публічну природу, тобто складаються і

відбуваються у сфері здійснення державного управління; по-третє, ключовими суб'єктами даних відносин є органи публічної влади і посадові особи.

3) має декілька організаційно-управлінських рівнів, а саме: а) залежно від розповсюдження: загальнодержавний (або централізований) та локальний (в межах окремих організацій, установ, закладів); залежно від спрямування (вектору) управлінського впливу: внутрішньо-організаційний та зовнішньо-організаційний;

4) спрямований на забезпечення безпечного освітнього середовища у закладах освіти, захист життя та здоров'я, честі та гідності, прав і свобод учасників освітнього процесу, виховання у них почуття поваги до прав і свобод один одного, формування у їх свідомості настанов на мирне вирішення конфліктних ситуацій.

Доведено, що у складі адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) в Україні доцільно виокремити три загальні блоки: правовий, організаційно-інституційний та інструментальний.

Аргументовано, що правовий блок у структурі адміністративно-правової протидії булінгу (цькуванню) в Україні встановлює правові підвалини та юридичні правила функціонування даного механізму, а також визначає правові процедури, форми і способи реалізації цих правил. До відповідного блоку відносяться:

1) правові принципи, які формують ідейно-правовий базис механізму, завдяки принципам визначаються ті основоположні закономірності, ключові пріоритети, на яких ґрунтується даний механізм, які визначають його суспільно-правову сутність. Принципи встановлюють відправні, незаперечні вимоги згідно яких має організовуватися, функціонувати та розвиватися адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні;

2) норми адміністративного права. Це той елемент досліджуваного механізму який встановлює юридичні правила функціонування даного

механізму. На відміну від принципів, які являють собою досить загальні, у певному сенсі, навіть, абстрактні, вимоги, норми права містять конкретні вказівки щодо необхідних, рекомендованих чи бажаних варіантів поведінки, а також визначають інші, юридично значущі матеріальні та процедурно-процесуальні аспекти діяльності адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню);

3) нормативно-правовий акт. Даний елемент адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню) є джерелом вище згаданих норм, тобто він забезпечує об'єктивацію останніх і встановлює їх ієрархію;

4) адміністративно-правові відносини, які відображають характер взаємозв'язків між суб'єктами, що входять до даного механізму. В межах правовідносини здійснюється зазначеними суб'єктами більшість їх прав та обов'язків, повноважень. Завдяки правовідносинам забезпечується динаміка механізму;

5) акти реалізації права (правореалізація) та застосування норм адміністративного права (правозастосування).

Організаційно-інституційний блок складається із спеціалізованих та інших інституцій, які у тій чи іншій мірі забезпечують функціонування даного механізму. До таких інституцій належать органи держави та місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні, комунальні та приватні організації (установи, заклади), громадські організації. Даний блок виражає діяльнісний, динамічний аспект адміністративно-правового механізму протидії булінгу (цькуванню).

З'ясовано, що інструментальний блок у структурі адміністративно-правового механізму протидії булінгу формують – правові та неправові засоби, форми і способи забезпечення вказаної протидії. Тобто цей блок включає ті інструменти, що знаходяться у розпорядженні суб'єктів протидії булінгу (цькуванню), які вони використовують чи можуть використати у разі

необхідності з метою попередження, припинення та профілактики даного негативного суспільного явища. До таких інструментів належать: нормотворчість, юридична відповідальність, взаємодія, освітньо-виховна робота, в тому числі правове виховання, планування та інші засоби і заходи, за допомогою яких суб'єкти протидії здійснюють вплив на осіб, які вдаються до булінгу, умови та фактори, що сприяють його вчиненню, надають захист і підтримку постраждалим від проявів булінгу.

Встановлено, що суб'єкт – це універсальна категорія, яка позначає певну особу, індивіда, або колектив, що характеризується єдністю. В свою чергу у правовій галузі терміном «суб'єкт» виражається учасник правовідносин, іншими словами, індивід (фізична або юридична особа), яка володіє набором прав і обов'язків, та який вступає на основі цього із іншими суб'єктами у суспільні відносини. Тож, фактично, суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні можна охарактеризувати, як фізичних та юридичних осіб, які, на підставі наданих їм законом прав та обов'язків є учасниками суспільних відносин, що виникають в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню). Подібне визначення є логічним та правильним, з точки зору вищенаведених теоретичних положень, однак, в ньому не йдеться мова про один важливий аспект зазначених суб'єктів – ознаку їх системності.

Аргументовано, що система передбачає не просту сукупність елементів, а упорядковане угруповання останніх, засноване на тісному взаємозв'язку. Так, лише в сукупності система являє цілісне утворення, при цьому, кожен її елемент має значний рівень самостійності. Через це, більш доцільним є розуміння системи як певного середовища, існуючого з конкретною метою, в середині якого самостійні за своєю природою елементи об'єднуються та тісно взаємодіють один з одним. Беручи до уваги даний важливий аспект суб'єкти протидії булінгу (цькуванню) в Україні являють собою систему самостійних, взаємодіючих між собою, існуючих у сукупності уповноважених законодавством фізичних та юридичних осіб, які на підставі

наданих їм законом прав та обов'язків є учасниками суспільних відносин, що виникають в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню).

Наголошено, що Кабінет Міністрів України безпосередньо не реалізує заходи із протидії булінгу (цькуванню) в Україні, водночас, в межах своїх повноважень він виконує загальне керівництво органами виконавчої влади, зокрема, Міністерством освіти та науки, контролює виконання ними своїх повноважень, які останні реалізують, наприклад, в сфері протидії булінгу (цькуванню). Окрім того, Кабінет Міністрів України здійснює формування організаційних засад протидії цьому негативному явищу. Так, наприклад, своїми нормативно-правовими актами регламентує роботу окремих суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Зокрема, КМУ затверджує положення про освітнього омбудсмена, Центри соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, Службу у справах дітей тощо.

З'ясовано, що освітній омбудсмен та підпорядкована йому служба – це суб'єкт забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Саме існування та діяльність зазначеної посадової особи є гарантією дотримання прав і свобод в сфері освітянської діяльності держави. Так, в межах своїх повноважень освітній омбудсмен зобов'язаний розглядати скарги пов'язані із порушенням прав осіб, задіяних в секторі освіти, зокрема, за фактами вчинення щодо них або інших осіб булінгу (цькування), та відповідним чином реагувати на них – повідомляти правоохоронні органи та інші уповноважені відомства.

Встановлено, що наразі сфера протидії булінгу (цькуванню) в Україні реалізується в роботі цілої низки уповноважених суб'єктів, до яких відносяться як органи влади, так і окремі посадові особи. Подібні суб'єкти формують собою цілісну систему, в якій кожен з них є самостійним елементом у структурі державного управління загалом, а також галузі управління освітянською діяльністю. Водночас, в силу покладених на них функцій та на підставі цього дані суб'єкти являють собою упорядковане

угруповання, робота якого є закономірною та будується на засадах тісної взаємодії. При цьому, саме момент чіткого розподілу компетенції між усіма суб'єктами протидії булінгу (цькування), функціональна направленість діяльності кожного з них, а також місце у системі державного управління, дали можливість виділити в середині системи даних суб'єктів окремі групи, а саме:

4) Суб'єкти прямої організації протидії. Дана група об'єднує в собі вищі органи державного управління в сфері освіти, а саме: Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України. Важливість зазначених органів полягає в тому, що вони на центральному рівні координують діяльність із протидії булінгу (цькуванню) та відповідно до своєї компетенції мають право формувати організаційно-правові засади в даній сфері за допомогою видання підзаконних нормативно-правових актів.

5) Суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні освітній омбудсмен, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служби у справах дітей. Зазначеній групі суб'єктів відведена роль опосередкованих учасників протидії цькуванню. Вони провадять свою діяльність шляхом співпраці з правоохоронними органами, органами управління освітою, закладами освіти. На даних суб'єктів покладаються функції із створення умов протидії булінгу (цькуванню). Вони здійснюють роботу у соціальній сфері із жертвами та, навпаки, особами що вчиняють булінг, виявляють факти булінгу та повідомляють про них уповноваженим органам для прийняття рішення про притягнення винних осіб до відповідальності тощо.

6) Суб'єкти реагування – засновники, керівники, науковий, науково-педагогічний, педагогічний персонал закладу освіти, комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), органи Національної поліції. Наведені суб'єкти безпосередньо реагують на випадки булінгу, припиняють його прояви та

притягають винних осіб до відповідальності відповідно до чинного законодавства, шляхом застосування до них юридичних важелів впливу.

Доведено, що організаційні засади слід розуміти як найбільш принципові вимоги та ключові засоби за допомогою яких відбувається управління функціонуванням певного механізму (механізмів), протіканням, реалізацією якогось процесу (процесів). За допомогою даних засад досягається необхідний рівень упорядкованості та злагодженості, ефективності та дієвості об'єкта (об'єктів) управління, забезпечується раціональний та доцільний підхід до здійснення управлінських заходів. Організаційні засади, що реалізуються в середині окремих інституцій (організацій) і стосуються їх внутрішньої діяльності іменуються внутрішньо-організаційними.

До основних внутрішньо-організаційних засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні слід віднести такі:

1) локальна нормотворчість. Значення локальної нормотворчості як внутрішньо-організаційної засади протидії булінгу в Україні полягає у тому, що вона забезпечує розвиток і пристосування загальних вимог і правил щодо протидії булінгу до їх використання у межах відповідного закладу освіти. Крім того, локальна нормотворчість дає змогу удосконалювати механізм зазначеної протидії на локальному рівні з урахуванням специфіки умов роботи закладу та інших критеріїв. Серед локальних актів одна із головних ролей відводиться Статуту, в якому визначають такі питання як: управління закладом освіти, організація навчально-виховного процесу, права учасників даного процесу, фінансово-господарська діяльність закладу; контроль та ін.. Окрім Статуту важливим локальним актом, з токи зору протидії булінгу, є той, що визначає правила поведінки у закладі освіти. Значення даних правил полягає у тому, що вони дозволяють керівництву закладу освіти на локальному рівні визначати правила міжособистісних відносин (стосунків) учасників освітнього процесу, зокрема при виникненні конфліктних ситуацій

між ними. Однак проблема полягає у тому, що у ряді випадків заклади освіти, в особі їх керівних органів, не вдаються до детальної регламентації зазначених стосунків. Досить часто все зводиться лише до вказівки на те, що учасники освітнього процесу мають право на захист своєї честі та гідності від принизливого ставлення з боку інших учасників освітнього процесу.

2) координаційна робота. Координація являє собою засіб управління, за допомогою якого компетентні суб'єкти закладу освіти узгоджують та скеровують заходи щодо протидії булінгу. Координація має на меті забезпечення високого рівня дієвості та ефективності протидії булінгу і передбачає налагодження в середині закладу освіти тісних взаємовідносин між учасниками даної протидії, розподіл ролей та постановку завдань у спільній справі. Якісна координаційна робота значно підвищує ефективність спільної діяльності, при незмінному, чи, навіть, меншому витрачанні ресурсів.

3) кадрова робота. Завдяки кадровій роботі заклади освіти мають можливість: аналізувати стан їх кадрового забезпечення, визначати потреби і перспективи зміцнення та розвитку їх кадрового потенціалу, залучати до освітньо-виховної роботи, зокрема до роботи із вирішення міжособистісних конфліктів між учасниками освітнього процесу, найбільш компетентних та професійних працівників.

4) планування. Як внутрішньо-організаційна засада протидії булінгу планування передбачає визначення: цілей та завдання, етапів та очікуваних результати проведення роботи із протидії булінгу (цькуванню); кола заходів із протидії та їх виконавців; відповідальних за контроль за ходом реалізації за планових заходів.

5) внутрішній контроль. Внутрішній контроль як організаційна засада протидії булінгу (цькуванню) – це системна та систематична діяльність органів управління із спостереження за виконанням підпорядкованими їм суб'єктами вимог централізованого законодавства та локальних нормативно-

правових актів щодо протидії булінгу, здійснення перевірки стану виконання цими суб'єктами відповідних планів, з'ясування їх професійної компетентності та відповідності. Контроль забезпечує встановлення зворотних зв'язків між органами управління закладом освіти та їх працівниками, які безпосередньо й реалізують заходи із протидії булінгу. Крім того, він (тобто контроль) дозволяє з'ясувати проблемні ланки та моменти в роботі закладу освіти, які негативно позначаються на дієвості та ефективності вказаної протидії, і вжити відповідні заходи щодо усунення цих проблем;

б) матеріально-технічне і науково-методичне забезпечення протидії булінгу (цькуванню). Сутністю даних засад є визначення органами управління закладу освіти джерел, характеру та обсягів необхідної ресурсної підтримки діяльності із протидії булінгу (цькуванню), а також добір необхідних науково-методичних матеріалів для збагачення знань працівників, забезпечення удосконалення і розвитку їх умінь і навичок щодо протидії булінгу.

Встановлено, що зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні являють собою сукупність визначених чинним законодавством принципів, заходів і засобів, що здійснюються компетентними органами і посадовими особами механізму держави з метою упорядкування зазначеної протидії, забезпечення її високої дієвості та ефективності.

До основних зовнішньо-організаційних засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні віднесено такі:

1) нормативно-правове забезпечення, яке являє собою впорядкування діяльності із протидії булінгу за допомогою регулятивного впливу правових норм;

2) функціонування системи органів публічної влади, які здійснюють відповідне забезпечення протидії та управління нею;

3) координація і контроль.

4) налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади, а також останніми та інститутами громадського суспільства, щодо протидії булінгу.

5) визначення процедур протидії булінгу (цькуванню), тобто порядку здійснення заходів із запобігання, припинення, випадків булінгу, а також врегулювання конфліктних ситуацій, що лежать в їх основі.

Доведено, що організаційний характер нормотворчості виявляється у тому, що вона: по-перше, упорядковується і спрямовується у необхідне русло суспільні відносини; по-друге, систематизує правовий статус суб'єктів цих правовідносин; по-третє, систематизує і впорядковує саму систему джерел права, тобто систему законодавства (у широкому розумінні даного терміну). Нормотворчість покликана забезпечити найбільш ефективний та доцільний правовий режим суспільних відносин, з урахуванням визнаних у державі принципів і стандартів, а також існуючих потреб і запитів суспільного розвитку.

З'ясовано, що контроль, як зовнішньо-організаційна засада протидії булінгу (цькуванню), то його призначення полягає наступному: здійснювати систематичну комплексну перевірку стану дотримання учасниками освітнього процесу вимог законодавства з протидії булінгу; відслідковувати стан та ефективність реалізації підконтрольними суб'єктами заходів із протидії булінгу; виявляти випадки правопорушень у зазначеній сфері та притягувати винних осіб до передбаченої Законом відповідальності, а також визначати і усувати умови і фактори, що сприяють таким порушенням; з'ясовувати проблемні місця у державній політиці в частині протидії булінгу (цькуванню) та вжити відповідні заходи щодо їх усунення. Зовнішній контроль дає змогу отримати загальну картину про рівень розвитку в країні такого суспільно небезпечного явища як булінг (цькування), і стан протидії йому. Значна кількість суб'єктів, що залучається до протидії булінгу

(цькуванню), забезпечує комплексний підхід до зазначеного контролю, адже кожен із вище приведених суб'єктів спеціальної компетенції у тій чи іншій мірі здійснює контрольну діяльність. З іншого боку, така ситуація, знову ж таки, потребує проведення якісної координаційної політики, для того, що цей контроль мав вигляд єдиної, злагодженої системи, яка надає достовірну інформацію про стан справ у досліджуваній сфері та здатна швидко і результативно реагувати на появу відповідних проблем і відхилень у механізмі протидії булінгу (цькуванню).

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ) В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжний досвід організації протидії булінгу (цькуванню) та можливості його використання в Україні

Дослідження будь-якого наукового об'єкту потребує всебічного розгляду усіх його властивостей, форм прояву та способів використання. Тільки внаслідок подібної розробки можлива побудова об'єктивної теоретичної моделі останнього, яка буде ґрунтуватись не тільки на домислах та суб'єктивних думках, а обставинах дійсності, беззаперечних факторів, які показують не окремі, загалом не типові моменти, проте дають можливість побачити реальні закономірності. Формування настільки точного дослідження в правовій галузі можливо виключно на основі розгляду зарубіжного досвіду юридичного регламенту того чи іншого питання. Чому це так? Якщо взяти тематику даного дисертаційного дослідження, то протидія булінгу (цькуванню), є проблематикою яка добре відома в багатьох інших країнах. У зв'язку із цим дослідження зарубіжного досвіду в рамках цієї дисертації надасть відповіді на питання, по-перше, щодо найбільш ефективної моделі боротьби з булінгом, а, по-друге – побудови шляхів подальшого удосконалення системі протидії даному негативному явищу на території нашої держави.

Почнемо наше дослідження закордонного антибулінгового досвіду з однієї із найвіддаленіших від України держав – Сполучених Штатів Америки. Варто зазначити, що в США якогось спеціального акту про заборону та протидію булінгу (цькуванню) на федеральному рівні до останнього часу видано не було, хоча такі спроби робилися неодноразово. На думку Уряду США, якщо булінг має дискримінаційну спрямованість, пов'язану з расою, національністю, походженням, кольором шкіри, статтю,

віком, інвалідність або релігією жертви, школи, що фінансуються з федерального бюджету (включаючи коледжи і університети), зобов'язані розглянути питання про залякування як порушення цивільних прав [37, с.116 – 117]. Такий підхід прямо пов'язано із особливістю правової системи США, яка внаслідок федеративного територіального устрою держави також є «поділеною» на правові «підсистем» кожного окремого штату. При цьому, в більшості з них проблема булінгу розглядається як детермінант підвищеного рівня насильства школах. Через це, кожен штат самостійно видає нормативно-правові акти, в яких закріплює організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню). Наприклад, Джорджія стала першим штатом, де було прийнято антибулінговий закон в 1999 році. Ще одним штатом є Монтана - яка прийняла у квітні 2015 року аналогічний законодавчий акт закон [37, с.116]. Таким чином, «розпорошена» нормативно-правова база впливає на те, що в США не вироблено єдиного загальнодержавного механізму реагування та протидії булінгу, адже в кожному штаті окремо, відповідно до локального законодавства, до зазначеного питання побудовано «індивідуальний» підхід.

Схожий досвід протидію булінгу (цькуванню) існує у Канаді. Як і США зазначена країна має федеративний політико-територіальний устрій, що також відображається на її правовій системі. Однак, в цій державі характеристика булінгу та його офіційне визначення надається Законом про освіту провінції Квебек (Частина 13, пункт 1.1) встановлено наступне: «булінг» (цькування) – це пряма або непряма поведінка, коментар, дія чи знак, у тому числі, здійснені за допомогою соціальних мереж, з метою завдати особі фізичної або психологічної шкоди, її приниження, залякування, соціального виключення. Особливостями булінгу є повторюваний, агресивний характер, а також наявність дисбалансу влади у стосунках між жертвою та кривдником. Булінг проявляється у вербальному, фізичному, соціальному або електронному видах і може стосуватися обмежених

можливостей, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, сексуальності, раси, етнічності, релігії та інше». У деяких частинах країни прийнято існує власне антибулінгове законодавство: в Онтаріо (2011 року), Квебеці (2012 року), Манітобі (2012 року), Новій Шотландії (2012 року), Альберті (2012 року), Ньюбранзвіку (2012 року), Північнозахідних територіях (2013 року), а в провінціях Саскачеван та Ньюфаундленд і Лабрадор у 2012 році було подано клопотання про його прийняття. Антибулінговим законодавством визначено процедуру покарань учнів, які ініціюють булінг, а згідно із Законом Альберти, покаранню підлягають не лише переслідувачі, а й свідки булінгу, які не доповіли про випадок. До того ж Законом передбачено щорічне проведення Тижня для підвищення обізнаності про булінг та його попередження, створення кодексів поведінки учнів та розробка антибулінгового й антинасильницького плану в школах. Для створення, реалізації та моніторингу шкільного антибулінгового плану формується робоча група у складі вчителів, шкільних адміністраторів, інших працівників школи, батьків, учнів, шкільних медсестер, поліцейських та зацікавлених членів громади. Також створюється детальний план процедур стосовно реагування на випадок булінгу в школі, підтримки жертви, роботи зі свідками та агресором, моніторингу та оцінки ефективності плану. Антибулінговий план підлягає постійному перегляду, оновленню та вдосконаленню з боку школи. З метою попередження та профілактики булінгу використовується потенціал навчальних предметів, які вивчаються в середній школі. Зазначимо, що назви цих предметів різняться в канадських провінціях та територіях. Це предмети, які присвячені: 1) здоров'ю, здоровому способу життя та фізичній культурі: Здоров'я, Активні та здорові стилі життя, Освіта про здоров'я та фізичну культуру; 2) особистісному розвитку та плануванню кар'єри: Планування, Здоров'я та кар'єра, Особистісний розвиток та планування кар'єри, Керівництво; 3) дослідженню сім'ї: Дослідження сім'ї; 4) англійській мові та літературі. Антибулінгова

складова відображена у змісті цих курсів такими темами: явище булінгу, його вплив на жертву та кривдника; шляхи захисту себе та інших від агресора; антибулінгове законодавство та шкільні протоколи стосовно булінгу, ресурси з надання допомоги жертві булінгу в школі та громаді. У процесі навчання учні оволодівають навичками: ідентифікації булінгу (в тому числі, кібербулінгу), їх наслідків на жертву та переслідувача; визначення законів та шкільних протоколів щодо булінгу; попередження й ефективного реагування на булінг щодо себе й інших; використання практик відновленої справедливості; емпатії; керування емоціями; відповідальної поведінки в міжособистісних взаєминах; ненасильницького вирішення конфліктів у стосунках; здорового спілкування; безпечного використання Інтернету та комунікаційних технологій [85].

Говорячи про світовий досвід протидії булінгу, варто відзначити Швецію – одну з перших країн де цю проблему почали обговорювати на національному та законодавчому рівнях. Тут, окрім законів, що захищають жертв цькування, впроваджено закріплену в законодавстві системну профілактичну роботу, яку здійснюють державні установи та некомерційні організації, на кшталт, «Friends». Доволі дієвим способом протидії цькуванню в Швеції став так званий «Метод Фарста», що полягає у створенні в школах спеціальних «антибулінгових» команд з учнів та вчителів, задачею яких є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. До подібних команд відбирають школярів з лідерськими якостями та призначають їм по кілька підшефних з молодших класів. Кожен «лідер» повинен хоча б раз за день підходити до ввірених йому учнів, дізнаватися, чи все гаразд та давати зрозуміти про готовність допомогти у вирішенні проблем зі цькуванням [112].

Схожий підхід до протидії булінгу (цькуванню) існує на сьогоднішній день також в іншій скандинавській країні – Норвегії. Так, саме норвежську загальнонаціональну антибулінгову програму визнано однією з

найефективніших, автором якої є Ден Ольвеус. Результати багатолітнього моніторингу її роботи продемонстрували свою дієвість – вона на 30-50% знижує кількість інцидентів, пов'язаних з цькуванням. Одночасно знижуються й показники антисоціальної поведінки, включаючи пияцтво, крадіжки, вандалізм тощо, а також покращується загальний клімат в школах. Секрет успіху полягає в системному підході до проблеми булінгу: психолог та вчений Ден Ольвеус наполягає на важливості роботи з усім набором соціальних ролей: так званій «bullying circle» складають не лише жертва та агресор, а й прибічники та пасивні спостерігачі. Дана програма засновується на принципах, що передбачають створення теплого та позитивного шкільного (в ідеалі – і домашнього) середовища та ставить акцент не на покаранні, а на заохоченні до мирного співіснування з твердими рамками і обмеженнями неприйнятної поведінки. Реалізація комплексу інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний. За рішенням уряду Норвегії програма Д. Ольвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова. До слова, в школах Швеції та Норвегії на початку кожного навчального року укладається трьохсторонній договір, який підписує учень (навіть першокласник), батьки та адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти неприйнятній та агресивній поведінці в школі. Так, кожен школяр попереджається про те, що він не має право погрожувати словом чи ділом іншим учням, наносити фізичну або психологічну шкоду однокласникам, псувати їх майно. В іншому випадку шкільний фахівець і директор школи мають право за першої ж нагоди поставити винного на облік до поліції, а за поведінку малюків повністю відповідатимуть їхні батьки. Крім того, батьки зобов'язуються вирішувати проблеми такого роду разом зі шкільними психологами [112].

Формування на нормативно-правовому рівні спеціальних програм антибулінгової спрямованості, є засобом, яким користуються також і в інших

країнах Європи. Наприклад, у Фінляндії в період з 2006 по 2009 рік було створено програму «KiVa», яка досить ефективно функціонує і на сьогоднішній день. Програма поширюється на всіх учнів загальноосвітніх шкіл від 5 до 11 років. Її мета – зменшити показники шкільного булінгу і знизити рівень віктимізації серед однолітків. Робота із неповнолітніми є одним з центральних питань фінської програми. Робота з даною категорією осіб, залучених до булінгу, полягає в покращенні здібності дітей розпізнавати ситуації цькування і вміти протидіяти їм, використовуючи можливості колективу. Фінська програма включає в себе як універсальні дії по запобіганню випадків булінгу, так і специфічні дії що полягають у прямому втручанні в ситуації шкільного цькування. До специфічних дій в рамках «KiVa» можна віднести використання відеоігри і анімаційних уроків, як доповнення до буклетів і спілкуванню з педагогами. Також в кожній школі команда з трьох вчителів (або іншого шкільного персоналу) разом з класним керівником розглядають кожен випадок булінгу, який було засвідчено або виявлено. Випадки розглядаються через ряд індивідуальних і невеликих групових обговорень з жертвами і ініціаторами, згодом організуються систематичні зустрічі. Крім того, вчитель в класі зустрічається з двома-чотирма однокласниками з високим соціальним статусом, спонукаючи їх підтримати кожну постраждалу дитину. Універсальні дії по боротьбі зі шкільним цькуванням включають 20 годин уроків для учнів, які проводяться вчителями в класі протягом навчального року. Основними цілями подібних занять є: підвищення обізнаності про роль, яку група грає в протидії булінгу; посилення почуття емпатії по відношенню до жертв булінгу. Заняття включають обговорення, групову роботу, рольові вправи. По мірі проведення занять клас формує внутрішні правила щодо уникнення булінгу, його запобігання [174, с.30].

Подібна державна антибулінгова модель сформовано свого часу в Іспанії. Засади протидії булінгу в цій державі було закладено ще у 90-х роках

минулого століття. Зокрема, Першою програмою, розробленою в Іспанії, був проект «SAVE». Проект «SAVE» об'єднує дослідницьку ініціативу з комплексом превентивних дій, спрямованих на скорочення випадків віктимізації та насильства в початковій і середній школі. Подібні дії в першу чергу спрямовані на розвиток почуття захищеності, навичок комунікації у школярів, виділення спільних цінностей у підлітків. Крім того, реалізація проекту передбачала роботу з педагогічним складом, а саме освіту в рамках проблеми протидії булінгу в школі і питаннях співпраці вчителів. На особистісному рівні для розвитку емпатії і здатності до рефлексії, йшла робота з навичками критичного мислення. Найефективніший вектор роботи проекту «SAVE» - демократизація процесу управління співіснування школярів в колективі, а також емоційне і ціннісне навчання. Демократизація здійснювалась через введення чітких правил, які були орієнтовані на встановлення позитивних міжособистісних зв'язків [174, с.16; 241].

Цікавою є система протидії булінгу (цькуванню) у Великобританії. Необхідно відмітити той факт, що проблема булінгу в зазначеній державі повністю регулюється антидискримінаційною лінійкою нормативно-правових актів. Тобто, зазначене явище фактично визнається дискримінацією прав осіб, які навчаються в школі. Крім того, законодавство Великобританії чітко визначає в чому конкретно булінг в закладах освіти виражається, а саме:

- нападах, мордуваннях, застосуванні фізичної сили учасниками освітнього процесу одне до одного;
- здійсненні крадіжки особистих речей жертви булінгу;
- систематичні домагання, залякування, погрози та образи, які можуть відбуватись як вербально, так і за допомогою засобів зв'язку, зокрема, електронних листів, повідомлень, дзвінків тощо [237;239].

Документуванням фактів булінгу та притягненням осіб, які його вчинили до відповідальності займаються правоохоронні органи

Великобританії, зокрема, поліція. Разом із тим, в системі протидії булінгу важливе місце займають безпосередньо заклади освіти. Саме на них та науково-педагогічний персонал який працює в даних закладах покладається обов'язок профілактики булінгу, забезпечення безпечного середовища для здійснення освітнього процесу, виховання у осіб, що навчаються, толерантності одне до одного, а також негайного звернення до поліції у разі виявлення фактів булінгу. З цією метою в кожній школі розробляється та в подальшому реалізовується спеціальна антибулінгува політика, яка включає в себе заходи направлені на реалізацію вищенаведених питань [237].

Визначаючи найкращі міжнародні практики протидії булінгу (цькування) з метою їх перейняття та імплементації у національну правову система, поза увагою не можна залишити досвід держав пострадянського простору, в кожній з яких боротьба із досліджуваним негативним явищем має власні особливості. Так, наприклад, в Республіці Білорусь на сьогоднішній день булінг не має належного законодавчого закріплення, а, отже, не існує у цій державі цільових систем протидії йому. В правовому полі цькування не виділяється з великого числа інших проявів підліткової девіантної поведінки. Основою її попередження та профілактики в Республіці Білорусь є Закон «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх» від 31.05.2003 №200-3. В зазначеному акті визначається, що головними завданнями діяльності з профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх є:

- попередження бездоглядності, безпритульності, правопорушень чи інших антисоціальних дій неповнолітніх, виявлення та усунення їх причин та умов;
- забезпечення захисту прав і законних інтересів неповнолітніх;
- соціально психолого-педагогічна реабілітація неповнолітніх та сімей, які знаходяться в соціально небезпечному положенні;

- виявлення і припинення випадків залучення неповнолітніх до скоєння злочинів чи інших антигромадських дій [128].

Діяльність із профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх ґрунтується на принципах законності, демократизму, гуманного поводження, підтримки сім'ї та взаємодії з нею, індивідуального підходу до виховання неповнолітніх з дотриманням конфіденційності отриманої інформації, державної підтримки органів, установ та інших організацій, що здійснюють діяльність, пов'язану з профілактикою бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, забезпечення відповідальності посадових осіб і громадян за порушення прав та інтересів неповнолітніх [128].

Одними із суб'єктів протидії негативній та антисоціальній поведінці неповнолітніх є органи управління освітою та заклади освіти безпосередньо. В рамках своєї компетенції зазначені суб'єкти попереджують, а також здійснюють профілактику неправомірної поведінки неповнолітніх у рамках освітнього процесу, зокрема, дій, які мають ознаки цькування учасників освітнього процесу одне одного. З цією метою органи державного управління освітою та заклади освіти в межах своєї компетенції:

- контролюють дотримання законодавства у сфері освіти неповнолітніх осіб;

- здійснюють заходи з профілактики бездоглядності неповнолітніх та організують індивідуальну профілактичну роботу щодо бездоглядних та безпритульних, їх батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників, які не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки по вихованню, навчанню або утримання неповнолітніх, або негативно впливають на їх поведінку;

- беруть участь в організації відпочинку, дозвілля та зайнятості неповнолітніх;

- розробляють і впроваджують в практику роботи закладів освіти програми і методики, спрямовані на формування законослухняної поведінки неповнолітніх;

- створюють центри корекційно розвиваючого навчання і реабілітації, які виявляють неповнолітніх, що мають відхилення в розвитку або поведінці, проводять їх комплексне обстеження і готують рекомендації з надання їм психолого медико-педагогічної допомоги та визначення форм подальшого навчання і виховання;

- надають соціально-психологічну та педагогічну допомогу неповнолітнім;

- забезпечують організацію в установах освіти загальнодоступних спортивних секцій, технічних та інших гуртків, клубів та залучення до участі в них неповнолітніх тощо [128].

Безпосереднім попередженням правопорушень та їх профілактикою займаються співробітники Органів внутрішніх справ Республіки Білорусь, а саме інспекції у справах неповнолітніх. Останні виконують наступний набір функцій:

- вивчають стан виховної роботи з неповнолітніми, які перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх, в навчальних, культурно-розважальних, спортивно оздоровчих установах, інших організаціях, гуртках і клубах за місцем проживання, а також за місцем навчання (роботи) неповнолітніх;

- доставляють в підрозділи органів внутрішніх справ неповнолітніх, які вчинили правопорушення або інші неправомірні дії;

- вносять до відповідних державних органів і інші організації пропозиції про застосування заходів впливу, передбачених законодавством, щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення або інші неправомірні дії, їх батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників, інших осіб, які не

виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки по вихованню, навчанню або утримуючи нию неповнолітніх;

- вносять до відповідних державних органів і інші організації пропозиції про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень чи інших антигромадських дій тощо [129].

Як бачимо, спектр функціональної направленості інспекцій у справах неповнолітніх Органів внутрішніх справ Республіки Білорусь є досить широким. На них покладається обов'язок профілактики та попередження всього масиву правопорушень, які вчиняються неповнолітніми, зокрема на території закладів освіти коли подібні правопорушення мають ознаки цькування.

Майже ідентичною систему антибулінгу сформовано на сьогоднішній день в Російській Федерації. Як і в Республіці Білорусь на території РФ не має окремого законодавчого акту, який би регулював явище булінгу, а також визначав заходи боротьби з ним. На території Росії булінг – це не якийсь окремий соціальний феномен, а звичайний прояв антигромадської, неправомірної або в деяких випадках злочинної поведінки неповнолітніх осіб. Через це організаційно-правові засади протидії даному негативному явищу сформовані навколо профілактичної роботи в середовищі неповнолітніх, яку спрямовано на протидію вчиненню даною категорією осіб правопорушень, зокрема, в рамках міжособистісного спілкування із своїми однолітками під час освітнього процесу. Ключовим суб'єктом в даному випадку виступають поліцейські підрозділи зі справ неповнолітніх, які в своїй діяльності керуються Конституцією Російської Федерації, Федеральним Законом «Про поліцію», Федеральним Законом «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх», а також Наказом МВС № 845 від 13 жовтня 2013 року. Співробітники підрозділів у справах неповнолітніх, безпосередньо здійснюють роботу з профілактики та попередження дитячої злочинності та девіантної поведінки, згідно переліку

посад федеральної державної служби займають посади інспекторів у справах неповнолітніх і старших інспекторів у справах неповнолітніх [179]. Крім того, профілактична робота щодо неповнолітніх відрізняється системністю, послідовністю, а також необхідністю урахування психології дітей і підлітків. Не випадково переважна більшість кадрового складу підрозділів, які працюють з цією категорією осіб - жінки. беручи на роботу співробітника підрозділу у справах неповнолітніх, керівництво відомства не випадково віддає перевагу саме жінкам, адже їм легше спілкуватися з важкими підлітками [141, с.132; 65].

Важливим елементом в механізмі протидії неправомірній поведінці неповнолітніх, а також проявам цькування в їх середовищі є Уповноважений при Президенті Російської Федерації з прав дитини на якого покладається широкий спектр обов'язків. Так, Уповноважений при Президентові Російської Федерації з прав дитини, для виконання покладених на нього обов'язків представлено право запитувати і одержувати в установленому порядку необхідні відомості, документи і матеріали від федеральних органів державної влади, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, органів місцевого самоврядування, організацій і посадових осіб; безперешкодно відвідувати федеральні органи державної влади, органи державної влади суб'єктів Російської Федерації, органи місцевого самоврядування, організації для проведення перевірки діяльності даних органів самостійно або з уповноваженими органами і посадовими особами, а також отримувати відповідні роз'яснення від посадових осіб тощо. Окрім того, Уповноважений займається забезпеченням гарантій державного захисту прав, свобод і законних інтересів дитини, сприяє їх безперешкодній реалізації та відновленню в разі порушення, правовою освітою населення з питань реалізації і відновленню порушених прав, а також з питань реалізації прав і законних інтересів дитини [232, с.58 – 59]. Таким чином, на Уповноваженого покладаються завдання із організації безпечного

середовища для дитини у всіх сферах реалізацією нею своїх прав, а саме: школі, вдома, а також під час інших контактів із навколишнім світом. Ефективна реалізація Уповноваженим своїх повноважень в теорії повинна забезпечити зниження проявів антигромадської поведінки серед неповнолітніх, підвищити їх культуру та толерантність і тим самим запобігти вчиненню ними правопорушень, зокрема, булінгу по відношенню до однолітків.

Проблема булінгу давно відома на території Грузії. Безпосередньо дане явище не визначається на нормативно-правовому рівні, однак, на відміну від інших держав пострадянського простору саме в Грузії створено спеціальні суб'єкти контролю та регулювання освітнього процесу, а також протидії вчиненню неповнолітніми порушень в його рамках. За законодавством Грузії основним відомством, яке зобов'язано реагувати на випадки булінгу є служба шкільних приставів (мандатурі) при міністерстві освіти. На останніх покладаються наступні повноваження:

- контроль за освітньою установою і прилеглої до нього території;
- припинення правопорушень, що сталися і виявлених в освітній установі та інформування відповідних правоохоронних органів;
- на прохання опікунської ради, педагогічної ради, дирекції, вчителів, ректора і академічного персоналу освітнього установи проводити роботу з учнями, студентами, що мають проблеми із поведінкою, проводити з ними індивідуальні бесіди;
- надання учням, студентам інформації з питань, пов'язаних з цивільною обороною, безпекою дорожнього руху, адміністративними правопорушеннями і кримінальними злочинами і їх наслідками;
- інформування батьків учнів, студентів та відповідного уповноваженої осіб освітнього закладу про поведінку учнів, студентів, які мають проблеми із поведінкою;

- виконує роль медіатора між конфліктуючими учнями, студентами;
- охорона порядку і дотримання дисципліни на території освітнього закладу самостійно або спільно з адміністрацією освітнього закладу;
- проведення особистого огляду з метою виявлення і вилучення знаряддя дисциплінарного проступку, предмета, на якому видно сліди дисциплінарного проступку, речі і цінності, видобутої шляхом дисциплінарного проступку тощо [127; 187]

Відсутнє законодавче закріплення булінгу (цькування) і в законодавстві Республіки Казахстан, водночас, в цій державі вказане негативне явище визнається на соціальному рівні та з метою протидії йому вироблено спеціальні методики. Так, випадки цькування розглядаються спеціально створюваними радами батьків - орган, до складу якого входять шановні батьки відповідного освітнього закладу(не більше чотирьох осіб). Рада батьків розглядає випадки булінгу за заявою вчителя або учня-жертви і вирішує питання про застосування щодо булера відповідних санкцій. Як правило, перший же прецедент зупиняє цькування в школі. До таких питань залучають і керівників місцевого самоуправна (акимів). Звертає на себе увагу казахський пілотний проект з профілактики насильства в школах, в якому брали участь керівники багатьох шкіл та інших освітніх закладів. За результатами проведеного дослідження в Казахстані впроваджена модельна програма «Профілактика і реагування на насильство в освітніх установах», яка включає навчання учнів третіх - сьомих класів позитивним типам поведінки, розпізнавання проявів шкільного насильства, своєчасному припиненні конфліктних ситуацій, шанобливого ставлення до своїх одноліткам та інше. Програма націлена на підвищення обізнаності про насильство в школі; збільшення підтримки і участі персоналу школи, учнів та їх батьків в створення шкільного середовища без насилля; збільшення фактів

виявлення випадків насильства в школі; поліпшення заходів реагування на шкільне насильство тощо [37].

Отже, у даному підрозділі дисертаційного дослідження нам вдалось проаналізувати зарубіжний досвід протидії булінгу (цькуванню) на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Іспанія, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Грузія та Республіка Казахстан. В кожній із представлених держав підходи до організації протидії булінгу принципово відрізняються. Так, наприклад, в Сполучених Штатах Америки рівно як і Канаді протидія булінгу (цькуванню) повністю входить до компетенції суб'єктів федерації та регламентується їх локальними нормативно-правовими актами. На території багатьох європейських країн, зокрема, Фінляндії, Іспанії, Швеції та Норвегії в системі боротьби із булінгом на перше місце поставлені різні соціальні програми, які фінансуються та підтримуються керівництвом держави. В країнах пострадянського простору проблематика булінгу взагалі не виділяється, як щось окреме. Тут зазначене явище цілком розглядається, як елемент девіантної, протиправної поведінки неповнолітніх, та долається в загальному порядку попередження правопорушень та злочинності серед названої категорії осіб.

Проаналізований досвід доводить, що українські реалії в означеному напрямку характеризують прогресивністю. На сьогодні в нашій державі на відміну від багатьох інших країн створено дієвий правовий механізм протидії булінгу, який має власні нормативні джерела та суб'єктів реалізації. Проте, даний факт не свідчить, що Україні у питанні боротьби із булінгом нема до чого прагнути. Так, враховуючи той факт, що булінг є соціальним явищем, виключно юридичних важелів для його подолання недостатньо. На прикладі таких країн, як Іспанія, Фінляндія, Швеція та Норвегія варто запровадити у середовищі освітянської діяльності спеціальні програми. Метою яких стане виховання молоді в дусі толерантного поводження одне до одного,

демократизму, необхідності людського відношення до своїх однолітків та інших позитивних аспектів. В тандемі із численними правовими механізмами такий підхід дозволить викоринити булінг (цькування) не тільки на практиці, але у свідомості представників українського суспільства.

3.2. Способи вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Важливою, визначальною умовою ефективного функціонування будь-якого механізму є якість взаємодії його структурних елементів. І механізм протидії булінгу (цькуванню) у цьому не є виключенням, саме тому у даному підрозділі ми маємо на меті дослідити способи вдосконалення взаємодії суб'єктів даної протидії.

Перш за все слід встановити сутність того, що йменується взаємодією. У тлумачних словниках української мови термін «взаємодія» має такі визначення: взаємний зв'язок між предметами у дії; погоджена дія між ким-, чим-небудь; взаємний вплив тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху [23, с.125].

Як філософська категорія, пише В. І. Шинкарук, взаємодія відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів («відгук» або «обернена дія»). Фундаментальне значення категорії взаємодії для наукового пізнання зумовлене тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (не-ілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім

предметних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття. Спілкування, праця, володарювання, гра є різними способами взаємодії людини із світом та з іншими людьми [220, с.77-78]. І. Т. Фролов з приводу взаємодії зазначає, що вона позначає процеси взаємного впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість і навіть у відомому сенсі перехід один в одного. В онтологічному сенсі взаємодія є атрибутом об'єктивної реальності (матерії) в ряду її інших невід'ємних властивостей – руху, простору, часу, відображення, структури та ін.. Як одна з найбільш загальних і універсальних характеристик буття, взаємодія визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Властивості останніх завжди проявляються у взаємодії. Саме взаємодія лежать в основі руху матеріальних утворень, виступають джерелом, двигуном їх зміни і розвитку. Тому, пізнаючи взаємодія, ми дізнаємося сутність руху [215, с.93]. За Л. Ф. Ільчевим взаємодія – відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія – це вид безпосереднього або опосередкованого, зовнішніх або внутрішніх відносин, зв'язків [216, с.80].

О. О. Грицанов та С. А. Радионова веде мову про соціальну взаємодію як про процес безпосереднього або опосередкованого впливу соціальних об'єктів один на одного, в якому взаємодіють сторони пов'язані циклічною причинною залежністю. Соціальна взаємодія як вид зв'язку являє інтегрованість дій, функціональну координацію їх наслідків, тобто систему дій. Виникає з спільної участі об'єктів взаємодії у складній, рухомий мережі соціальних відносин, задаючи способи реалізації спільної діяльності, опиняючись підставою суспільної солідарності [123, с.656]. О. О. Піменова розуміє соціальну взаємодію як таку форму спілкування осіб, соціальних спільностей, верств, угруповань, за якою систематично здійснюється їх вплив один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається

пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, сенсу дій і певний ступінь солідарності або згоди між ними [193, с.51]. Соціальна взаємодія, продовжує О. О. Піменова, буває випадковою, тимчасовою, прихорою і стійкою, приватною і публічною, особистою і речовою, формальною і неформальною. Всі різноманітні суспільні відносини обумовлені багатоманітністю соціальних інтересів. Тому не можна звести взаємовідносини лише до форм міжособистісного спілкування чи безпосереднього контакту. Адже соціальні взаємовідносини обов'язково передбачають розподіл ролей між партнерами і наявність у них певних специфічних систем цінностей, норм і регуляторів [193, с.51]. При цьому, наголошує авторка, слід розрізняти соціальну взаємодію і соціальний контакт. Прикладом соціального контакту може бути привітання, обмін люб'язностями (здали речі в гардероб і подякували гардеробниці, взяли книгу в бібліотеці, спитали в перехожого, котра година). Тобто соціальний контакт – поверховий, швидкоплинний, його суб'єкти змінюються, але основне – відсутня система споріднених дій суб'єктів один до одного. Чекання, орієнтації однієї людини на іншу не поширюються далі соціального контакту. Соціальна взаємодія – систематичні, досить регулярні соціальні дії суб'єктів, спрямовані один на одного, що мають за мету викликати цілком певну відповідну реакцію, а відповідна реакція породжує нову реакцію впливаючого, тобто відбувається обмін діями [193, с.51-52]. К. О. Ібрагімова вважає, що соціальна взаємодія – це, насамперед, якісний процес безпосередньої дії людей один на одного, що породжує їх взаємний зв'язок. Необхідним ми вважаємо підкреслити, що соціальна взаємодія сприяє не лише вирішенню чисто утилітарних завдань, але і духовному взаємозбагаченню що спілкуються, оскільки саме в процесі спільної діяльності і спілкування найбільш рельєфно виявляється як професійна, так і соціальна дієздатність кожної конкретної людини. Будь-яка діяльність передбачає здійснення взаємодії між людьми у діяльності організації,

розробка заходів щодо забезпечення режиму труда, підвищення ефективності робіт, емоційного покою, раціонального використання всіх видів ресурсів [45].

Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова тлумачать соціальну взаємодію як процес, у якому люди діють і випробовують вплив один на одного [194]. Механізм соціальної взаємодії, зазначають автори, включає індивідів, які здійснюють ті чи інші дії, зміни в соціальній спільноті чи суспільстві в цілому, що їх спричинюють ці дії, вплив цих змін на інших індивідів, які становлять соціальну спільноту, і зворотну реакцію індивідів. Будь-який вид соціальної діяльності людей, будь-який соціальний процес складається з простих елементів, які відображає поняття «соціальна дія». При цьому соціальна дія має дві особливості: по-перше, вона є раціональною та усвідомленою, а по-друге, орієнтованою на поведінку інших людей. Очевидно, що, здійснюючи соціальні дії, кожна особистість відчуває на собі дії інших людей. Відбувається обмін діями, або соціальна взаємодія [194]. Звідси соціальна взаємодія — це система взаємозумовлених соціальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, за якої дії одного суб'єкта є водночас причиною та наслідком відповідних дій інших суб'єктів. Можна сказати, що кожна соціальну дію спричинює попередня соціальна дія та водночас вона є причиною наступних дій. У здійсненні соціальних дій, підкреслює Н. П. Осипова, велику роль відіграє система взаємних очікувань, що їх виявляють один до одного індивід та соціальні групи перед здійсненням соціальних дій. Такі очікування можуть мати невизначений характер при короткочасній взаємодії, а можуть бути й сталими при взаємодії, що часто повторюється, чи при рольовій взаємодії [194].

М. П. Лукашевич і М. В. Туленков вважають, що соціальною взаємодією є форма соціальної комунікації чи спілкування, що являє собою систему соціальних дій щонайменше двох осіб чи соціальних спільнот, або індивіда і соціальної спільноти. Більше того, соціальна взаємодія — це будь-

яка поведінка індивіда чи групи індивідів, що має значення для інших індивідів і груп індивідів чи суспільства в цілому в даний момент і в майбутньому. Категорія «соціальна взаємодія»" виражає характер і зміст відносин між людьми і соціальними групами як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що розрізняються за соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями). Науковці підкреслюють, що, незалежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства (економічній, політичній, духовній тощо) має місце взаємодія, вона завжди є соціальною за своїм характером, оскільки виражає зв'язки між індивідами і групами індивідів, тобто зв'язки, що опосередковувані цілями, які кожна із взаємодіючих сторін переслідує. Об'єктивна сторона соціальної взаємодії — це зв'язки, незалежні від окремих особистостей, але які опосередковують і контролюють зміст і характер їх взаємодії. Суб'єктивна сторона соціальної взаємодії — це свідоме ставлення індивідів одне до одного, засноване на взаємних експектаціях (очікуваннях) відповідної поведінки. Це міжособистісні (або ширше, соціально-психологічні) відносини, що являють собою безпосередні зв'язки і відносини між індивідами, що складаються в конкретних умовах визначеного місця і часу [101].

Ю. Ф. Кравченко розглядає соціальну взаємодію безпосередньо у контексті управлінської діяльності і тлумачить її (тобто взаємодію) як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому. Причому, наголошує правник, необхідно мати на увазі, що взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньо-організаційній діяльності системи, але й в зовнішніх її функціях [208, с.500]. До ключових ознак взаємодії науковець відніс такі: це діяльність; наявність декількох (не менш двох) суб'єктів взаємодії; погодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих

суб'єктів; наявність нормативної (правової) бази взаємодії; становище, яке обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії; спільна діяльність [208, с.500]. Також Ю. Ф. Кравченко звертає увагу на те, що управлінська взаємодія може бути позитивною та негативною. Позитивна взаємодія, – це такий режим взаємозв'язків між елементами системи, який забезпечує погоджене функціонування з метою розв'язання загальних завдань. Негативна взаємодія– це такий режим взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, при якому функціонування цих елементів спрямоване на досягнення протилежних цілей (вплив та дії кожного спрямовані на те, щоб перешкодити розвитку іншого суб'єкта) [208, с.503]. А. В. Ільченко доходить висновку, що взаємодія полягає в узгодженні дій її суб'єктів за програмними цілями, часу, місця проведення, виконавцями і програмою, для здійснення взаємодії необхідна наявність не менше двох суб'єктів, кожен із суб'єктів взаємодії діє в межах своєї компетенції, але їх об'єднує єдина мета щодо виконання спільних завдань [66]. І. В. Письменний також звертає увагу на управлінський аспект взаємодії, і визначає останню як участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. При цьому він відмічає, що зважаючи на те, що управління є соціальним явищем, взаємодія управлінська тісно пов'язана із соціальною взаємодією, яка є більш широким видом соціальних зв'язків. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням даної взаємодії є об'єднання зусиль суб'єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями [48, с.82]. І. О. Кравченко, аналізуючи сутність та значення взаємодії у діяльність Пенсійного фонду України, розтлумачив цю взаємодію як специфічний вид держаної управлінської діяльності, який зорганізується та

здійснюється на підставі, межах і порядку визначених законодавством, і полягає в організації та здійсненні органами і посадовими особами Пенсійного фонду України спільно з громадянами та іншими державними органами певних заходів, спрямованих на досягнення суспільно значущих цілей у сфері пенсійного забезпечення, а також на підтримку режими законності та стану правопорядку у державі і суспільстві. До основних ознак даної взаємодії науковець відніс наступні: завжди передбачає наявність щонайменше двох сторін; виражається у формі взаємних активних дій; засновується та реалізується у відповідно до вимог діючого законодавства; має спільні цілі та завдання; у ряді випадків погоджується за певними факторами (як то форми, напрямки, час, місце, засоби тощо) [151].

Отже, враховуючи вище викладене, можемо констатувати, що взаємодія є тим фактором, що забезпечує встановлення взаємозв'язків між суб'єктами механізму протидії булінгу (цькуванню), через які вони певним чином впливають один на одного, визначають спільні цілі, шляхи, засоби і способи їх досягнення, ресурси необхідні для цього. Якісно налагоджена управлінська взаємодія надає функціонуванню механізму усталеного та прогнозованого (передбачуваного) характеру, так як вона має гуртуватися на сталих очікуваннях її сторін. Тобто, в ході взаємодії кожна з її сторін має знати, на яку допомогу один від одного вони можуть розраховувати у спільній справі, які умови, форми і порядок надання/отримання цієї допомоги.

Зауважимо, що на сторінках спеціальної літератури досить часто порушується питання про співвідношення взаємодії та координації, що є цілком зрозумілим, оскільки ці явища досить схожі, а тому серед дослідників немає єдиного підходу до вирішення питання про розмежування взаємодії і координації. Так, наприклад, А. В. Ільченко зазначає, що якщо враховувати тільки етимологію цих слів необхідно відзначити, що суттєвої різниці між термінами «координація» і «взаємодія» немає. Як під координацією, так і під

взаємодією укладачі словників, як правило, розуміють узгодження, погодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, предметами, людьми, рухами і т.п.. Однак далі правник відмічає, що зазначені поняття дуже близькі, але не тотожні.. А. В. Ільченко у даному питанні погоджується із позицією, яку висловлює А.Є. Лавринець, а саме: взаємодія публічних органів управління – це узгоджені і взаємопов'язані за метою, завданнями, місця, часу, способами виконання завдань спільні дії суб'єктів публічного органів управління, які виконують свої функції в стосунках субординації і координації для досягнення поставленої спільної мети, діяльність яких врегульована відповідними нормативно-правовими актами [66; 95]. Схожу думку висловлює й А. В. Загорний, який вважає, що координація – це управлінська діяльність із забезпечення взаємодії, а взаємодія – сама діяльність, узгоджена в результаті координації за програмними цілями, місця, часу застосуванням сил і засобів для досягнення поставлених завдань [66; 54]. Ю.Ф. Кравченк з цього приводу пише, що на думку одних авторів, взаємодія та координація – це слова-синоніми, які означають погодженість; на думку других, взаємодія – це більш широке поняття, ніж координація; на думку третіх, навпаки, більш широким поняттям є координація; четверті вважають координацію за організацію взаємодії [208, с.498]. На думку самого Ю. Ф. Кравченка, , у поняттях «координація» та «взаємодія» є істотні відмінності. Більш того, не зовсім логічна (правомірна) навіть сама постановка питання про порівняння цих понять, оскільки це цілком різнопорядкові поняття, співвідношення яких з відомою часткою умовності може бути відображено в схемі: причина (координація) – наслідок (взаємодія) з урахуванням того, що не завжди наслідком координації може бути взаємодія, також як причиною останнього – координація, і що можливо [208, с.504]. Ю. В. Харченко та С. Г. Калмиков пишуть, що неодмінними аспектом координація підпорядкування підрозділів, що взаємодіють, координуючому центру, наділеному владними

повноваженнями, рішення якого є обов'язковими для сторін, що взаємодіють. У свою чергу суттєвою ознакою взаємодії є відсутність відносин влади – підпорядкування, тобто суб'єкти взаємодії рівні між собою [223, с. 71]. Д. Г. Заброди зазначає, що координація та взаємодія мають однакову мету – узгодження дій. Однак, у той же координація відповідає за створення відповідного режиму відносин між суб'єктами, за якого виконання ними узгоджених завдань досягається з найменшими витратами сил, засобів і часу. У свою чергу взаємодії – це здійснення певних узгоджених дій, спрямованих на досягнення конкретного результату [51, с. 238].

Враховуючи позиції цих та інших дослідників, вважаємо, що взаємодія і координація, хоча й тісно пов'язані, втім не тотожні явища. Вбачається, що перша (тобто взаємодія) має більш просторий характер, оскільки вона є необхідною умовою існування будь-якого механізму, зокрема механізму протидії булінгу (цькуванню). Відсутність взаємодії перетворює механізм на сукупність розрізнених елементів. У свою чергу координація – це інструмент управлінського впливу на вже існуючі відносини взаємодії між суб'єктами, з метою їх узгодження за певними критеріями, підвищення рівня їх ефективності та результативності.

На необхідності розвитку взаємодії як важливій умові дієвої боротьби із булінгом вже неодноразово звертали увагу представники як правових, так і педагогічних та психологічних наук. Втім більшість із них звертає увагу локальні, міжособистісні аспекти взаємодії, тобто ті що стосуються взаємовідносин викладачів, вихователів, психологів із особами, які вдаються до булінгу (цькування) та його жертвами. Деякі дослідники наголошують і на потребі вдосконалення взаємодії протидії булінгу на рівні окремих відомств, служб держави, однак при цьому, як правило, не зазначають, що саме слід для цього зробити, які кроки здійснити. Так, наприклад, В. Л. Андрєєнкова, В. О. Мельничук, О. А. Калашник зазначають, що вирішальна роль у протидії насильству і булінгу належить педагогам. Проте впоратися з цією проблемою

вони можуть тільки завдяки системному підходу та підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням та участі дітей та молоді [175, с.4]. І .Скорбун, О. Флярковська, Г. Усатенко зазначають, що окрім злагодженої командної роботи персоналу закладів освіти, варто також налагодити міжвідомчу взаємодію закладу освіти з представниками органів самоврядування, соціальними службами, представниками поліції та адвокатури, центрами кризового втручання та службою у справах дітей. Для цього закладу освіти може розробити «карту» закладів та установ, з якими він зобов'язаний взаємодіяти у разі потреби. Потрібно чітко визначити порядок взаємодії – до кого і в яких випадках звертатися, зазначити адреси, перевірити телефони, інформацію про робочі години та контактних осіб відповідних служб. Під час спільної роботи декількох установ надзвичайно важливо проявляти повагу до честі та гідності всіх учасників булінгу (цькування), не допускати розголошення особистої інформації. Це допоможе уникнути продовження булінгу (цькування) та стигматизації його учасників [134].

Переконані, що з метою покращення якості та ефективності функціонування механізму протидії булінгу (цькуванню) вдосконаленню має піддаватися взаємодія не лише на локальному рівні, але та, що має міжвідомчий характер, тобто така, що відбувається між органами публічної влади, останніми та закладами освіти, громадськістю. Оскільки нас цікавить адміністративно-правовий аспект даної взаємодії, то вважаємо, що одним із важливих кроків на шляху її вдосконалення є прийняття міжвідомчого нормативно-правового акту, який би визначав основні засади взаємовідносин суб'єктів з питань протидії булінгу (цькуванню). Адже чинне законодавство практично не містить спеціальних норм з цього приводу. Про наявність даної взаємодії так, чи інакше свідчать окремі положення законодавства про освіту та деякі відомчі документи. Зокрема, слід відмітити: статті 29 закону «Про

освіту» від 5.09.2017 р. № 2145-VIII та статті 49 «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX, в яких закріплено, що наглядова (піклувальна) рада закладу освіти сприяє ефективній взаємодії закладу освіти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами [60; 62]; статтю 76 вказаного закону «Про освіту», згідно якої соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї [60]. Також доцільно відзначити закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017 р. № 2229-VIII, в якому в якості ключової засади зазначається ефективна взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації та іншими заінтересованими особами [55]. У статті 15 даного закону також закріплені форми і способи взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Зокрема, згідно даної статті, взаємодія передбачає: взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти домашнього насильства у випадках, передбачених цим Законом, з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом; реагування на випадки домашнього насильства відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі; узгодження заходів реагування на випадки домашнього насильства та надання дієвої допомоги постраждалим особам, що здійснюються різними суб'єктами; розроблення та виконання відповідно до компетенції програм для кривдників; розроблення та виконання відповідно до компетенції програм із запобігання та протидії домашньому насильству; організацію здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до компетенції; обмін досвідом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері

запобігання та протидії домашньому насильству; здійснення спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству моніторингу дотримання вимог законодавства суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, розроблення пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування [55]. Крім того існує Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658. Цим Порядком визначається механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (далі - суб'єкти), спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства (далі - постраждалі особи), шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності [157]. Варто відмітити, і Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» 19.12.2017 № 1044, в якому закріплено, що підрозділи ЮП взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями за напрямками: профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячій бездоглядності; забезпечення прав та інтересів дітей; упровадження кращих міжнародних методик та практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проектів щодо профілактики правопорушень

серед дітей; підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах [119].

Аналіз положень зазначених актів свідчить про те, що у держави є позитивний досвід в частині розробки і запровадження організаційно-правових засад взаємодії з питань забезпечення прав дітей. Втім вказані нормативно-правові акти лише частково вирішують питання врегулювання взаємодії безпосередньо щодо протидії булінгу (цькуванню). Тож, вважаємо, що міжвідомчий нормативно-правовий акт з цього приводу має вирішити визначити наступні питання досліджуваної взаємодії:

1) визначити цілі та завдання взаємодії. В якості цілі може бути визначене забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню). Для цього взаємодія має вирішувати наступні завдання:

- збирання та аналіз інформації про стан безпеки в освітньому середовищі, як в державі в цілому, так і в окремих регіонах;
- визначення пріоритетних напрямків співпраці з питань протидії;
- спільна розробка та проведення заходів з протидії булінгу (цькуванню);
- аналіз стану нормативно-правового підґрунтя механізму протидії булінгу (цькуванню) та вжиття заходів щодо його вдосконалення (як шляхом підготовки відповідних пропозицій до вищих нормотворчих органів держави, так і через видання у межах своєї компетенції відомчих актів);

2) закріпити принципи, на яких має відбуватися взаємодія, зокрема до їх кола мають бути включені: верховенство права, законність, забезпечення найкращих інтересів дитини, гласність, прозорість, партнерство (тобто рівність сторін взаємодії) науковість, тощо;

3) визначити коло суб'єктів даної взаємодії, так, що найголовніше, координаційний центр, який відповідатиме за узгодження та спрямування заходів взаємодії, а також контролюватиме стан їх виконання. В якості такого

центру може виступати МОН України на загально державному рівні, та його територіальні органи в межах регіонів і на містах;

4) визначити основні форми та способи взаємодії. До таких зокрема належать: спільна розробка планів заходів, обмін інформацією, проведення міжвідомчих нарад, конференцій та обговорень за участю громадськості, створення робочих груп з питань протидії, проведення наукових досліджень та ін.;

5) встановити порядок здійснення спільних заходів, контроль за цим процесом та відповідальність за його неналежне здійснення.

б) визначити критерії та порядок оцінювання ефективності взаємодії.

Розробка такого нормативно-правового акту є важливим кроком на шляху підвищення якості та ефективності взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню), оскільки він забезпечить дану взаємодію відповідними загальними та обов'язковими для виконання правилами, що у свою чергу робить її (взаємодію) більш системною, керованою, контрольованою та прогнозованою. Вироблення чітких матеріально-правових та процедурних засад зазначеної взаємодії є важливою умовою її законності, доцільності та раціональності.

3.3. Шляхи вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні

Сучасному українському суспільному життю властивий цілий ряд небезпечних, шкідливих соціальних явищ, які несуть у собі загрозу проголошеним соціальним цінностям, зокрема життю та здоров'ю людини, її честі та гідності, права і свободам. Одним із таких явищ є булінг (цькування), який протягом останнього часу почав набувати системного та масштабного характеру, про що свідчать відповідні статистичні дані. За результатами

дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища. Найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі», закриті для спілкування. Найчастіше діти піддаються цькуванню з боку однолітків за свій зовнішній вигляд, переконання, поведінку, а також через різні життєві обставини тощо). Результати опитування U-Report говорять про найрозповсюдженіші причини булінгу – ігнорування дорослими цькування (37%). Відповідно до статистики Національної дитячої «гарячої лінії» більше 25% дзвінків так чи інакше пов'язані з цькуванням. В той же час, за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знуцанню. У травні 2019 року Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було проанкетовано 1497 учнів та учениць, 826 батьків, 271 педагог закладів освіти Луганської та Донецької області, з метою визначення рівня розповсюдження проблеми насильства та цькування (булінгу) в дитячому середовищі. 64,2% учнів та учениць вказали, що ніколи не зіштовхувались із проявами насильства або булінгу. На думку молоді найчастіше булерами можуть виступати хлопці (20,8 %), 27,6% вказали, що в такій ролі можуть бути діти, які мають лідерські якості, 19,8% – діти, фізично сильніші; 54,2% зазначили, що булером може бути будь-хто. 20,6% вказали, що найчастіше потерпають від булінгу дівчата; 71,1% – діти, які відрізняються від інших будь чим; 56,9% – які не мають сучасних гаджетів, одягу; 34,0% – фізично слабші. 26% вказали, що в їхньому закладі освіти трапляються випадки булінгу між хлопцями та дівчатами [175, с.4].

Очевидно, що така ситуація є неприпустимою і аж ніяк не відповідає ані інтересам дітей, ані інтересам батьків, ані інтересам держави і суспільства в цілому, і потребує термінового та ефективного вирішення. Педагоги та батьки, як свідчать дані опитування, вважають, що найефективнішими діями, які сприятимуть зниженню кількості випадків насильства в освітньому середовищі є проведення систематичних просвітницьких заходів з ненасильницької поведінки (61,7% – батьків, 89,7% – педагогів), впровадження якісних профілактичних програм (51,3% – батьків, 76,0% – педагогів), створення антибулінгової політики (51,0% – батьків, 80,8% – педагогів) [175, с.4]. Що ж стосується держави, то вона відреагувала на дане негативне явище внесенням відповідних змін до освітнього законодавства та законодавства про адміністративну відповідальність. Зокрема було надане офіційне тлумачення поняття «булінгу (цькування)», визначені його типові ознаки; закріплено повноваження посадових осіб закладів освіти щодо протидії булінгу; КУпАП доповнено новою статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», в якій встановлено, що булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин. Діяння, передбачене частиною першою

цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин. Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку [74].

Погоджуючись із точкою зору, яку висловлює О. Ф. Мельничук, вважаємо виправданим те, що законодавець відніс до булерів не лише учнів, а й всіх учасників освітнього процесу. Адже інколи булерами можуть бути не лише здобувачі освіти, але й педагоги або батьки. Цьому є пояснення – булінг не залежить від економічних, соціальних чи інших умов, в яких перебуває особа. Він радше залежить від психологічних особливостей учасників освітнього процесу, передусім, їх рис характеру, які й визначають модель поведінки особи в суспільстві. Іншими словами, поведінка залежить від того, які цінності домінують у відносинах між людьми – ввічливість, великодушність, вірність, доброта, милосердя, шляхетність, чесність або навпаки – невігластво, байдужість, гординя, жорстокість, хитрість, марнославство, цинізм тощо. Тому визначальними педагогічними та психологічними методами протидії булінгу є підвищення рівня виховання та культури поведінки учасників освітнього процесу. Першочергово, необхідно

посилювати виховний вплив на всіх учасників освітнього процесу, проводити правороз'яснювальну роботу з здобувачами освіти, педагогами та батьками [107, с.46].

Запровадження адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) активізувало правозастосовну практику з цього питання [29]. Так становим на вересень 2019 року судами було розглянуто 197 справ про булінг. Із загальної кількості розглянутих справ у 93 справах було винесено рішення про накладення стягнення, 47 справ відправлено на доопрацювання до органів поліції, а ще 43 – закрито у зв'язку з відсутністю складу правопорушення або спливом строку притягнення до відповідальності [29]. Також у рамках протидії булінгу державою було запроваджено ряд освітньо-виховних заходів. Зокрема у 2018 році Міністерством юстиції України було проведено перший Всеукраїнський тиждень з протидії булінгу. Це був масштабний комплекс заходів, направлених на одночасну та усесторонню роботу з протидії булінгу в закладах освіти [29]. За тиждень спільно з головними територіальними управліннями юстиції в областях та у місті Києві і органами системи безоплатної правової допомоги було:

- проведено 2896 заходів по всіх областях;
- залучено 115539 осіб до участі у заходах;
- розміщено 895 тематичних публікацій у ЗМІ (у тому числі в друкованих та інтернет-виданнях);
- здійснено 46 виходів на телебачення та 138 виходів на радіо [29].

У вересні 2019 року Міністерством юстиції України разом з партнерами провело другий Всеукраїнський тиждень з протидії булінгу. Під час заходу по всій Україні відбудуться правопросвітницькі заходи, спрямовані на інформування учасників освітнього процесу про запровадження адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) та формування нетерпимості до цього явища [29].

У повній мірі підтримуючи започатковані зміни і нововведення у

напрямку протидії булінгу (цькуванню) в Україні, вважаємо, що, незважаючи на останні (без сумніву позитивні) зміни в українському законодавстві з цього приводу, організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в нашій державі потребують подальшого удосконалення. Зокрема, на нашу думку, необхідно розробити концептуальні підвалини державної політики протидії даному небезпечному і шкідливому соціальному явищу. Справедливим буде відзначити, що сьогодні державою, зокрема в особі МОН України у співпраці із відповідними громадськими організаціями вже розроблено декілька важливих програм, посібників, збірок методичних рекомендацій щодо протидії булінгу (цькуванню). Однак вони у більшій мірі орієнтовані на взаємодію педагогів та здобувачів освіти, педагогів та батьків, закладів освіти та громадських організацій. Що ж стосується держави, то її участь у цьому процесі розглядається, переважно, на рівні запровадження окремих заходів. А потрібно розробити комплексну, послідовну концепцію державної політики з питань протидії булінгу (цькуванню). Концепція (від лат. *conceptio* - сприйняття) – система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії. Термін «концепція» вживають також для позначення головного задуму в науковій, художній політичній та інших видах діяльності людини [220, с.301]. Ю. В. Чабанова з приводу концепції пише, що вона являє собою спосіб розуміння, трактування процесів або явищ; система доказів певного положення, сукупність поглядів на окремий предмет дослідження, доктрина, теоретичний напрям або підхід, провідна ідея; форма провідного ідейного задуму при формуванні державної політики або розробленого і затвердженого в установленому порядку документа. Як провідний ідейний задум концепція визначає стратегію дій у здійсненні реформ, програм, планів дій здебільшого на національному рівні. У цьому разі концепція слугує основою для прийняття рішень і вирішення конкретних завдань. У державному управлінні вважається доцільним попередньо розробляти

науково-обґрунтовану концепцію усіх значущих політичних та законодавчих рішень. Як документ концепція розробляється державними органами з метою визначення основних засад (напрямів, пріоритетів) реалізації державної політики у відповідній сфері, якою передбачаються заходи для вирішення конкретної проблеми [48, с.342]. Ю. С. Шемшученко та ін. зазначають, що концепція – це провідна ідея, точка зору на те або інше правове явище. Концепція – важливий засіб розвитку як юридичної науки, так і науково обґрунтованого державно-правового будівництва [234]. Тож Концепція з питань протидії булінгу (цькуванню) має стати ідейним стрижнем зазначеної державної політики, виражати переконання і пріоритети, якими керуються держава запроваджуючи і проводячи дану політику, а також цілі до яких вона прагне.

У концепції мають бути означені стан і проблеми протидії булінгу (цькуванню) в Україні, які послуговували передумовами для розробки і впровадження даної концепції. Так, наприклад, І. Лубенець, досліджуючи кібербулінг серед учнів загально-освітніх навчальних закладів, наводить такі чинники що сприяють кібербулінгу зокрема та булінгу в цілому: недостатнє усвідомлення суспільством явища кібербулінгу серед школярів як соціальної проблеми. Дорослі часто не обізнані щодо наявних загроз для підлітків у віртуальному світі; негативний вплив сім'ї; відсутність послідовної, науково обґрунтованої державної політики запобігання насильству загалом і кібербулінгу зокрема; низький рівень обізнаності батьків щодо небезпек, які приховує віртуальний світ, і недостатній рівень професійної підготовленості вчителів, психологів стосовно реагування на факти кібербулінгу; усеохопна, «тоталітарна» пропаганда насильства через засоби масової інформації та в Інтернеті; відсутність належного соціально-правового механізму захисту від насильства серед школярів загалом і його кіберформи [100, с.180-181]. О. Падучак до проблем у сфері протидії булінгу в нашій державі також відносить: відсутність в закладах освіти психологів, соціальних педагогів або

їх надмірна завантаженість; незнання громадян, куди звертатися за юридичною допомогою; протистояння школи та батьків, замість кооперації та координації зусиль, у питаннях протидії булінгу; слабка комунікація закладів освіти з органами поліції та іншими органами влади; відсутність системної роботи щодо подолання проявів булінгу та домашнього насильства; неналежний рівень знань положень законодавства представниками правоохоронних органів. Так, наприклад, серед підстав повернення справ найпоширенішими є застосування поліцейськими тогорічної практики складання адмінматеріалів відповідно до ст. 184 КУпАП (Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей), не враховуючи положень нової спеціальної ст. 173-4 КУпАП (Булінг (цькування) учасника освітнього процесу), яка регламентує відповідальність батьків за вчинення булінгу їхніми дітьми, які не досягли 16 років. Трапляються випадки складання протоколів на неналежних осіб. Зокрема у Тернополі та Маріуполі правоохоронці намагалися до відповідальності притягнути вчителів (класних керівників) за неповідомлення про факти булінгу уповноваженим підрозділам Національної поліції України та службі у справах дітей. Однак відповідно до положень ч. 5 ст. 173-4 КУпАП, до відповідальності за неповідомлення про факти булінгу в закладі освіти притягаються лише керівники закладу освіти. У зв'язку з відсутністю складу правопорушень справи були закриті [139].

Наступним важливим етапом розробки конвенції є визначення її цілей. Основною метою може бути визначене створення комплексного механізму протидії булінгу (цькуванню), який забезпечить ефективну охорону і захист прав і свобод, честі та гідності здобувачів освіти, а також інших учасників освітнього процесу від проявів психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства в освітньому середовищі. Для цього необхідно

Також доцільно визначити першочергові завдання, які має вирішити державна політика з питань протидії булінгу, та принципи, на яких вона

ґрунтується. Такими завданнями зокрема є налагодження змістовної та ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу, активне залучення громадськості до протидії його проявам, розробка та розвиток освітньо-виховних програм із протидії та ін.;

Крім того концепція має містити коло основних напрямків за якими має реалізовуватися державна політика щодо протидії булінгу (цькуванню), і мір, які необхідно запровадити. Окрема увага, на нашу думку, має бути приділена такому напрямку як міжнародна співпраця та вивчення зарубіжного досвіду. Адже проблема булінгу не є новою для світової спільноти, і багато провідних держав світу вже досить давно займаються її вирішенням та, відповідно, накопичили у цій сфері суттєвий досвід. Сьогодні у багатьох країнах Європейського Союзу, а також у Сполучених Штатах Америки запроваджені державні антибулінгові програми, направлені на зменшення випадків цькування серед учнів. Дані заходи включають лекції для батьків, нагляд за дитячими майданчиками, навчально-виховні програми високої інтенсивності та тривалості як для дорослих, так і для дітей, використання конкретних дисциплінарних методів [111], реабілітаційні програми для підлітків, навчальні програми для батьків, схильних до насильства, і батьків, діти яких стали жертвами будь-якого насильства (у тому числі й віртуального) [100, с.180]. Серед Європейських країн Швеція стала країною, у якій ці програми були найефективнішими [111]. Саме дана країна стала однією з перших країн, де про проблему булінгу почали говорити на національному та законодавчому рівнях. Тут, окрім законів, що захищають жертв цькування, впроваджено закріплену в законодавстві системну профілактичну роботу, яку проводять державні установи та некомерційні організації на кшталт Friends. Доволі дієвим способом протидії цькуванню у Швеції став так званий метод Фарста: в школах створюють спеціальні «антибулінгові» команди з учнів та вчителів, завданням яких є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. До таких команд відбирають

школярів з лідерськими якостями та призначають їм по кілька підшефних з молодших класів. Кожен лідер повинен хоча б раз на день підходити до довірених йому учнів, дізнаватися, чи все гаразд, і давати зрозуміти про готовність допомогти у вирішенні проблем зі цькуванням [140]. Досвід таких зарубіжних країн може бути корисним і для нашої держави, яка тільки стає на шлях протидії булінгу (цькуванню).

Також одним із пріоритетних напрямків формування і розвитку державної політики щодо протидії булінгу (цькуванню) має стати профілактична робота. Досить часто протидія, зокрема протидія булінгу, розглядається у досить вузькому розумінні, а саме як реагування на вже виниклі, існуючі випадки протиправної поведінки, з метою здійснення впливу на винних у її чиненні осіб та надання допомоги постраждалим. Однак такий підхід не зовсім вірний і є виправданим тільки для ситуативних явищ, у той час як сучасний булінг до таких не належить і в його основі лежить цілий комплекс умов і факторів, що власне і призводять до проявів даної форми насильства. Саме тому дуже важливо зосередити увагу саме на виявленні та усуненні чинників, які спонукають до булінгу, сприяють його здійсненню і розповсюдженню у суспільстві. А для цього мають бути запровадженні відповідні профілактичні програми і заходи. Адже саме профілактична діяльність, як зазначає М. І. Мельник спрямована на виявлення та усунення причин правопорушень, окремих їх видів і груп, конкретних правопорушень, з недопущення завершення правопорушень на різних етапах розвитку протиправної поведінки [106, с.13]. Профілактика, пише І. А. Кузнєцов, являє собою роботу із проведення комплексних державних заходів з подолання (усунення) або нейтралізації причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів та інших посягань на правопорядок, власність, права та свободи громадян. Боротьба з правопорушеннями – діяльність із своєчасного виявлення і припинення правопорушень, відновлення порушеного стану суспільних відносин, а також із вжиття

заходів державного примусу до осіб, що винні в здійсненні правопорушень [90, с.12]. Г. А. Аванесов відмічає, що профілактика правопорушень – це особливий вид соціальної практики, яка забезпечує покращення суспільних відносин, в результаті чого ліквідуються, або нейтралізуються умови (причини, фактори), які сприяють неправомірній поведінці [1, с.398].

Результатом запровадження даної концепції має стати організація ефективного механізму протидії булінгу, який дозволить державі взяти під надійний контроль розвиток даного суспільного явища і дієвою впливати на нього, мінімізуючи його прояви і, відповідно, його шкідливий вплив на безпеку освітнього середовища. Однак для того, що можна було реально оцінювати якість реалізації антибулінгової політики, необхідно запровадити відповідний механізм її оцінювання. Адже саме на оцінювання забезпечує якісне та кількісне порівняння очікуваних результатів з отриманими та дозволяє таким чином визначити як успіхи, так і недоліки роботи [203]. Оцінювання пише Л. Л. Приходченко – це систематичний процес порівняння діяльності та/чи результатів виконання програми або політики із цілями, завданнями, комплексом явних або неявно виражених стандартів з метою внесення необхідних адміністративних чи політичних змін. Оцінювання може бути зовнішнім та внутрішнім, кількісним та якісним, формувальним та підсумковим, бути орієнтованим на цілі, рішення, клієнта, практичне використання тощо. В системі органів публічної влади оцінювання є аналітичною діяльністю, спрямованою на збір, аналіз, тлумачення та передавання інформації про економічність, ефективність, результативність політики, програм, проектів, які здійснюються з метою поліпшення соціальних умов. Оцінювання має бути систематичним та об'єктивним, оскільки спрямоване на заплановані, поточні або завершені управлінські впливи і стосується процесу визначення цінності або значущості діяльності, політики чи програми [48, с.504]. Для того, щоб оцінювання було максимально об'єктивним, реально відображало стан справ у сфері протидії

булінгу, воно має гуртуватися на правильно підібраних умовах і критеріях його здійснення. Дуже важливо, що визначення ефективності та дієвості проведення досліджуваної політики не зводилося до наведення показників офіційно звітності. Необхідно запровадити систему оцінювання із широким колом джерел збирання даних про хід і наслідки реалізації державної антибулінгової політики, яке окрім даних, що надають органами влади, включатиме результати опитувань персоналу закладів освіти, здобувачів освіти та їх батьків (або осіб, які їх замінюють), експертів з даного проблемного питання.

Отже, резюмуючи вище викладене, можемо стверджувати, що на сьогодні Україна тримається вірного курсу у напрямку протидії булінгу (цькуванню) в країні. Втім, для того, щоб забезпечити комплексний та послідовний підхід до урегулювання даного питання, слід здійснити ще певні кроки у напрямку вдосконалення державної антибулінгової політики, зокрема чітко сформулювати і закріпити на законодавчому рівні основоположні засади цієї політики, які відобразатимуть відповідні ідеї і наміри, що вкладає і якими керується держава, запроваджуючи відповідний політичний курс.

Висновки до Розділу 3

Проаналізовано зарубіжний досвід протидії булінгу (цькуванню) на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Іспанія, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Грузія та Республіка Казахстан. В кожній із представлених держав підходи до організації протидії булінгу принципово відрізняються. Так, наприклад, в Сполучених Штатах Америки рівно як і Канаді протидія булінгу (цькуванню) повністю входить до компетенції суб'єктів федерації та регламентується їх локальними нормативно-правовими

актами. На території багатьох європейських країн, зокрема, Фінляндії, Іспанії, Швеції та Норвегії в системі боротьби із булінгом на перше місце поставлені різні соціальні програми, які фінансуються та підтримуються керівництвом держави. В країнах пострадянського простору проблематика булінгу взагалі не виділяється, як щось окреме. Тут зазначене явище цілком розглядається, як елемент девіантної, протиправної поведінки неповнолітніх, та долається в загальному порядку попередження правопорушень та злочинності серед названої категорії осіб.

Проаналізований досвід доводить, що українські реалії в означеному напрямку характеризують прогресивністю. На сьогодні в нашій державі на відміну від багатьох інших країн створено дієвий правовий механізм протидії булінгу, який має власні нормативні джерела та суб'єктів реалізації. Проте, даний факт не свідчить, що Україні у питанні боротьби із булінгом нема до чого прагнути. Так, враховуючи той факт, що булінг є соціальним явищем, виключно юридичних важелів для його подолання недостатньо. На прикладі таких країн, як Іспанія, Фінляндія, Швеція та Норвегія варто запровадити у середовищі освітянської діяльності спеціальні програми. Метою яких стане виховання молоді в дусі толерантного поводження одне до одного, демократизму, необхідності людського відношення до своїх однолітків та інших позитивних аспектів. В тандемі із численними правовими механізмами такий підхід дозволить викоринити булінг (цькування) не тільки на практиці, але у свідомості представників українського суспільства.

Констатовано, що взаємодія є тим фактором, що забезпечує встановлення взаємозв'язків між суб'єктами механізму протидії булінгу (цькуванню), через які вони певним чином впливають один на одного, визначають спільні цілі, шляхи, засоби і способи їх досягнення, ресурси необхідні для цього. Якісно налагоджена управлінська взаємодія надає функціонуванню механізму усталеного та прогнозованого (передбачуваного) характеру, так як вона має гуртуватися на сталих очікуваннях її сторін.

Тобто, в ході взаємодії кожна з її сторін має знати, на яку допомогу один від одного вони можуть розраховувати у спільній справі, які умови, форми і порядок надання/отримання цієї допомоги.

Доведено, що взаємодія і координація, хоча й тісно пов'язані, втім не тотожні явища. Вбачається, що перша (тобто взаємодія) має більш просторий характер, оскільки вона є необхідною умовою існування будь-якого механізму, зокрема механізму протидії булінгу (цькуванню). Відсутність взаємодії перетворює механізм на сукупність розрізнених елементів. У свою чергу координація – це інструмент управлінського впливу на вже існуючі відносини взаємодії між суб'єктами, з метою їх узгодження за певними критеріями, підвищення рівня їх ефективності та результативності.

Наголошено, що з метою покращення якості та ефективності функціонування механізму протидії булінгу (цькуванню) вдосконаленню має піддаватися взаємодія не лише на локальному рівні, але та, що має міжвідомчий характер, тобто така, що відбувається між органами публічної влади, останніми та закладами освіти, громадськістю. Оскільки нас цікавить адміністративно-правовий аспект даної взаємодії, то вважаємо, що одним із важливих кроків на шляху її вдосконалення є прийняття міжвідомчого нормативно-правового акту, який би визначав основні засади взаємовідносин суб'єктів з питань протидії булінгу (цькуванню). Адже чинне законодавство практично не містить спеціальних норм з цього приводу.

Обґрунтовано доцільність розробити міжвідомчий нормативно-правовий акт взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні, який має визначити наступні питання досліджуваної взаємодії:

- 1) визначити цілі та завдання взаємодії. В якості цілі може бути визначене забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню). Для цього взаємодія має вирішувати наступні завдання: збирання та аналіз інформації про стан безпеки в освітньому середовищі, як в державі в цілому, так і в окремих регіонах; визначення пріоритетних напрямків співпраці з питань

протидії; спільна розробка та проведення заходів з протидії булінгу (цькуванню); аналіз стану нормативно-правового підґрунтя механізму протидії булінгу (цькуванню) та вжиття заходів щодо його вдосконалення (як шляхом підготовки відповідних пропозицій до вищих нормотворчих органів держави, так і через видання у межах своєї компетенції відомчих актів);

2) закріпити принципи, на яких має відбуватися взаємодія, зокрема до їх кола мають бути включені: верховенство права, законність, забезпечення найкращих інтересів дитини, гласність, прозорість, партнерство (тобто рівність сторін взаємодії) науковість, тощо;

3) визначити коло суб'єктів даної взаємодії, так, що найголовніше, координаційний центр, який відповідатиме за узгодження та спрямування заходів взаємодії, а також контролюватиме стан їх виконання. В якості такого центру може виступати МОН України на загально державному рівні, та його територіальні органи в межах регіонів і на містах;

4) визначити основні форми та способи взаємодії. До таких зокрема належать: спільна розробка планів заходів, обмін інформацією, проведення міжвідомчих нарад, конференцій та обговорень за участю громадськості, створення робочих груп з питань протидії, проведення наукових досліджень та ін.;

5) встановити порядок здійснення спільних заходів, контроль за цим процесом та відповідальність за його неналежне здійснення.

6) визначити критерії та порядок оцінювання ефективності взаємодії.

Підкреслено, що розробка такого нормативно-правового акту є важливим кроком на шляху підвищення якості та ефективності взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню), оскільки він забезпечить дану взаємодію відповідними загальними та обов'язковими для виконання правилами, що у свою чергу робить її (взаємодію) більш системною, керованою, контрольованою та прогнозованою. Вироблення чітких матеріально-правових та процедурних засад зазначеної взаємодії є важливою

умовою її законності, доцільності та раціональності.

Акцентовано увагу, що незважаючи на останні (без сумніву позитивні) зміни в українському законодавстві з цього приводу, організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в нашій державі потребують подальшого удосконалення. Зокрема, на нашу думку, необхідно розробити концептуальні підвалини державної політики протидії даному небезпечному і шкідливому соціальному явищу. Справедливим буде відзначити, що сьогодні державою, зокрема в особі МОН України у співпраці із відповідними громадськими організаціями вже розроблено декілька важливих програм, посібників, збірок методичних рекомендацій щодо протидії булінгу (цькуванню). Однак вони у більшій мірі орієнтовані на взаємодію педагогів та здобувачів освіти, педагогів та батьків, закладів освіти та громадських організацій. Що ж стосується держави, то її участь у цьому процесі розглядається, переважно, на рівні запровадження окремих заходів. А потрібно розробити комплексну, послідовну концепцію державної політики з питань протидії булінгу (цькуванню).

Наголошено, що Концепція з питань протидії булінгу (цькуванню) має стати ідейним стрижнем зазначеної державної політики, виражати переконання і пріоритети, якими керуються держава запроваджуючи і проводячи дану політику, а також цілі до яких вона прагне. У концепції мають бути означені стан і проблеми протидії булінгу (цькуванню) в Україні, які послуговували передумовами для розробки і впровадження даної концепції. Результатом запровадження даної концепції має стати організація ефективного механізму протидії булінгу, який дозволить державі взяти під надійний контроль розвиток даного суспільного явища і дієвою впливати на нього, мінімізуючи його прояви і, відповідно, його шкідливий вплив на безпеку освітнього середовища. Однак для того, що можна було реально оцінювати якість реалізації антибулінгової політики, необхідно запровадити відповідний механізм її оцінювання.

Доведено, що важливим етапом розробки Концепції є визначення її цілей. Основною метою може бути визначене створення комплексного механізму протидії булінгу (цькуванню), який забезпечить ефективну охорону і захист прав і свобод, честі та гідності здобувачів освіти, а також інших учасників освітнього процесу від проявів психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства в освітньому середовищі. Для цього необхідно також доцільно визначити першочергові завдання, які має вирішити державна політика з питань протидії булінгу, та принципи, на яких вона ґрунтується. Такими завданнями зокрема є налагодження змістовної та ефективної взаємодії між суб'єктами протидії булінгу, активне залучення громадськості до протидії його проявам, розробка та розвиток освітньо-виховних програм із протидії та ін.. Крім того концепція має містити коло основних напрямків за якими має реалізовуватися державна політика щодо протидії булінгу (цькуванню), і мір, які необхідно запровадити. Окрема увага, на нашу думку, має бути приділена такому напрямку як міжнародна співпраця та вивчення зарубіжного досвіду. Адже проблема булінгу не є новою для світової спільноти, і багато провідних держав світу вже досить давно займаються її вирішенням та, відповідно, накопичили у цій сфері суттєвий досвід.

Аргументовано, що одним із пріоритетних напрямків формування і розвитку державної політики щодо протидії булінгу (цькуванню) має стати профілактична робота. Досить часто протидія, зокрема протидія булінгу, розглядається у досить вузькому розумінні, а саме як реагування на вже виниклі, існуючі випадки протиправної поведінки, з метою здійснення впливу на винних у її чиненні осіб та надання допомоги постраждалим. Однак такий підхід не зовсім вірний і є виправданим тільки для ситуативних явищ, у той час як сучасний булінг до таких не належить і в його основі лежить цілий комплекс умов і факторів, що власне і призводять до проявів даної форми насильства. Саме тому дуже важливо зосередити увагу саме на

виявленні та усуненні чинників, які спонукають до булінгу, сприяють його здійсненню і розповсюдженню у суспільстві. А для цього мають бути запровадженні відповідні профілактичні програми і заходи.

Встановлено, що для того, щоб оцінювання було максимально об'єктивним, реально відображало стан справ у сфері протидії булінгу, воно має ґрунтуватися на правильно підібраних умовах і критеріях його здійснення. Дуже важливо, що визначення ефективності та дієвості проведення досліджуваної політики не зводилося до наведення показників офіційно звітності. Необхідно запровадити систему оцінювання із широким колом джерел збирання даних про хід і наслідки реалізації державної антибулінгової політики, яке окрім даних, що надають органами влади, включатиме результати опитувань персоналу закладів освіти, здобувачів освіти та їх батьків (або осіб, які їх замінюють), експертів з даного проблемного питання.

Аргументовано, що на сьогодні Україна тримається вірного курсу у напрямку протидії булінгу (цькуванню) в країні. Втім, для того, щоб забезпечити комплексний та послідовний підхід до урегулювання даного питання, слід здійснити ще певні кроки у напрямку вдосконалення державної антибулінгової політики, зокрема чітко сформулювати і закріпити на законодавчому рівні основоположні засади цієї політики, які відобразатимуть відправні ідеї і наміри, що вкладає і якими керується держава, запроваджуючи відповідний політичний курс.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі комплексного аналізу теоретичних положень, українського та міжнародного законодавства та практики його реалізації, наведено узагальнення та нове вирішення наукового завдання – з'ясування сутності та особливостей організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні, а також на основі опрацювання позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду, надано пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання даної сфери суспільних відносин.

1. Встановлено, що становлення та розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні відбувався протягом п'яти історичних етапів, а саме:

Перший етап – (IX – XIII століття) – формування юридичних підвалин захисту та протидії цькуванню та людських прав на території Київської Русі – відбулось закладення основ прав людини у звичаєвому праві, а також вираження його норм у перших юридичних джерелах (зокрема Руська Правда);

Другий етап – (XIII – початок XVIII століття) – розвиток організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини в цілому на території України за часів територіальної роздробленості – асиміляція в національній правовій системі юридичних тенденцій литовської та польської держав, привалювання декларативних правових норм, що регулювали права людини на території сучасної України;

Третій етап (XVIII – початок XX століття) – окреслення та формування законодавчої основи організаційно-правових засад протидії цькуванню та прав людини за русько-імперської доби – визначення на законодавчому рівні правового статусу людини, поява перших нормативних актів, які регламентували профілактичну роботу із неповнолітніми щодо питань попередження вчинення ними правопорушень;

Четвертий етап (20-ті – 90-ті роки ХХ століття) радянський період розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) – поява на території України юридичних гарантій захисту прав людей та дітей конституційного та міжнародного значення, формування механізму державного управління освітою на засадах рівності та демократизму;

П'ятий етап (кінець ХХ століття – по теперішній час) – створення нормативно-правової бази, положення якої регулюють питання булінгу (цькування), визначення змісту даного негативного явища, а також механізмів протидії йому.

2. Встановлено, що булінг (цькування), як об'єкт протидії, – це система суспільних відносин, які виникають внаслідок протиправних, насильницьких дій учасників соціальних груп сформованих в межах освітнього процесу, направлених на спричинення іншим учасникам подібних груп психологічної або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги або соціальної ізоляції останніх. З'ясовано, що ключовими характеристиками булінгу (цькування) є: негативність, системність та послідовність дій, соціальна природа явища, протиправність, обмеженість виникнення соціальною сферою.

3. Доведено, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) – це група правових норм, які регулюють та упорядковують суспільні відносини, що виникають в рамках організаційної діяльності уповноважених суб'єктів, направленої на формування найбільш сприятливого середовища та умов, для забезпечення максимально ефективною та дієвою протидією булінгу (цькуванню). Значення останніх виражається в тому, що організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні пов'язані із: правовим статусом суб'єктів протидії булінгу (цькуванню); розподілом компетенції, функцій та повноважень між подібними суб'єктами, формуванням кадрового складу; налагодженням та забезпеченням ефективною взаємодією між суб'єктами протидії булінгу

(цькуванню); встановленням організаційних аспектів реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування), визначення її меж, завдань, принципів, тощо; визначенням основних цілей та пріоритетів роботи із особами, які стали жертвами булінгу (цькування).

4. З'ясовано, що адміністративно-правовий механізм протидії булінгу (цькуванню) в Україні являє собою організаційно-правову систему, яка складається із правових і неправових засобів, що розробляються і впроваджуються як у централізованому порядку, так і на локальному рівні, державними та недержавними інституціями з метою забезпечення ефективної протидії булінгу (цькуванню). До ключових елементів даного механізму віднесено: а) правові принципи; б) норми адміністративного права; в) нормативно-правовий акт; г) адміністративно-правові відносини; д) акти реалізації права (правореалізація) та застосування норм адміністративного права (правозастосування).

5. Суб'єкти протидії булінгу (цькуванню) в Україні охарактеризовано як систему самостійних, взаємодіючих між собою, існуючих у сукупності уповноважених законодавством юридичних та фізичних осіб, які на підставі наданих їм законом прав та обов'язків виступають учасниками суспільних відносин, виникаючих в сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькуванню). Виділено три групи суб'єктів протидії булінгу (цькування) в Україні, а саме: 1) суб'єкти прямої організації протидії: Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України; 2) суб'єкти забезпечення протидії булінгу (цькуванню) в Україні: освітній омбудсмен, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служби у справах дітей; 3) суб'єкти реагування – засновники, керівники, науковий, науково-педагогічний, педагогічний персонал закладу освіти, комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), органи Національної поліції.

6. Доведено, що внутрішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні представляють собою організаційні засади, що

реалізуються в середині окремих інституцій (організацій) і стосуються їх внутрішньої діяльності. До відповідних внутрішньо-організаційних засад віднесено такі: 1) локальна нормотворчість; 2) координаційна робота; 3) кадрова робота; 4) планування; 5) внутрішній контроль; 6) матеріально-технічне і науково-методичне забезпечення протидії булінгу (цькуванню).

7. Встановлено, що зовнішньо-організаційні засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні являють собою сукупність визначених чинним законодавством принципів, заходів і засобів, що здійснюються компетентними органами і посадовими особами механізму держави з метою упорядкування зазначеної протидії, забезпечення її високої дієвості та ефективності. До основних зовнішньо-організаційних засад віднесено такі: а) нормативно-правове забезпечення, яке являє собою впорядкування діяльності із протидії булінгу за допомогою регулятивного впливу правових норм; 2) функціонування системи органів публічної влади, які здійснюють відповідне забезпечення протидії та управління нею; 3) координація і контроль; 4) налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади, а також останніми та інститутами громадянського суспільства, щодо протидії булінгу; 5) визначення процедур протидії булінгу (цькуванню), тобто порядку здійснення заходів із запобігання, припинення, випадків булінгу, а також врегулювання конфліктних ситуацій, що лежать в їх основі.

8. Проаналізовано зарубіжний досвід протидії булінгу (цькуванню) на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Іспанія, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Грузія та Республіка Казахстан. Зроблено висновок, відповідно до якого найбільш доцільно запозичити досвід європейських держав в аспекті імплементації в рамках українських реалій спеціальних соціальних програм протидії булінгу, що дозволить не тільки карати винних за його вчинення осіб, але й виховувати суспільство з метою зміни психологічного ставлення до означеного негативного явища в цілому.

9. Наголошено, що ключовим способом вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні є розробка та прийняття міжвідомчого нормативно-правового акта «Про взаємодію суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні». Вказаний документ має окреслити наступні питання досліджуваної взаємодії: 1) визначити цілі та завдання взаємодії; 2) закріпити принципи, на яких має відбуватися взаємодія, зокрема до їх кола мають бути включені: верховенство права, законність, забезпечення найкращих інтересів дитини, гласність, прозорість, партнерство (тобто рівність сторін взаємодії) науковість, тощо; 3) визначити коло суб'єктів даної взаємодії; 4) визначити основні форми та способи взаємодії; 5) встановити порядок здійснення спільних заходів, контроль за цим процесом та відповідальність за його неналежне здійснення; 6) визначити критерії та порядок оцінювання ефективності взаємодії.

10. Доведено, що з метою вдосконалення організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні необхідно: по-перше, розробити та прийняти Концепцію з питань протидії булінгу (цькуванню), яка має стати ідейним стрижнем зазначеної державної політики, виражати переконання і пріоритети, якими керуються держава запроваджуючи і проводячи дану політику, а також цілі до яких вона прагне; по-друге, покращити якість проведення профілактичної роботи серед населення. Зокрема слід зосередити увагу саме на виявленні та усуненні чинників, які спонукають до булінгу, сприяють його здійсненню і розповсюдженню у суспільстві; по-третє, слід вдосконалити державну антибулінгову політику, зокрема чітко сформулювати і закріпити на законодавчому рівні основоположні засади цієї політики, які відобразатимуть відправні ідеї і наміри, що вкладає і якими керується держава, запроваджуючи відповідний політичний курс; по-четверте, слід переглянути систему оцінювання державної політики у сфері протидії булінгу (цькуванню).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. М., 1980. 528 с. (Академия МВД СССР).
2. Авраменко Л. В. Теорія держави та права : [навчальний посібник] / Л. В. Авраменко // Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2004. 288 с.
3. Автономов А. С. Правовая антология политики. – М.: Инфограф, 1999. 365 с.
4. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Особенная. Издание второе, исправленное и дополненное. Учебник / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.П. Коренева. М.: МЮИ МВД России. «Щит-М», 1999. 362 с. // [Электронный ресурс] Режим доступа: https://pidruchniki.com/85090/menedzhment/planuvannya_organizatsiyi
5. Административное право Украины. 2-е изд., перераб. и доп. АЗ7 [Учебник для студентов высш. учеб. заведений юрид. спец./ Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гаращук и др.]; Под ред. проф. Ю.П. Битяка. Харьков: Право, 2003. 576 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К,: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
7. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972. Т. 1. 275 с
8. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей / Підприємництво, господарство і право 2019 №06 (280), Київ: Гарантія, 2019. 362 с.
9. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество. М.: ВНИИ МВД России, 2001.

10. Арсірій М. Організація роботи прокуратури з нагляду за додержанням законів щодо забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення / М. Арсірій // Вісник Національної академії прокуратури. 2012. №4. С.104-108.

11. Атаманова Ю.Є. Основні проблеми системного господарського правового регулювання відносин в інноваційній сфері: дисертація / Ю.Є. Атаманова // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2009. 457 с.

12. Бабенко В.І. Прокурор у галузі охорони довкілля: сутність, повноваження, організація: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.І. Бабенко, М.В. Руденко. К.: Ін Юре, 2005. 408 с.

13. Багдасаров В.Ю. Права человека в российской правовой мысли второй половины XIX начала XX века: диссертация / В.Ю. Багдасаров // М. 1995. 188 с.

14. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: Навч. посіб. / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. К.: ВД «Професіонал», 2006. 512 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidruchniki.com/12920522/menedzhment/kadrova_politika_pidpriyemstva

15. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. С.11.

16. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 11 / І.К. Білодід // К.:1980.

17. Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 536 с.

18. Блажівська О.Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою / О.Є. Блажівська // Університетські наукові записки. 2013. №4(48). С.117-122.

19. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини / В. Брюггер // Проблеми філософії права. 2003. Том 1. С.136-146.

20. Бутинець Т. А. Внутрішній контроль: суть і зміст / Т. А. Бутинець // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. Житомир, 2008. № 2 (44). С. 31-42
21. Вапрянчук В.В. Співвідношення понять «об'єкт» і «предмет кримінального процесуального доказування» / В.В. Вапрянчук // Вісник Національної академії правових наук України. 2017. №3(90). С.159-166.
22. Ватрас В.А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дисертація / В.А. Ватрас // Національна академія наук України інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2008. 99 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.-К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с.1728
24. Ветютнев Ю . Ю . Государственно-правовые закономерности (Введение в теорию) / под ред. А.Я. Рыженкова // Элиста: ЗАО «НПП «ДЖАНГАР»». 2006. 204 с.
25. Винар Л.В. Правовий статус юридичних осіб заснованих державою: дисертація / Л.В. Винар // Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2006. 193 с.
26. Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом. 2-ге видання: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 502 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidruchniki.com/1719051250708/menedzhment/kadrova_politika_organizatsiyi
27. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с. Бібліогр.: с. 229-232
28. Всемирная энциклопедия: Философия / [гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. М.: АСТ; Мн.: Харвест, Современ. литератор, 2001. 1312 с.

29. Всеукраїнський тиждень з протидії булінгу / Мін'юст України // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/vseukrainskiy-tijden-z-protidii-bulingu>
30. Гапоненко, А. Л. Теория управления : учебник и практикум для академического бакалавриата / А. Л. Гапоненко, М. В. Савельева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2015. 336 с. Серия : Бакалавр. Академический курс.
31. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дисертація / В.М. Гаращук // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2003. 413 с.
32. Гвишиани Д. М. Организация управления / Д. М. Гвишиани. М. : Наука, 1972. 536 с.
33. Генезис прав людини: стаття від 18.09.2017 // Офіційний веб-портал Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/>.
34. Гладун З. С. Адміністративно-правові засоби боротьби з корупцією / ТАНГ, Тернопіль 2002, -с.47
35. Глухарева Л. И. Предмет как критерий научности юридического знания. Юриспруденция / Л.И. Глухарева // 2010. Вып. 2, т. 18. С. 20–28.
36. Говоруха М. Поняття та значення організації роботи прокурора у виконавчому провадженні / М. Говору ха // Вісник прокуратури. 2008. №3. С. 44–50.
37. Голованова Н.А. Проблема борьбы с буллингом: законодательное решение / Н.А. Голованова // Журнал российского права. 2018. №8. С.113–123.
38. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. К.: Вища школа, 1991. 207 с.

39. Греченко В., Ярмиш О. Історія України. Всесвітня історія ХХ століття: навчальний посібник / В. Греченко, О. Ярмиш // Харків: Університет внутрішніх справ. 1998. 352 с.
40. Гришина Т.Г. Социально-психологические условия формирования виктимности у подростков в ситуации школьной травли / Т.Г. Гришина // Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches. 2019. №8. С.320-333.
41. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4. / В. Даль. М.: Государственное изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. 699 с.
42. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко [та ін.] ; за заг. ред. Н. Р. Нижник ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 164 с.
43. Державне управління у сфері освіти : конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за спеціальністю “Державне управління у сфері освіти” / авт. кол. : Н. Г. Протасова, С. В. Крисюк, Т. О. Лукіна та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. К. : НАДУ, 2012. 60 с.
44. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.:Факт, 2003. 384 с.
45. Дефініція поняття соціальна взаємодія, її види та основні теорії / К. О. Ібрагімова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2013. № 40-41 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/40-41/48.pdf>
46. Деякі питання освітнього омбудсмена: постанова, положення від 06.06.2018 №491 // Офіційний вісник України. 2018. №52. ст.1828.
47. Дикань Н. В., Борисенко І. І. Менеджмент: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 389 с.

48. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
49. Жуков В.И. Правовая охрана объектов научно-технического творчества. Х.: Юридический институт, 1983. 96 с.
50. Жюлиа Д. Философский словарь: Пер. с франц. / Д. Жюлиа // М.: Междунар. отношения, 2000. 544 с.
51. Заброда Д. Г. Розмежування категорій «взаємодія» та «координація» у галузі боротьби з корупцією: теоретичний вимір / Д. Г. Заброда // Науковий вісник юридичної академії міністерства внутрішніх справ. 2005. № 4. С. 233–239.
52. Заброда Д.Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії / Д.Г. Заброда // Науково-практичний журнал Київського національного університету імені Т. Шевченко. 2013. №2. С.45-51.
53. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
54. Загорный А.В. Координация деятельности органов внутренних дел с другими государственными органами общественными организациями в предупреждении правонарушений и укреплении общественного порядка : учеб. пособие / Загорный А. В. М. : Акад. МВД СССР, 1981. С. 11-12.
55. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII // ВВР, 2018, № 5, ст.35
56. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»// Відомості Верховної Ради України, 1997, N 24, ст.170
57. Закон України «Про місцеві державні адміністрації»// Відомості Верховної Ради України , 1999, N 20-21, ст.190

58. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII // ВВР, 2016, № 3, ст.25

59. Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII // // [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

60. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 р. № 2145-VIII // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

61. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III // ВВР, 2001, № 30, ст.142

62. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

63. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // ВВР, 2016, № 31, ст.545

64. Иванченко Р.Б., Соловьев В.С. Современные подходы к определению и классификации школьного насилия / Р.Б. Иванченко, В.С. Соловьев // Вестник Воронежского института МВД России. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-podhody-k-opredeleniyu-i-klassifikatsii-shkolnogo-nasiliya>.

65. Ильина О.В., Долматова К.А. Анализ деятельности подразделений по делам несовершеннолетних / О.В. Ильина, К.А. Долматова // Экономика, социология, право. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-deyatelnosti-podrazdeleniy-po-delam-nesovershennoletnih>.

66. Ильченко А. В. Актуальные вопросы взаимодействия органов внутренних дел и Государственной пограничной службы Украины по вопросам профилактики правонарушений / НУБіП // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream->

download/123456789/37053/3/13%20iav%20vpp.pdf;jsessionid=DE7E0960622C7C71EC0B68DB2C500AE0

67. Исакова Т. В. Правовые основы становления и развития судов по делам несовершеннолетних в дореволюционной России / Т. В. Исакова // Актуальные проблемы международного ювенального права : материалы Всероссийской научно-практ. конф., г. Волгоград, 15 марта 2006 г. Волгоград, 2006. С. 73–77.

68. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови, Х.: «Фоліо», 2002 р., с.543

69. Історія українського права: посіб. / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко // К.: Грамота. 2010. 336 с.

70. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кроссвордами, тестами) : [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин // К. : Кондор, 2002. 353 с

71. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2008. 477 с

72. Кириленко, І. С. Локальна правотворчість як особливий різновид юридичної діяльності / І. С. Кириленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 55–58. Бібліогр.: с. 58 (11 назв).

73. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. К.: Центр учбо-вої літератури, 2010. 264 с.

74. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

75. Козін А.О. До характеристики системи суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/5/tom_2/23.pdf

76.

77. Козьяков І. Методологічні аспекти предметизації прокурорського нагляду / І. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. 2009. №4. –С.31-37.
78. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
79. Коляда Т.А. Диференціація правового регулювання праці за трудовим законодавством України: дисертація / Т.А. Коляда // Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2004. 184 с.
80. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: конвенція від 14.12.1960 // Офіційний веб-портал законодавства України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.
81. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. (ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91) // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
82. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик: закон от 05.12.1936 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>.
83. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141
84. Координація як функція управлінської діяльності науково-методичного центру Університету менеджменту освіти НАПН України / Н. В. Любченко // Вісник післядипломної освіти. 2010. Вип. 2. С. 83-89. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2010_2_13
85. Костюк О. Досвід Канади щодо антибулінгової роботи в середній школі / О. Костюк // Порівняльно-педагогічні студії. 2015. №4(26). С.28-35.
86. Краткий философский словарь / А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев [и др.]; под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 496 с

87. Крегул Ю. І. Поняття і види форм державного управління / Ю. І. Крегул // Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Вид-во «Юрид. думка», 2004—. Т. 1. Загальна частина. 2004. С. 278–280.
88. Кривицький Ю.В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Часопис київського університету права 2009/4, с.74-79
89. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права: Учебник. М.: Юристъ, 1995. 297 с.
90. Кузнецов И. А. Теория государства и права : учеб. пособие / И. А. Кузнецов. Волгоград : ВАГС, 2005. 228 с.
91. Кузьменко О.В. Адміністративний процес у парадигмі права: дисертація / О.В. Кузьменко // Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2006. 401 с.
92. Кулаковська Л. П., Піча Ю. В., К90 Організація і методика аудиту: Навч. посіб. 2-е вид. К.: Каравела, 2005. 560 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу:
https://pidruchniki.com/13331222/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/vnutrishniy_kontrol_sut_klasifikatsiya_obyekti_subyekti
93. Курилов М.П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права / М.П. Курилов // Форум права. 2013. №2. С.266-271.
94. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: дисертація / Є.В. Курінний // Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2004. 428 с.
95. Лавринец А.Є. Особливості взаємодії органів Державної прикордонної служби України та інших публічних органів управління. А.Є. Лавринець // Науковий вісник НАВС. 2011. № 3(76). С. 67

96. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні // Науковий журнал «Форум права», № 9, ХНУВС, 2009, с.392-398
97. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Литвинов Олександр Миколайович; Дніпропетр. держ. ун-т внутріш. справ. Дніпропетровськ, 2010. 41 с.
98. Литвинов О. Механізм протидії злочинності / О. Литвинов, Я. Ступник // Публічне право. 2011. № 1. С. 59–63
99. Лісничий В.В. Концептуальні засади політичних наук: теорія та історія. метод. та дидактичні матеріали до модуля 1 / укл. В.В. Лісничий. Х. : УАДУ ХФ, 2001. 36 с.
100. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2016. № 3. С. 178-182.
101. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: Навчальний посібник. К.: Каравела , 2006. 408 с.// [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/8_Sociologiya_Zagalnii_kurs
102. Лукашук Н.В. Організаційно-правові засади державного управління у сфері енергоефективності України як предмет наукового осмислення / Н.В. Лукашук // Збірник наукових праць НАДУ. 2018. Випуск 1. С.11-26.
103. Малиновський В. Я. // Державне управління: Навчальний посібник.- Вид. 2-ге, доп. та перероб.- К.: Атіка, 2003. 576 с
104. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. Луцьк: Вежа, 2000. 558 с.
105. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. К.: ВД "Дакор", 2015. 492 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://pidruchniki.com/2015073165750/pravo/pravorealizatsiya>

106. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. К., 2002. 576 с.

107. Мельничук О. Ф. Правові засоби протидії булінгу / Науковий вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2019. Серія: Право. Вип. 55, т. 2. С. 44-47

108. Менеджмент: навчальний посібник / Г. О. Дорошенко, А. О. Семенець, О. В. Богоявленський, О. О. Тертичний, Т. М. Куценко, Л.Г. Макарова, М.О. Кальніцька / за заг. ред. Г.О. Дорошенко. Харків, “ВСВ-Принт”, 2015. 300 с.

109. Менеджмент: підручник для прикладного бакалаврату / під заг. ред. Н. І. Астахової, Р. В. Москвітїна. М: Видавництво Юрайт, 2014. 422 с. Серія: Бакалавр. Прикладний курс. 2011 // [Електронний ресурс] Режим доступу:

http://stud.com.ua/19377/menedzhment/koordinatsiya_funktsiya_upravlinnya

110. Механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції / О. О. Онишук // Форум права. 2010. № 4. С. 686-689 . Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_109

111. Мироненко-Шульган О.. Світовий досвід протидії булінгу та аналіз судової практики в Україні // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://unba.org.ua/publications/print/4897-svitovij-dosvid-protidii-bulingu-ta-analiz-sudovoi-praktiki-v-ukraini.html>

112. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід [Електронний ресурс] / Т. Миськевич // Громадська думка про правотворення. 2019. № 1 (166). С. 18–22.

113. Млюллер В.К. Большой англо-русский словарь. 250 000 слов и словосочетаний. Новая редакция / В.К. Мюллер // М.: ООО «Дом Славянской книги». 2008. 706 с.

114. Мороз О.А. Особенности буллинга и моббинга в России / О.А. Мороз, Д.А. Булда, М.В. Бородаева // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2010. №6. С.262-263.

115. Муравйов К. В. До проблеми визначення поняття «правові засади реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань» / Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Вип.29. Ч.2, Т 4/2

116. Мусієнко М. О. Загальна характеристика органів публічної влади в Україні / М. О. Мусієнко, В. В. Зубенко / Ради молодих учених та аспірантів ХДУ // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.srw.kspu.edu/?p=1001>

117. Навроцький О.О. Сучасне розуміння організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей / О.О. Навроцький // Серія: Право. 2017. №3(57). С.35-38.

118. Назаров В. В., Омельяненко Г. М. Кримінальний процес України. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2008. 584 с.

119. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» 19.12.2017 № 1044 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>

120. Наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 № 1646 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

121. Наливайко О. І. правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права / О. І. Наливайко // Держава і право : збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2001. Вип. 12. С. 18–24.

122. Насилие и его влияние на здоровье: доклад о ситуации в мире / под ред. Э.Г. Круга [и др.]; пер. с англ. М: Весь Мир, 2003.

123. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.
124. Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів: у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2008. Т. 2: Ж-ОБД. 926 с.
125. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Вид-во "Аконіт", 1998. Т.І: А-Є 910 с.; Т.ІІ: Ж-ОБД. 910 с.; Т. ІІІ: ОБЕ-РОБ. 927 с.; Т.ІV: РОБ-Я. 941 с.
126. Носік Ю.В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект): дисертація / Ю.В. Носік // Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2006. 221 с.
127. Об общем образовании: закон от 08.04.2005 №1330 // Официальный портал законодательства Грузии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29248/54/ru/pdf>.
128. Об основах системы профилактики безнадзорности правонарушений несовершеннолетних: закон от 31.05.2003 №200-3 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64\(009-034\).pdf&oldDocPage=1](http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64(009-034).pdf&oldDocPage=1).
129. Об утверждении Инструкции по организации работы инспекций по делам несовершеннолетних органов внутренних дел: постановление от 27.10.2003 №242 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic35/text650.htm>.
130. Об утверждении основ законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании: закон СССР от 27.11.1985 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14639.htm>.

131. Ожиева Е.Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг / Е.Н. Оэиева // Психология и социология. 2008.

132. Опацький В.І. Організаційні засади здійснення державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів України / В.І. Опацький // Форум права. 2011. №1. С.736-741.

133. Опольська Н. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку / Н. Опольська // Підприємництво, господарство і право. 2019. №10. С.101-106.

134. Організація протидії та попередження булінгу(цькування) в закладі освіти / Скорбун І., Флярковська О., Усатенко Г. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module2/konspekt.pdf>

135. Організація роботи в органах прокуратури: навч. посіб. для юрид. вузів і факультетів / [І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, О.Б. Червякова та ін.]; за заг. ред. проф. І.Є. Марочкіна, доц. О.М. Толочка. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. 196 с.

136. Основи менеджменту: / За науковою ред. проф. В. Г. Федоренка К.: Алерта, 2007. 420 с.

137. Осовська Г.В., Осовський О.А. Основи менеджменту. Навчальний посібник / К.: "Кондор", 2006.- 664 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-5412.html>

138. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. К. : МАУП, 2007. 136 с. Бібліогр. : с. 123–128

139. Падучак О.. Булінг стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу / Юридична газета // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html>

140. Пазичук А. Пів року боротьби з цькуванням у школах підсумки експерта / Громадський простір // [Електронний ресурс] Режим доступу:

<https://www.prostir.ua/?news=piv-roku-borotby-z-tskuvannyam-u-shkolah-pidsumky-eksperta>

141. Паканич, С. И. Право несовершеннолетних осужденных на личную безопасность при исполнении наказаний без изоляции от общества / С. И. Паканич // Назначение и исполнение наказаний, не связанных с лишением свободы, и иных мер уголовно-правового характера : материалы III Всерос. науч.-практ. конф. / под общ. ред. А. А. Вотинова. Самара, 2015

142. Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н. С. Панова. О., 2008. 19 с.

143. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Р. Петросянц // Вестн. ТГПУ. 2011. Вып. 6 (108). С. 151–154.

144. Піхурець О.В. Охорона права на торговельну марку (цивільно-правовий аспект): дисертація / О.В. Піхурець // Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2005. 203 с.

145. План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти: проект від 01.04.2019 // Офіційний веб-портал Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-planu-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-ta-protidiyu-bulingu-v-zakladah-osviti-rekomendaciyi-shodo-jogo-rozroblennya-ta-poryadku-reaguvannya-na-buling>.

146. Плутицька К.М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства / К.М. Плутицька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. №29. Том 2. С.78-80.

147. Погорілко В., Федоренко В. Об'єкти конституційного права України: поняття, ознаки та види // Право України, 2004. № 2. С. 9-16.

148. Погребной И.М. Теория права: Учебное пособие. 3-е изд., испр. и доп. Харьков: Государственное специализированное издательство «Основа», 2003. 128 с.

149. Пономарев В.И. Исследование акцентуаций характера участников буллинга в контингенте подростков регионального социального заведения для несовершеннолетних / В.И. Пономарев // Світ медицини та біології. 2013. №3. С.126-130.

150. Поняття "система" і "механізм" щодо протидії злочинності неповнолітніх: проблеми співвідношення / М. О. Колесник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: : Право. 2014. Вип. 25. С. 203-206.

151. Поняття взаємодії органів Пенсійного фонду України з населенням та державними органами / І. О. Кравченко // Форум права. 2013. № 4. С. 184–187. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_33

152. Поняття та сутність правотворчості в Україні / С. М. Гусаров // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 55-59

153. Попович Є.М. Управління органами прокуратури України: організаційно-правова проблеми: дисертація / Е.М. Попович // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2010. 373 с.

154. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» від 16.10.2014 р. № 630 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF>

155. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 25.03.2015 р. № 267 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF>

156. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» від 17.06.2015 р. № 423 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>

157. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF>

158. Правила поведінки здобувачів освіти Рівненської класичної гімназії «Престиж» // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://prestizh.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=761&Itemid=176

159. Пригожий А. И. Социология организаций / А. И. Пригожий. М. : Прогресс, 1980. 220 с.

160. Пригожин А.И. Организации: системы и люди. Эффективность трудовых организаций в социалистическом обществе. М., Политиздат, 1983. 176 с.

161. Приймаченко Д. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління» / Д. Приймаченко, Р. Ігонін // Слово Національної школи суддів України. 2013. №1. С.57-66.

162. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42-46. Бібліогр.: 2 назв. укр.

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): закон від 18.12.2018 №2657-VIII // Офіційний веб-портал законодавства України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.

164. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: постанова, положення, перелік від 01.08.2013 №573 // Офіційний вісник України. 2013. №66. ст.2381.

165. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ, інструкція від 19.12.2017 №1044 // Офіційний вісник України. 2018. №45. ст.116.

166. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова, положення від 16.10.2014 №630 // Офіційний вісник України. 2014. №95. ст.2729.

167. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: постанова, положення, перелік від 30.08.2007 №1068 // Офіційний вісник України. 2007. №66. ст.2541.

168. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 №794-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. –№13. ст.222.

169. Про організаційні засади діяльності підрозділів технічного захисту інформації у структурі МНС: наказ від 05.11.2010 №977 // Офіційний веб-портал законодавства України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0977666-10?lang=ru>.

170. Про Організаційно-правові засади здійснення операцій з державним боргом та напрямів використання їх результатів у 2003 році: наказ від 07.10.2003 №569 // Офіційний вісник України. 2003. №43. ст.170.

171. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон від 30.06.1993 №3341-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. №35. ст.358.

172. Про освіту: закон від 23.05.1991 №1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №34. ст.451

173. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. М.: Норма, 2004. 832 с.

174. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта / Д. В. Молчанова, М. А. Новикова; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. М.: НИУ ВШЭ, 2020. 72 с.

175. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

176. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с

177. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: посібник для студентів спеціальності “Правознавство” / П.М. Рабінович. [Вид. 2-е, зі змінами й доповненнями] . 1994. 174 с

178. Радаев В. Хозяйственная организация в свете экономических и социальных теорий. // Вопросы экономики, 1996, № 12. С.88-100.

179. Рамкулов Р.Ф., Худобородов А.Л. Деятельность подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации: педагогические аспекты воспитательной работы с подростками / Р.Ф. Рамкулов, А.Л. Худобородов // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. 2016. №5. С.89-94.

180. Реан А., Новикова М. Анамнез буллинга. Каковы семейные предпосылки школьной травли / А. Реан, М. Новикова // Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»: Научно-образовательный портал IQ Новости. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/234510072.html>.

181. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. І. Риндюк. К. : КНЕУ, 2009. 162

182. Рождественська О.С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект): дисертація / О.С.

Рождественська // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 190 с.

183. Рунова Н. Об'єкти правовідносин державної служби / Н. Рунова // Публічне право. 2013. №3(11). С.175-181.

184. Рыбак С.В. Права и свободы человека и гражданина в России: трудности исторического пути становления / С.В. Рыбак // Вопросы российского и международного права. 2017. Том 7. С. 72-80.

185. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. №1. С.169-173.

186. Синкова О. Організаційно-правові засади управлінського аудиту в органах виконавчої влади / О. Синкова // Підприємництво, господарство, право. 2013. №4. С.80-82.

187. Сисвадзе Н. Буллинг в школах Грузии: статья от 31.05.2019 // JAM news. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jam-news.net/ru/%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3-%D0%B2-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%85-%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D1%8F-%D0%B1/>.

188. Скакун О. Ф. Теория государства и права : [учебник] / О. Ф. Скакун // Харьков : Консул, 2000. 704 с.

189. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

190. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

191. Словник іншомовних слів [Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута]. К.: Наук. думка, 2000. 680 с.

192. Соловьев Д.Н. Модель профилактики буллинга среди школьников подросткового возраста / Д.Н. Соловьев // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». 2014. Выпуск 3.

193. Соціологія: конспект лекцій для бакалаврів спеціальності 081 «Право» денної форми навчання/ уклад. О.О. Піменова Луцьк: Луцький НТУ, 2018. 92 с.

194. Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; За ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10973-s-2-----.html>

195. Спиркин А.Г. Основы философии: учебн. пособ. / А.Г. Спиркин. М.: Политиздат, 1988. 592 с.

196. Статути Великого князівства Литовського : У 3-х т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. 462 с.

197. Стеценко С. Г. Адміністративне право України Навчальний посібник К Атіка, 2007 624 с

198. Стремецька В.О., Алексеєнко Г.О. Булінг у підліткових шкільних колективах / В.О. СТремецька, Г.О. Алексеєнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 31. С.177-179.

199. Ступник Я. В. Механізм протидії злочинності як комплексна система соціально-правової реакції суспільства на злочинні явища / Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017, Серія Право. Вип. 47, Т.3, -с. 90-94

200. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний // К.: Либідь. 1994. 736 с.

201. Сутнісні характеристики внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту та їх організаційна взаємодія / Р. М. Воронко, І. А. Басіста // Торгівля, комерція, підприємництво. 2014. Вип. 17. С. 79-88.

202. Сутність та значення координації дій правоохоронних органів / Я. О. Ліховіцький // Форум права. 2011. № 1. С. 595-598. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_96

203. Сухінін Д. В. Роль оцінювання в діяльності органів місцевої влади: основні принципи, методи та завдання / Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць Випуск 1 (7) / 2012 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12sdvpmz.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12sdvpmz.pdf)

204. Тевлюкова О.Ю. Насилие как феномен социальной организации: опыт теоретикометодологического анализа: диссертация / О.Ю. Тевлюкаво // Новосибирск, 2005.

205. Теоретичні підходи до визначення поняття "правові засади діяльності господарських судів" / М. І. Шатерніков // Європейські перспективи. 2015. Вип. 6. С. 108-112

206. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidruchniki.com/70644/pravo/printsipi_prava

207. Теорія держави та права / Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є.О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с. // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidruchniki.com/1259060545068/pravo/pravoutvorennya_formi_prava

208. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

209. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час) / Терлюк І. К. : Атіка, 2006. 400 с.

210. Тімашов В.О. Формування й закріплення інституцій прав і свобод людини в Україні (VI XVII століття) / В.О. Тімашов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. №4(69). С.170-175с
211. Толкачова Г.В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини / Г.В. Толкачова // Часопис Київського університету права. 2014. №1. С.72-76.
212. Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян, 2010 №2, ХНУВС, с.519-524
213. Указ Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11.08.2011 р. № 811 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>
214. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. // М.: Политиздат. 1986. 590 с.
215. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. М.: Республика, 2001, 719 с.
216. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов М.: Сов. Энциклопедия, 1983.—840с.
217. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М. : Сов. энциклопедия, 1989 815 с.
218. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 575 с.
219. Філософія [За ред. І.Ф. Надольного]. К.: Вікар, 1997. 584 с.
220. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
221. Форманюк, В.В. Поняття локальної нормотворчості. / В.В.Форманюк // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В.

Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.] ;
МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 44 . С. 124
129.

222. Харитонов О.В. Дозвільна система в Україні: дисертація / О.В.
Харитонов // Національна юридична академія України імені Ярослава
Мудрого. 2004. 197 с.

223. Харченко Ю. В. Взаимодействие аппаратов уголовного розыска
7-х отделов в раскрытии краж из квартир / Ю. В. Харченко, С. Г. Калмыков //
Актуальные проблемы взаимодействия оперативных аппаратов органов
внутренних дел. Киев : НИИРИО КВШМВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского,
1988. С. 69–74.

224. Хойман С.Е. Взгляд на правовую культуру предреволюционной
России / С.Е. Хойман // Советское государство и право. 1991. № 1. С. 121-
127.

225. Холоднюк С. Розуміння соціально-правової цінності людини у
період Київської Русі / С. Холоднюк // Публічне прав. 2017. №2(26). С.283
290.

226. Цивільний захист [підручник] / О. І. Запорожець, В. О.
Михайлюк, Б. Д. Халмурадов та ін К.: «Центр учбової літератури», 2016. 264
с. // [Електронний ресурс] Режим доступу:
[https://pidruchniki.com/86967/bzhd/funktsiyi_koordinatsiyi_regulyuvannya_uprav
linskiy_diyalnosti](https://pidruchniki.com/86967/bzhd/funktsiyi_koordinatsiyi_regulyuvannya_uprav_linskiy_diyalnosti)

227. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього
середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К. 2018. 56 с.

228. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов.
М.: Юрайт, 2000. 432 с.

229. Шаганенко П.І. Поняття організаційного забезпечення діяльності
органів прокуратури / П.І. Шаганенко // Часопис київського університету
права. 2015. №4. С.144-147.

230. Шамрай В., Олійник І. Поняття і суть взаємодії, її значення // Прокуратура, людина, держава. 2004. №1(31). січень. С.60-67.
231. Шарапов Р.Д. Насиліе в уголовном праве: понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения: диссертация / Р.Д. Шарапов // Екатеринбург, 2006.
232. Штефан А.В. К вопросу о субъектах специального предупреждения насилия в отношении несовершеннолетних в семье / А.В. Штефан // Виктимология. 2016. №4(10). С.58–65.
233. Шутак І. Д.. Юридична техніка : курс лекцій / І. Д. Шутак. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло,2015. 228 с.. 2015
234. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. Енцикл», т. 4: Н -П. 2003. 736 с.
235. Ярмиш О.Н., Серьогін В.О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. ; за заг.ред. Ю.М. Тодики. Х. : Вид-во Нац.ун-ту внутр. справ, 2002. 672 с.
236. Besag V. E. Bullies and Victims in Schools / V. E. Besag. Milton Keynes : Open University Press, 1989.
237. Bullying at school: стаття // Офіційний веб-портал уряду Великобританії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gov.uk/bullying-at-school>.
238. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. Routledge, 1999. 177 p.
239. Discrimination: your rights: стаття // Офіційний веб-портал уряду Великобританії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gov.uk/discrimination-your-rights>.
240. Olweus D. Bullying at school [Elektronic resouse] / D. Olweus // Blackwell Publ. 1993. 215 p.

241. Onega R., Del Rey R., Mora-Merchdn J.A. 9 SAVE model: an anti-bullying intervention in Spain // Bullying in schools: how successful can interventions be? 2004. P. 167.

242. Randal P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims / P. Randal // USA: Brunner Routledge. 2001.

243. Stinchcombe A. Social Structure and Organizations / Stinchcombe A. // Handbook of Organizations. Chicago : Rand McNally Company, 1965. 234 p.

244. Weber M. Economy and Society / Weber M. Berkeley : University of California Press, 1978. Vol. 1. 246 p.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Козин А.О. К проблеме определения буллинг (травли) в Украине, как объекта противодействия. *Право и Закон*. 2019. № 3. С. 92–97. (Кыргызская Республика).

2. Козін А.О. До характеристики системи суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. С. 111–116.

3. Козін А. О. До характеристики організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. С. 126–131.

4. Козін А.О. До проблеми застосування в Україні зарубіжного досвіду організації протидії булінгу (цькуванню). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 134–140.

5. Козін А.О. Історико-правовий аналіз становлення та розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні (з часів існування Російської Імперії по теперішній час). *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Р. 84–89 (Словацька Республіка).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Козін А.О. Досвід США у сфері організації протидії булінгу (цькуванню) та можливості його використання в Україні. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 1–2 листоп. 2019 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 78–80.

7. Козін А.О. До характеристики Радянського періоду розвитку організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Право*

як ефективний суспільний регулятор: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–15 лют. 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 45–47.

8. Козін А.О. Розвиток організаційно-правових засад протидії булінгу (цькуванню) в Україні за часів існування Російської Імперії. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17–18 січ. 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 61–63.